

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

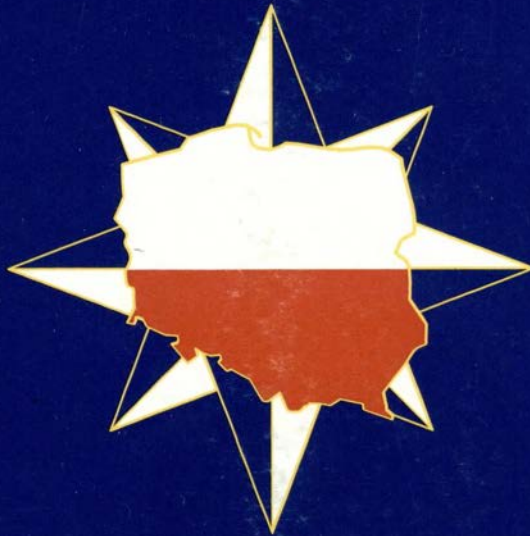
Geopolitical Studies

vol. 9

Halina Powęska

**PRZESTRZENNY WYMIAR HANDLU
TRANSGRANICZNEGO W POLSCE
W OSTATNIEJ DEKADZIE XX WIEKU**

**SPATIAL ASPECTS OF THE TRANSBOUNDARY TRADE
IN POLAND
IN THE LAST DECADE OF THE 20TH CENTURY**

Warsaw

2002

W Biuletynie o nazwie **Geopolitical Studies** publikowane są prace naukowe oraz wyniki badań i seminariów naukowych, realizowanych głównie w ramach projektów badawczych, finansowanych przez Komitet Badań Naukowych, realizowanych w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

The bulletin entitled **Geopolitical Studies** publishes scientific papers, results of research and scientific seminars approved and financed by the State Committee for Scientific Research, realized in the Institute of Geography and Spatial Organization of Polish Academy of Sciences.

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

Geopolitical Studies

vol. 9

Halina Powęska

**PRZESTRZENNY WYMIAR HANDLU
TRANSGRANICZNEGO W POLSCE
W OSTATNIEJ DEKADZIE XX WIEKU**

**SPATIAL ASPECTS OF THE TRANSBOUNDARY TRADE
IN POLAND
IN THE LAST DECADE OF THE 20TH CENTURY**

Warsaw

<http://rcin.org.pl>

2002

Research projects:

Geopolitical dimension of Polish socio-economic space

(No. 6P04E5310)

Directed by Prof. dr hab. Marcin Rościszewski

**Spatial aspect of the transboundary trade in Poland
during the period 1992-98**

(No. 6P04E03016)

Directed by Dr Halina Powęska

Financed by:

State Committee for Scientific Research

Institute of Geography and Spatial Organization

Polish Academy of Sciences

Twarda 51/55, 00-818 Warszawa, Poland

Volume reviewed by:

Prof. dr hab. Andrzej Werwicki

Doc. dr hab. Zbigniew Tylor

English by
Jan Owskiński

Technical editor
Anna Tkocz

Maps drawn by
Anna Tkocz

SPIS TREŚCI:

Wstęp	5
1. Cel i zakres pracy	7
2. Przyczyny zjawiska	9
3. Handel transgraniczny w świetle dotychczasowych badań	13
4. Znaczenie społeczno-ekonomiczne handlu transgranicznego	21
5. Ewolucja form handlu targowiskowego i transgranicznego	31
6. Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju handlu transgranicznego w Polsce w latach 1993-98	37
6.1. Targowiska stałe i sezonowe	38
6.2. Stanowiska stałe na targowiskach stałych i stanowiska stałe na targowiskach czynnych codziennie	53
6.3. Inne charakterystyki handlu transgranicznego	65
6.4. Rekapitulacja.	77
7. Etapy rozwoju handlu transgranicznego i ich przestrzenny wymiar	81
7.1. Etap I: do roku 1989	81
7.2. Etap II: lata 1989-92	82
7.3. Etap III: lata 1993-94.	88
7.4. Etap IV: lata 1995-96	89
7.5. Etap V: rok 1997	90
7.6. Etap VI: lata 1998-99	92
7.7. Etap VII: lata 2000-01	92
Zakończenie	95
Literatura	99
Summary	103
Załączniki	

WSTĘP

W wyniku przemian politycznych, jakie miały miejsce w Europie Środkowej i Wschodniej doszło do zmiany charakteru granic i konfrontacji otwierających się przestrzeni poszczególnych państw i ich gospodarek. Nastąpiło ujawnienie głębokich różnic, m.in. w zakresie zaopatrzenia i poziomu życia ludności, i równocześnie uaktywnienie, dotychczas sztucznie ograniczonej mobilności ludzi, co pociągnęło za sobą, przy równoczesnej swobodzie przekraczania granic, powstanie i nasilenie nieformalnej wymiany towarowej poprzez granicę. Rozpoczął się okres, obejmujący zwłaszcza lata 90. praktycznie nieskrępowanej, żywiłowej, i w znacznym stopniu nie rejestrowanej wymiany towarowej. Zjawisko to, w literaturze przedmiotu określone nazwą „handel transgraniczny” w bardzo wyraźny sposób zapisało się na geopolitycznej scenie Polski oraz całej Europy Środkowej i Wschodniej w ostatniej dekadzie XX wieku. Pojawiło się ono w momencie szczególnym pod względem politycznym, jak również ekonomicznym. Pod względem ekonomicznym było to drastyczne załamanie gospodarcze b. ZSRR i państw od niego zależnych, przy równoczesnej politycznej decyzji o zmianie filozofii zarządzania gospodarką: o odejściu od systemu gospodarki centralnie planowanej i przystąpieniu do budowy systemu gospodarki rynkowej. W tym sensie handel transgraniczny stanowi niezwykle ważne zagadnienie z punktu widzenia przemian politycznych i gospodarczych jakie nastąpiły w Polsce i krajach ościennych w latach 90. XX wieku.

Geopolityczny wymiar zagadnienia został zauważony przez Prof. Marcina Rościszewskiego, dlatego badania tego problemu były prowadzone w ramach realizacji kierowanego przez niego projektu badawczego KBN „Geopolityczny wymiar polskiej przestrzeni społeczno-gospodarczej”. (finansowanego przez KBN – 6P04E5310). Opublikowano na ten temat kilka artykułów, między innymi w serii Geopolitical Studies (Powęska, 1997c). Badania kontynuowano w ramach projektu badawczego „Przestrzenny wymiar handlu transgranicznego w Polsce w latach 1992-98” (finansowanego przez KBN – 6P04E03016), gdzie w szczególności odniesiono się do ewolucji form handlu transgranicznego, jego przyczyn, oraz przestrzennego rozwoju zjawiska. Efektem prac podjętych w obu projektach badawczych jest niniejszy tom.

Handel transgraniczny ukazany jest tu w dynamicznej perspektywie, która ułatwić może dyskusję na temat zmian jakie następowały w przestrzeni naszego kraju w okresie transformacji. Daje również argumenty w wyjaśnianiu trendów i zjawisk w gospodarce Polski oraz całej Europy Środkowej i Wschodniej.

Niniejszy tom powstał przy dużym wsparciu merytorycznym i zaangażowaniu osobistym prof. dr hab. Marcina Rościszewskiego, oraz innych pracowników Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie, w tym dr Zuzanny Siemek, mgr Macieja Jakubowskiego i mgr Anny Tkocz. Panu Profesorowi oraz wszystkim kolegom Autorka chciałaby złożyć serdeczne podziękowania.

1. CEL I ZAKRES PRACY

Przemiany społeczno-polityczne, jakie zaszły w Polsce po roku 1989 zaowocowały między innymi zwiększoną ruchliwością przestrzenną, a także wzrostem aktywności handlowej ludności naszego kraju. Rozwój działalności handlowej, zwiększony przepływ ludzi i towarów przez granicę, turystyka handlowa i inne zjawiska spowodowały powstanie nowych oraz ożywienie dawnych form drobnego handlu. Najintensywniej działalność tego typu zachodziła w obszarach przygranicznych, zarówno po stronie polskiej jak i państw ościennych, jednakże wpływ handlu transgranicznego zaznaczył się w przestrzeni całego kraju.

Handel transgraniczny w obecnej formie jest zjawiskiem nowym, tak w naszym kraju jak i w Europie Środkowej i Wschodniej, zaistniałym po 1989 r. Krótki okres występowania zjawiska i trudności w jego badaniu (Powęska, 1996) spowodował, że jak dotychczas nie ma jasno sprecyzowanej definicji tego pojęcia w literaturze. W niniejszym opracowaniu przez handel transgraniczny rozumie się nieformalną międzynarodową wymianę towarową dokonywaną najczęściej na bazarach, głównie przez osoby fizyczne poprzez jednorazowe drobne transakcje. Handel transgraniczny wykorzystuje dla swoich celów handel targowiskowy, który w Polsce występował od dawna, a w epoce realnego socjalizmu był jedną z enklaw tworzenia się gospodarki rynkowej (Werwicki, 2000; Dąbrowski, 1996). W latach 90. zauważono zaś pewien wpływ nieformalnej transgranicznej wymiany handlowej na zmiany zachodzące w handlu detalicznym. Analiza tych przekształceń przedstawiona została w pracy Z. Taylora (2000), i w niniejszym opracowaniu, ze względu na odrębność tematyczną, nie będzie omawiana.

Po roku 1989, na terenie niemal całej Polski, place handlowe zamieniały się w targowiska z dużym udziałem pracujących na potrzeby handlu transgranicznego. Z uwagi na powyższe, analizę przestrzennych aspektów handlu transgranicznego prowadzono w odniesieniu do całego kraju. Cechą handlu transgranicznego po roku 1989 była duża zmienność form oraz zróżnicowanie natężenia zjawiska. W niniejszej pracy przedmiotem badań jest przestrzenny wymiar handlu transgranicznego. Jednakże z uwagi na fakt, iż z handlem transgranicznym są niewątpliwie związane korzyści materialne, analizę przestrzenną wzbogacono o aspekt ekonomiczny.

Zadaniem niniejszej pracy jest wskazanie, w których obszarach w latach 1993-98 handel transgraniczny rozwijał się najintensywniej. Z wcześniejszych analiz wynika, że zjawisko rozwijało się zgodnie z zasadą dostępności przestrzennej oraz było wprost proporcjonalne do liczby ludności ośrodków miejskich (Powęska 1995a). Czasami określane było jako pas ośrodkowo-wstęgowy¹ (Rościszewski, 1997). Wskazano wcześniej także, że obszary targowiskowe położone z dala od granicy charakteryzowały się mniejszym udziałem klientów zagranicznych niż obszary targowiskowe położone bliżej granicy. Zawsze jednak można mówić o pośrednim wpływie handlu transgranicznego na sytuację w całym kraju, ponieważ kupcy z bazarów przygranicznych zaopatrywali się najczęściej w centrum (Dąbrowski, 1996). Na przykład, na podlódzkich bazarach był mały lub średni udział klientów zagranicznych (5 do 31%), podczas gdy w Kostrzynie n. Odrą w analogicznym okresie wynosił 93-94%, w Cedyni 92-93%, w Cieszynie 86-91%, w Białymstoku 62-83%. Jednakże właściciele stoisk z przygranicznych bazarów po towar przyjeżdżali do Łodzi i jej okolic.

Celem szczegółowym pracy jest ukazanie zmienności przestrzennej handlu transgranicznego w okresie 1993-98, ponieważ te lata były okresem najintensywniejszego rozwoju zjawiska. W roku 1992 wprowadzono przepisy regulujące działalność targowisk i ich funkcjonowanie. Między innymi wprowadzono obowiązek wyznaczenia granic targowisk, co wiązało się z koniecznością ich ogrodzenia i wyposażenia w podstawową infrastrukturę sanitarną. Rok 1998 zaś, był początkiem zmniejszania się znaczenia handlu transgranicznego zarówno w kategoriach ekonomicznych, jak i przestrzennych. Przyczyną ograniczania roli handlu transgranicznego były wprowadzane regulacje prawne (Powęska, 1998a), jak również zmiany w sytuacji ekonomicznej w Polsce i państwach ościennych, w tym zmiany różnic cen podstawowych towarów konsumpcyjnych.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów oraz zakończenia. Trzy pierwsze rozdziały: cel i zakres pracy, przyczyny zjawiska, oraz przegląd dotychczasowych badań należy traktować jako rozdziały wstępne. Rozdział czwarty jest próbą oceny wpływu handlu transgranicznego na przemiany w życiu społeczno-gospodarczym kraju. W rozdziale piątym rozpatruje się zjawisko handlu transgranicznego w kategoriach jego zmian jakościowych, natomiast w rozdziałach szóstym i siódmym w kategoriach ilościowych.

---

¹ Handel transgraniczny, wg tej tezy, rozwijał się wzdłuż linii komunikacyjnych biegnących od przejść granicznych, ze szczególnym nasileniem w położonych tam miastach.

2. PRZYCZYNY ZJAWISKA

Handel transgraniczny rozwinął się po roku 1989, w rezultacie przemian politycznych przełomu 1989/90. W wyniku tych przemian zwiększyły się możliwości podróżowania przez obywateli wszystkich krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz ujawniły się różnice cen i dochodów, które istniały między poszczególnymi państwami w naszym regionie. Do roku 1989 w naszej części Europy granice oddzielały od siebie obszary znacznie różniące się pod względem ekonomicznym i społecznym. Ograniczony przepływ informacji na temat sposobu życia, jakości pracy, zachowań politycznych i społecznych oraz codziennych doświadczeń ludności spowodował powstanie dużych różnic na terenach położonych w swoim sąsiedztwie. Po roku 1989 różnice te, między innymi, wpłynęły na tempo procesu przemian społeczno-gospodarczych. Na terenie byłej NRD, na skutek zjednoczenia z RFN, tempo rozwoju gospodarczego było o wiele szybsze niż w Polsce. Natomiast u naszych wschodnich sąsiadów, proces wprowadzania zasad rynkowych w porównaniu z Polską był o wiele wolniejszy. W wyniku tych różnic polska granica zachodnia oddzielała obszary o przeciętnych dochodach ludności rzędu 20 000 USD/mieszkańca (Niemcy) i 2 000 USD/mieszkańca (Polska). Na granicy wschodniej rozpiętości dochodów były równie duże: Polska – 2 000 USD/mieszkańca, a nasi wschodni sąsiedzi – 200 USD/mieszkańca. Dlatego szybko zaczęto wykorzystywać możliwości zarobkowania, jakie tkwiły w handlu transgranicznym. Przy czym tempo rozwoju handlu transgranicznego i jego uwarunkowania na poszczególnych odcinkach granicznych były różne.

W pierwszej połowie lat 90. handel transgraniczny najbardziej intensywnie rozwinął się na pograniczu polsko-niemieckim. Oprócz czynników, o których była mowa powyżej, sprzyjał temu także system osadniczy. W miastach położonych po obu stronach rzek granicznych (Odry i Nysy), po roku 1989 zaistniały doskonałe warunki do nawiązania kontaktów handlowych, dlatego rozpoczął się żywioły rozwój handlu transgranicznego, głównie poprzez bazy zlokalizowane po polskiej stronie granicy. Odnotowano wysoki popyt ze strony Niemców na dużo tańsze polskie artykuły spożywcze oraz niektóre artykuły przemysłowe (głównie ceramikę i wikliniarstwo, a także odzież i obuwie). Początkowo (1990/91) obserwowano masowe kontakty handlowe przede wszystkim obywateli miast i miejscowości

leżących bezpośrednio w sąsiedztwie granicy polskiej (Guben, Göerlitz, Frankfurt n.Odrą i inne). Z czasem również zauważono udział w handlu transgranicznym mieszkańców miejscowości położonych dalej. Jednakże w ostatnim czasie ponownie większy udział wśród klientów bazarów przygranicznych stanowili mieszkańcy miast i miejscowości położonych blisko granicy.

Wraz z rozwojem handlu przygranicznego następowały zmiany w strefie pogranicza polsko-niemieckiego. Zmiany te były istotne, ponieważ obszar ten w ciągu poprzednich 50 lat traktowany był jako obszar peryferyjny gospodarczo, zaś dominowała funkcja militarna. W polskiej strefie przygranicznej istniało wiele poligonów i innych obiektów o przeznaczeniu wojskowym. Większość małych i średnich miast była zapleczem dla wojska oraz dla Państwowych Gospodarstw Rolnych. W początkowym okresie przemian społeczno-gospodarczych po 1989 r., obszar ten charakteryzował się szczególnie niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, niskim poziomem wyposażenia w infrastrukturę komunalną i społeczną oraz małą gęstością zaludnienia. Jednakże w ciągu ostatnich 10 lat nastąpiły daleko idące przemiany. Zlikwidowano większość PGR-ów oraz baz wojskowych, co spowodowało zmiany w strukturze zatrudnienia, często też przemieszczanie się ludności w celach zarobkowych w inne regiony kraju. Likwidacja baz wojskowych ujawniła zdegradowane środowisko, a jednocześnie przyczyniła się do rozpoczęcia procesu rekultywacji tych obszarów. Ogólnie, po roku 1989 granica przestała być barierą ściśle oddzielającą przestrzeń dwóch różnych pod względem politycznym i gospodarczym krajów, a zaczęła pełnić rolę stimulatora rozwoju gospodarczego. W związku z tym nasiliła się migracja indywidualnych przedsiębiorców z centralnej Polski do miast położonych wzdłuż niemieckiej granicy. W czasie badań terenowych, przeprowadzonych w 1996 r. (Komornicki, Powęska, 1996), zanotowano tu obecność wielu kupców wywodzących się z innych regionów kraju, szczególnie z województwa łódzkiego, które przeżywało wtedy wyraźny, poważny kryzys związany z upadkiem własnego przemysłu. W tym czasie nasilały się przemiany ekonomiczne w całej gospodarce, jednak najbardziej zauważalne przemiany nastąpiły w dziedzinie handlu i usług, co było charakterystyczne dla życia gospodarczego w całym kraju. Handel i usługi były sferą działalności gospodarczej, w której tempo przemian było najszybsze, ponieważ koszty utworzenia nowego miejsca pracy w tym sektorze były o wiele niższe aniżeli w sektorach produkcyjnych (Powęska 1995c).

Zasadniczą przyczyną rozwoju handlu transgranicznego na pograniczu wschodnim był rozpad ZSRR i powstanie nowych państw, które wprowadziły większe swobody społeczne i polityczne. W sytuacji otwarcia granic ujawniły się różnice nie tylko dochodów i cen, o czym była mowa wcześniej, ale także

poziomu życia i zaopatrzenia rynku. O tym, że handel transgraniczny dokonujący się przez wschodnią granicę był bardzo intensywny w pierwszych latach zadecydował fakt, że za naszą wschodnią granicą produkcja podstawowych artykułów konsumpcyjnych (żywność, ubrania, sprzęt gospodarstwa domowego, artykuły techniczne) była nadal dotowana przez państwo, dlatego ich ceny były, w porównaniu z cenami na rynku polskim, bardzo niskie. Szybka wymiana informacji, możliwość podróżowania, wzrastające bezrobocie, zmniejszający się poziom dochodów zarówno w Polsce jak i u naszych sąsiadów, braki w zaopatrzeniu na polskim rynku, wszystkie te czynniki spowodowały masowe przywożenie towarów zza wschodniej granicy do Polski w celach handlowych. Ponadto na tempo rozwoju handlu transgranicznego na wschodzie Polski nie miały wpływu proces prywatyzacji sektora handlu. Niskie koszty zakładania nowych placówek handlowych oraz krótki okres tworzenia nowych inwestycji w dziedzinie handlu spowodowały, że tempo przemian było szybkie (Powęska, 1995b, 1999). Handel transgraniczny na pograniczu wschodnim miał większy zasięg przestrzenny niż na zachodzie Polski. Przyczyną był inny system osadniczy obu regionów. Na wschodzie stosunkowo rzadkie osadnictwo i brak większych miast, spowodowały, że celami osób przewożących towary przez granicę były miejscowości położone z dala od granicy, w tym takie miasta jak Warszawa, Łódź i inne duże miasta Polski. Można więc powiedzieć, że najczęściej handel transgraniczny dokonujący się przez wschodnią granicę był to handel na średnie i duże odległości, natomiast przez granicę zachodnią na niewielkie odległości.

Handel transgraniczny na granicy południowej rozwinął się nieco później i był wynikiem różnic tempa przemian rynkowych w Polsce i u naszych południowych sąsiadów. Jednakże podobnie, jak na zachodzie i wschodzie kraju, podstawowym czynnikiem były różnice cen i dochodów. Duże znaczenie w rozwoju handlu transgranicznego na południu Polski miały również braki w zaopatrzeniu u naszych sąsiadów. Na północy, granica morska, jako mniej atrakcyjna dla turystów handlowych, nie stymulowała w takim stopniu jak granice lądowe, rozwoju handlu transgranicznego (Werwicki, 2000)².

---

² Żegluga statków pasażerskich, (głównie zresztą niemieckich) po Zalewie Szczecińskim, których główną atrakcją są znajdujące się na ich pokładzie sklepy wolnocłowe traktowana jest jako fragment granicy zachodniej.

3. HANDEL TRANSGRANICZNY W ŚWIETLE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

W literaturze polskiej zjawisko handlu transgranicznego przedstawiane było z różnych punktów widzenia. Jednakże ze względu na złożoność zjawiska oraz jego zmienność i żywiołowość brak jest całościowej analizy. Ponadto handel transgraniczny, przez co najmniej kilka lat, był w Polsce traktowany jako coś wstydliwego i niegodnego uwagi. W pierwszych latach istnienia zjawiska, o handlu transgranicznym mówiono w Polsce jako o pewnej spekulacji. Tymczasem handel transgraniczny rozwijał się wszędzie tam, gdzie istniały różnice cenowe. Przykładem może być granica USA z Meksykiem czy Szwecji z Danią. Regularny kurs autobusowy z Malmö (południowa Szwecja) do Kopenhagi oraz tysiące Szwedów przekraczających granicę z Danią każdej soboty z dwukołowymi wózkami wypełnionymi piwem i innymi towarami, świadczą o dużym natężeniu handlu transgranicznego między tymi państwami.

Jedne z pierwszych badań handlu transgranicznego przeprowadzono na granicy zachodniej w 1992 r. (Werwicki, Powęska, 1993). Podstawą analizy były rejestry gminne działalności gospodarczej oraz badania statystyczne nad liczbą i zróżnicowaniem asortymentowym na bazarach położonych przy przejściach granicznych. W badaniach wykazano nie tylko intensywny rozwój handlu targowiskowego, ale także szybki przyrost liczby placówek handlowych, szczególnie w jednostkach samorządowych, na terenie których były stale czynne przejścia graniczne, przy czym najintensywniejszy rozwój liczby sklepów odnotowano w Słubicach i Świnoujściu. Odnotowano również wzrost działalności w zakresie usług spedytorskich, finansowych i gastronomicznych.

W innym badaniu, A. Werwicki (2000) skupił się na analizie handlu targowiskowego aglomeracji łódzkiej, porównując z występowaniem zjawiska w całym kraju. Dokonano analizy zjawiska w latach 1994–97. Był to okres najintensywniejszego rozwoju zjawiska handlu targowiskowego na podłódzkich bazarach, dlatego pracę należy uznać za bardzo znaczący wkład w badanie niniejszego zagadnienia. Zaletą pracy jest także nakreślone szerokie, krajowe i europejskie tło prowadzonej analizy. Autor w swojej pracy przypomniał również historię badań nad zjawiskiem handlu targowiskowego w Polsce sięgając do lat 50. i 60., oraz rolę i znaczenie targowisk dla współczesnego życia społecznego i gospodarczego w Polsce, kładąc

szczególony nacisk na rozwój zjawiska w latach 90., wskazując jego przyczyny i formy występowania. Przedstawił potencjał polskiego handlu targowiskowego w oparciu o dane Banku Danych Lokalnych GUS. Szczegółowo przedstawił strukturę wielkościową ośrodków targowiskowych w Polsce w analizowanym okresie, stwierdzając, że targowiska duże i wielkie skupiały prawie 90% handlu targowiskowego. Ponadto wykazał pewne zależności w rozmieszczeniu targowisk. Stwierdził, że lokalizacja największych obszarów targowiskowych jest zależna od potencjału ludnościowego centrów osadniczych oraz położenia przygranicznego i rozmieszczenia sieci komunikacyjnej. Zasadniczą część pracy stanowi jednak typologia polskich targowisk w zależności od kryterium narodowościowego klientów targowisk i sprzedających na targowiskach. Podzielił je na wewnątrz krajowe i międzynarodowe. Wśród targowisk wewnątrz krajowych wyróżnił i scharakteryzował dwie kategorie: targi lokalne i regionalne. Charakteryzując targi lokalne wskazał na rolę targowisk w miastach powiatowych w kontekście historycznym.

Przedstawiając drugi z wyróżnionych typów: targowiska międzynarodowe, autor skupił się na „Jarmarku Europa” w Warszawie (Stadion X-lecia), targowiskach podłódzkich (Tuszyn, Głuchów, Rzgów) oraz na targowiskach zlokalizowanych w obszarach przygranicznych. Najdokładniej przedstawiono działalność targowisk zachodnich, nieco mniej informacji podano na temat funkcjonowania targowisk na pograniczu wschodnim, natomiast granica południowa i północna została przedstawiona jako niesprzyjająca rozwojowi wymiany towarowej, ze względu na bariery środowiskowe (wysokie góry, morze). Można nie zgodzić się z autorem, ponieważ jak wykazały obserwacje, również w tych obszarach zaistniało zjawisko handlu transgranicznego, miało ono jednak inny przebieg, niż na granicy zachodniej i wschodniej. W pracy bogato zilustrowano układ przestrzenny rozmieszczenia punktów handlowych na wybranych targowiskach, z uwzględnieniem informacji na temat struktury towarowej działalności handlowej. W pracy znajduje się wykaz czynnych targowisk w Polsce w nowym układzie wojewódzkim.

Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową podjął zagadnienie rozwoju handlu targowiskowego w roku 1996 i kontynuował je do roku 1999 (Dąbrowski, 1996; Malinowska, Wyżnikiewicz, 1998; Tomalak, Wyżnikiewicz, 1999; Peterlik, 2000). Na podstawie badań ankietowych na największych bazarach Polski, w przedstawionych publikacjach, autorzy ustosunkowali się do przyczyn zaistnienia zjawiska oraz struktury asortymentowej sprzedaży i wielkości obrotów; ocenili wielkość zatrudnienia na bazarach, przedstawili dominujące kierunki sprzedaży towarów, przybliżyli także źródła zaopatrzenia firm działających na największych polskich targowiskach. Z wyników badań

wynika, że niektóre bazyry Polski pod względem obrotów oraz zatrudnienia były niejednokrotnie jednymi z największych przedsiębiorstw Polski w okresie transformacji. Wykazano, że handel targowiskowy odgrywał dużą rolę, jeśli chodzi o stymulowanie rozwoju liczby miejsc pracy, tak w sąsiedztwie bazarów, jak również w innych regionach. Wśród artykułów będących w sprzedaży na największych bazarach, w skali kraju dominowała odzież (od 46 do 59% w poszczególnych latach) oraz obuwie (do 10%), przy czym te dwa asortymenty miały dominujące znaczenie w Polsce centralnej. Natomiast w Polsce zachodniej i wschodniej zaznaczył się większy udział artykułów budowlanych i pozostałych (głównie paliwa) oraz artykułów spożywczych na granicy zachodniej. Analiza kierunków sprzedaży zawarta w pracach Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową wykazała, że w przypadku bazarów przygranicznych dominowali obywatele pochodzenia obcego, natomiast na bazarach Polski centralnej – Polacy. W powyższych badaniach stwierdzono, że niektóre bazyry od początku swego istnienia pełniły rolę hurtowni, szczególnie odnosi się to do bazarów „łódzkich”, na których oprócz klientów zza wschodniej granicy zaopatrywali się handlujący na innych bazarach w Polsce, szczególnie na bazarach położonych wzdłuż granicy zachodniej.

Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową opublikował także raport omawiający szczegółowo możliwości rozwoju handlu na terenie miast Gubiny i Guben (Kokot, Tomalak, 1998), położonych na granicy polsko-niemieckiej. Handel przygraniczny w Gubinie przedstawiony jest tu w odniesieniu do innych miast pogranicza polsko-niemieckiego na tle perspektyw rozwojowych obu miast, charakterystyki statystycznej tych miast oraz wzorców zachowań konsumpcyjnych ludności. W pracy szczegółowo opisano przyczyny zaistnienia handlu przygranicznego, warunki jego funkcjonowania, a także problemy na jakie napotyka. Jako podstawową przyczynę wskazano różnice cen towarów oraz zniesienie barier izolujących oba miasta. Zdaniem autorów, początkowy okres był bardzo trudny, ponieważ nowa sytuacja wymagała przełamania dotychczasowych przyzwyczajzeń oraz przystosowania się do nowych warunków. W publikacji wskazuje się na ważną rolę wymiany towarowej w pokonaniu sytuacji kryzysowej w 1990 roku. Autorzy stwierdzają, że w pierwszym okresie (do 1995 r.) na skutek dużego popytu na tanie polskie towary powstało w Gubinie wiele nowych przedsiębiorstw (zatrudniających średnio do 5 osób), które w późniejszych latach zmniejszyły zakres swojej działalności. Po nasyceniu podstawowych potrzeb konsumpcyjnych wśród klientów niemieckich, handel wkroczył w fazę większej dbałości o jakość towarów a jednocześnie czynnik wyrównujących się cen sprawił, że handel transgraniczny w Gubinie odgrywa coraz mniejsze znaczenie. Na zmniejszenie się skali handlu w Gubinie miały także wpływ takie czynniki jak: bogacenie się społeczeństwa niemieckiego, w związku z czym nastąpiła zmiana preferencji kupowanych produktów (towary

na bazarach były zwykle niższej jakości), rozwój supermarketów w mieście Guben, wyrównywanie się cen. W 1996 r. poziom wymiany handlowej był bardzo wysoki, przy czym zorientowany był na wybrane grupy towarów; głównie paliwa do pojazdów mechanicznych. Przy okazji przyjazdów do Polski po benzynę kupowano także inne dobra konsumpcyjne, które nadal w Polsce były tańsze. W przeprowadzonych wywiadach, wśród artykułów dodatkowych, ludność niemiecka wymieniała najczęściej: papierosy, odzież, obuwie, zabawki. Do utrzymania się handlu targowiskowego w Gubinie przyczyniła się także zmiana struktury wiekowej ludności niemieckiej w drugiej połowie lat 90. Ludzie młodzi, bardziej mobilni, często emigrowali do landów zachodnich, na skutek czego obserwowano w Guben szybki proces starzenia się społeczeństwa. Emeryci, najczęściej o niskim uposażeniu, przywiązywali dużą wagę nawet do małych różnic cen towarów. Autorzy stwierdzili, że istnieje ścisły związek pomiędzy wysokością dochodów obywateli Niemiec a częstością dokonywania zakupów w Polsce. Perspektywy rozwoju handlu w Gubinie nakreślone przez autorów wskazują na spadek znaczenia handlu targowiskowego, przy jednoczesnym alternatywnym wykorzystaniu miejsc dotychczasowych targowisk pod budowę magazynów, w których sprzedawane będą towary o podwyższonej jakości.

Systemy handlowe zespołu miejskiego Gubin – Guben badał również zespół badawczy z Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (Matykowski, Schaefer 1996; Matykowski, Schaefer 1997; Matykowski, Schaefer 1998). Zagadnienie transgranicznej wymiany towarowej przedstawiono w szerszym kontekście rozwoju społeczno-ekonomicznego tego obszaru. Na podstawie badań stwierdzono, że główną płaszczyzną kontaktów między miastami są podróże związane z zakupami. Jakkolwiek liczba Niemców podróżujących do Polski jest zdecydowanie większa niż Polaków udających się do Niemiec, to zaznacza się poważny wpływ obywateli polskich na sytuację handlu w Guben. Systemy handlowe obu miast szybko przystosowują się do zmieniających się preferencji klientów. Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w powiecie Guben stwierdzono, że istnieje wyraźna korelacja pomiędzy dochodami rodzin niemieckich a zakupami w Polsce. Około 50% rodzin najzamożniejszych dokonywało zakupów w Polsce, podczas gdy spośród rodzin najuboższych przypadków takich było około 80%. W pracy wskazano również na rozwój płaszczyzny kontaktów społeczno-kulturalnych (szkolnictwo, wspólne imprezy kulturalno-oświatowe i religijne). Wskazano, że handel transgraniczny jest specyficznym przejawem aktywności ekonomicznej na obszarze pogranicza (Matykowski i inni, 1998). Zwięźle scharakteryzowano rozmieszczenie bazarów przygranicznych, przyjmując ich powierzchnię za miarę wielkości targowisk.

Punktami w przestrzeni o szczególnie istotnym znaczeniu dla rozwoju handlu transgranicznego są przejścia graniczne, dlatego podjęto badania nad ich rolą i znaczeniem jako obszarów koncentracji handlu i usług. Krótką analizę korzyści z handlu transgranicznego dla Cieszyna i Cieszyna Czeskiego przedstawiły B. Konecka i J. Weltrowska (1995) z Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorki stwierdziły, że zarówno po stronie polskiej, jak i czeskiej widać wyraźnie pozytywny wpływ handlu na rozwój miast. Przejścia graniczne stały się przedmiotem analizy zespołu badawczego z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie (Komornicki, Powęska, 1996). Badano zasięg oddziaływania poszczególnych przejść granicznych na terytorium Polski i Niemiec oraz tygodniowe wahania natężenia i struktury transgranicznego ruchu pojazdów. Stwierdzono, że handel i rozmieszczenie bazarów były jednymi z czynników decydujących o zasięgu oddziaływania wybranych do badania przejść granicznych. Przyjęty w badaniach podział na przejścia lokalne (Kostrzyn, Słubice), regionalne (Gubin) i europejskie (Świecko) znalazł odzwierciedlenie w uzyskanych wynikach badań. Polsko-niemieckie przejścia graniczne o zasięgu lokalnym i regionalnym charakteryzują się wyraźną asymetrią zasięgów swojego zaplecza. Zasięg ten jest zdecydowanie większy po stronie niemieckiej niż polskiej. Asymetrii tej nie stwierdzono na przejściu o zasięgu europejskim (Świecko). Zasięg oddziaływania trzech przejść (Słubice, Kostrzyn, Gubin) po stronie niemieckiej charakteryzował się wahaniami tygodniowymi. Ruch wzrastał znacznie w okresie weekendu, sięgając aż do landu Saksonia-Anhalt, a nawet do landów zachodnich. Wśród przekraczających granicę na wymienionych trzech przejściach występowała przewaga ludności niemieckiej nad polską, natomiast w Świecku istniała równowaga. Przewaga ludności niemieckiej była największa w sobotę i niedzielę. Natomiast w piątki odnotowano większy niż w inne dni tygodnia przyjazd Polaków (powrót do domu na weekend ludności polskiej pracującej w Niemczech, przede wszystkim nielegalnie w Berlinie). Jako czynniki decydujące o zasięgu oddziaływania poszczególnych przejść granicznych wskazano: położenie przejścia w ogólnokrajowym i europejskim systemie połączeń drogowych, położenie w strefie oddziaływania dużych aglomeracji miejskich (Berlin), istnienie oraz stopień rozbudowania bazarów w polskich miejscowościach przygranicznych, stan infrastruktury transportowej i granicznej.

Zagadnienie handlu transgranicznego było analizowane wielokrotnie w ramach problemu badawczego: „Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski, IGiPZ PAN”. Między innymi przedstawiono strukturę przestrzenną i wielkość targowisk na wschodnim pograniczu Polski (Powęska, 1994, 1995b). Wskazano na fakt,

że rozmieszczenie bazarów jest proporcjonalne do wielkości ośrodków miejskich. Dlatego w ośrodkach leżących przy granicy a jednocześnie najludniejszych (Olsztyn, Białystok) bazyry były największe. Ponadto stwierdzono, że handel transgraniczny ma charakter wektorowy, a nie powierzchniowy czy punktowy.

Odniesiono się również do trudności w badaniu zjawiska (Powęska, 1995a). Na podstawie analiz i obserwacji terenowych przedstawiono przyczyny oraz skutki zaistnienia i rozszerzania się „szarej strefy” w handlu transgranicznym. Spośród licznych przyczyn szerokiego zakresu „szarej strefy”, jako najważniejsze wskazano następujące czynniki: zachwianie równowagi w procesie przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych, znaczne różnice dochodów ludności, brak odpowiednich uregulowań prawnych, przyzwyczajenia obywateli polskich do działalności w „szarej strefie” w minionych warunkach ustrojowych, zbyt słaba kontrola finansowa (Powęska, 1995c). W innej pracy (Powęska, 1995d) wskazano, że niezbędnym elementem powodzenia procesu transformacji handlu i usług jest równoczesny przebieg danego zjawiska w trzech płaszczyznach: społecznej, ekonomicznej i politycznej. Zauważono, że w Polsce w latach 90. przemiany ekonomiczne często wyprzedzały procesy polityczne – w tym tworzenie nowego prawa, jak również w tyle pozostawały przemiany społeczne.

W kolejnych pracach przedstawiono możliwości rozwoju wolnych obszarów celnych w strefie przygranicznej (Powęska, 1995e), analizowano rolę przejść granicznych jako stymulatora rozwoju handlu i usług (Powęska, 1996), wskazywano, że w otoczeniu przejść granicznych i targowisk bardzo dynamicznie rozwijają się usługi gastronomiczne, transportowe, spedycyjne i finansowe, badano również społeczne oddziaływanie turystyki handlowej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych (Powęska, 1997a), oraz przeprowadzono analizę wpływu sektora handlu i usług na rozwój regionalny pogranicza polsko-ukraińskiego (Powęska, 1997b, 2000). Stwierdzono, że handel był impulsem dla rozwoju gospodarki omawianego obszaru. W szczególności, nastąpiło pobudzenie usług gastronomicznych, transportowych, finansowych oraz budownictwa. Jednocześnie wskazano na agroturystykę i ekoturystykę, jako alternatywne formy rozwoju gospodarczego obszarów przygranicznych. Przeprowadzono także analizę następstw wprowadzenia regulacji prawnych w 1998 r., w znacznym stopniu ograniczających handel transgraniczny na wschodnim pograniczu Polski (Powęska, 1998b).

Pracownicy Katedry Marketingu Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Szczecińskiego prowadzili badania nad rolą handlu przygranicznego w aktywizacji gospodarczej zachodnich obszarów przygranicznych. Badania prowadzono na terenie wybranych gmin (Kostrzyn,

Słubice, Gubin) oraz przejść granicznych. Dokonano analizy korzyści uzyskiwanych zarówno przez polskich, jak i niemieckich kupców. Stwierdzono, że handel przygraniczny jest bardzo ważnym czynnikiem pobudzania gospodarki obszarów przygranicznych, stwarzającym wiele miejsc pracy, jest źródłem dochodów gmin i gospodarstw domowych (Karwowski, Burlita, 1995). Autorzy wskazują na istotną rolę rozwoju infrastruktury jako elementu wspierającego transgraniczne kontakty ludności polskiej i niemieckiej oraz na rozwój usług. Druga część przeprowadzonych badań dotyczyła zakupów dokonywanych przez polskich konsumentów w Niemczech (Burlita, Karwowski, 1995). Polacy dokonują, w przeliczeniu na jednego podróżnego, większych zakupów niż Niemcy. Obywatel Niemiec w 1994 r. wydawał w Polsce przeciętnie 124 DM, natomiast obywatel polski w Niemczech średnio kupował za 250 DM. Natomiast Polaków podróżujących do Niemiec było mniej niż Niemców udających się do Polski. Polacy w Niemczech najczęściej kupowali sprzęt elektroniczny, artykuły gospodarstwa domowego i żywność, natomiast Niemcy w Polsce – odzież i żywność. Ponadto stwierdzono, że istotnym czynnikiem zwiększającym atrakcyjność zakupów w Niemczech jest infrastruktura i organizacja handlu detalicznego. Supermarkety niemieckie tworzą warunki lepszego wyboru i niskich cen. Ponadto, coraz częściej Polacy odwiedzają drogie, ekskluzywne sklepy, które gwarantują wysoką jakość wyrobów. Natomiast po polskiej stronie dominują sklepy nastawione na „przeciętnego” klienta.

Duże znaczenie handlu transgranicznego dla rozwoju regionalnego, a jednocześnie ograniczenie go na skutek wprowadzonych nowych regulacji prawnych w 1998 r., spowodowały wzrost zainteresowania tym zjawiskiem ze strony Rządowego Centrum Studiów Strategicznych (*Sytuacja na bazarach...*, 1998). Przeprowadzono rachunek korzyści i zagrożeń płynących z rozwoju handlu targowiskowego. Wśród korzyści jakie przyniósł handel targowiskowy wymieniono przede wszystkim wspieranie procesów transformacji systemowej i strukturalnej niektórych obszarów gospodarczych, wzrost aktywności gospodarczej pogranicza wschodniego, zapewnienie znacznej liczby miejsc pracy, poprawę warunków bytowych oraz wzrost zamożności na obszarach dotychczas zaniedbanych. Natomiast jako negatywne konsekwencje handlu transgranicznego wskazano na rozwój działalności kryminalnej, patologii społecznych, pogorszenie się infrastruktury komunikacyjnej oraz dewastację obiektów użyteczności publicznej i terenów zielonych.

Osobną grupę prac, o której należy przy analizie handlu transgranicznego pamiętać ze względu na pokrewieństwo tematyczne, stanowią prace dotyczące handlu detalicznego oraz handlu międzynarodowego. Przegląd prac z zakresu problematyki handlu detalicznego

znajduje się m. in. w pracy Z. Taylora (2000). Analizując przekształcenia sieci handlu detalicznego i gastronomii autor stwierdził, że w ciągu dziesięciolecia 1988–98 nastąpił ponad 3–krotny wzrost liczby sklepów, oraz ponad 2–krotny wzrost punktów gastronomicznych. Było to następstwem liberalizacji przepisów dotyczących obrotu towarowego, rozwoju prywatnej przedsiębiorczości, szczególnie w gastronomii, podziału dotychczasowych dużych sklepów na mniejsze, oraz elementów takich jak: niewielkie zasoby finansowe potrzebne do założenia sklepu bądź punktu gastronomicznego oraz duże oczekiwania odnośnie spodziewanych zysków. Autor wykazał, że zdecydowanie większy przyrost liczby obiektów handlowych miał miejsce w miastach, szczególnie w dużych, niż na wsi. Na podstawie jednego miasta (Brusy) dokonał analizy jakościowych przemian w zakresie handlu detalicznego i usług.

Wśród opracowań podejmujących tematykę handlu zagranicznego, wiążących się blisko z problematyką handlu transgranicznego, wymienić można m. in. pracę T. Komornickiego (2000), w której Autor przeprowadził analizę struktury geograficznej handlu zagranicznego Polski na podstawie skali powiązań transportowych polskich firm z kontrahentami zagranicznymi.

4. ZNACZENIE SPOŁECZNO-EKONOMICZNE HANDLU TRANSGRANICZNEGO

Znaczenie handlu transgranicznego dla społecznego i gospodarczego rozwoju kraju jest trudne do oceny, ponieważ duża jego część jest ukryta w „szarej strefie” gospodarki. Na podstawie wielu obserwacji terenowych i badań ankietowych można jednakże przyjąć, że wszelkie formy handlu transgranicznego przyczyniły się do poprawy sytuacji ekonomicznej ludności, wzrostu PKB oraz zmniejszenia bezrobocia. W niniejszym opracowaniu znaczenie ekonomiczne handlu transgranicznego przedstawiono w oparciu o informacje uzyskane na podstawie przeprowadzonych wywiadów z przedstawicielami władz samorządowych wybranych miast i gmin przygranicznych, ankiet „przekraczanie i wykorzystanie norm i ulg celnych” przeprowadzonych przez Główny Urząd Ceł oraz na podstawie danych na temat największych bazarów w Polsce opracowanych przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.

Wywiady z przedstawicielami władz samorządowych prowadzone były w czasie obserwacji terenowych, szczególnie w obszarze Polski południowo-wschodniej. Ankieta GUC skierowana była do większości władz samorządowych miast i gmin, na terenie których znajdują się przejścia graniczne³. Przystępując do prowadzenia wywiadów, jak również ankiet zakładano uzyskanie odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób handel przynoszonymi przez granicę towarami w sposób legalny i nielegalny wpływa na rozwój gospodarczy i społeczny obszarów przygranicznych. W tym celu zadawano szczegółowe pytania odnoszące się do zagadnień i procesów zachodzących na terenach podlegających władzy samorządowej. Pytano zarówno o zjawiska pozytywne, jak i negatywne. W czasie rozmów w terenie, przedstawiciele władz samorządowych stwierdzali, że wykorzystanie i przekraczanie ulg i norm celnych, przynosi korzyści dla rozwoju gospodarczego regionu. Niejednokrotnie jednak ujawniali fakt, iż handel transgraniczny powoduje powstawanie wielu zjawisk patologicznych oraz z pogranicza prawa (dotyczy to między innymi „szarej strefy”, zjawisk

---

³ Metodologia i szczegółowy opis cytowanego badania zawarty jest w: Powęska, 2001, *Badania nierejestrowanego przygranicznego obrotu towarowego*, Materiały w zbiorach GUC.

kryminalnych, działalności grup przestępczych, itp.). Nieco inaczej natomiast reagowano na kwestionariusz. W ankietach, na postawione, trudne pytania często brakło odpowiedzi, bądź umieszczenie tych pytań było przyczyną odmowy uczestnictwa w ankiecie wielu przedstawicieli władzy samorządowej. Dlatego uzyskane wyniki w czasie wywiadów ustnych zdecydowanie różnią się od uzyskanych wyników w ankiecie. Uogólniając, bezpośrednie wypowiedzi przedstawicieli władz lokalnych i odpowiedzi ankietowe świadczyły o dokładnej znajomości zjawisk, chociaż widać było wyraźną niechęć przed ujawnieniem „wstydlivych” i nielegalnych aspektów życia lokalnych społeczności. Można więc powiedzieć, że władze samorządowe dostrzegają istotę problemu, jednakże mają pewne obawy przed określeniem ich i ujawnieniem. Można ponadto przypuszczać, że często przedstawiciele władz jednostek samorządowych nie są zainteresowani ujawnianiem rzeczywistych korzyści płynących z położenia przygranicznego i handlu transgranicznego. Wskazywały by na to badania (Werwicki, Powęska, 1993; Powęska, 1995a), według których na terenie pewnych gmin poziom inwestycji był o wiele większy, niż podano w ankiecie. Zjawisko wzrostu inwestycji związanych z handlem jest widoczne, szczególnie na wschodzie kraju, gdzie wobec zapaści innych działów gospodarki narodowej, wymiana zagraniczna stała się bodaj najważniejszym stymulatorem rozwoju gospodarczego.

Pomimo wszystkich uwag, stanowiących jednocześnie wnioski odnoszące się do możliwości nawiązania współpracy z samorządami w zakresie „trudnych” kwestii do rozwiązania w obszarach przygranicznych, całość uzyskanego materiału stanowi dużą wartość. Potwierdził on istnienie dość dobrze znanych zjawisk (np. „szara strefa”), a jednocześnie ujawniono zjawiska nowe, zachodzące w strefie przygranicznej: m.in. powstawanie dzikich (na terenach prywatnych) targowisk. Ponadto, w przypadku jednostek administracyjnych, w których powstały duże ośrodki handlu targowiskowego, uzyskano dynamiczny obraz rozwoju handlu transgranicznego w ciągu lat 90.

Odpowiedzi wzięte do analizy pochodzą ze wszystkich siedmiu odcinków granicznych, w tym z granicy rosyjskiej – 2 (Bartoszyce i Gołdap), litewskiej – 2 (Szypliszki, Sejny), białoruskiej – 5 (Kuźnica, Sokółka, Białystok, Terespol, Sławatycze), ukraińskiej – 3 (Radymno, Przemyśl, Medyka), słowackiej – 1 (Dukla), czeskiej – 4 (Goleszów, Krzyżanowice, Racibórz, Kudowa Zdrój) i niemieckiej – 3 (Zgorzelec, Łęknica, Słubice). Na podstawie zgromadzonego materiału można wyróżnić okresy, w których handel transgraniczny rozwijał się najszybciej i kiedy dawał najlepsze korzyści dla rozwoju poszczególnych miast i gmin (tab. 1). Zarysowało się duże zróżnicowanie podawanych przedziałów czasowych, jednakże wskazane przez władze samorządowe okresy najintensywniejszego rozwoju są zróżnicowane w zależności od odcinka granicznego. W większości przypadków lata

światności handlu transgranicznego już minęły, tylko w przypadku jednej gminy (Gołdap) podano lata obecne (2000/2001), ale jest to ściśle związane z terminem uruchomienia przejścia Gołdap – Gusev dopiero w 2000 r. Okres

Tabela 1

Lata największego rozwoju handlu transgranicznego w wybranych jednostkach terytorialnych w opinii władz samorządowych

Miejscowość	Wskazane lata największego handlu	Liczba lub % mieszkańców dla których handel transgraniczny był głównym źródłem utrzymania	
		w okresie intensywnego rozwoju	2001 r.
1	2	3	4
Bartoszyce	1993–1998	15 %	10 %
Gołdap	2000–2001	*	*
Szypliszki	1994–1996	40 %	0
Sejny	1989–1997	2 750 os.	100 os.
Kuźnica	1995–1998	200 os.	40 os.
Sokółka	1990–1995	15–10%	5–10%
Białystok	1990–1998	*	*
Terespol	1990–2001	*	*
Sławatycze	1996–1999	8 %	*
Medyka	1990–1995	5 %	25 %
Przemyśl	1993–1997	3 000 os.	300 os.
Dukla	1996–1997	10 %	10 %
Krzyżanowice	1994–1997	Handlujący spoza terenu gminy	*
Kudowa Zdrój	1994–1998	*	*
Zgorzelec	1993–1996	2 000 os.	400 os.
Lęknica	1994–1997	30 %	5 %
Słubice	1991–1996	3 000 os.	2 000 os.

* – brak danych

Źródło: opracowanie własne

intensywnego rozwoju handlu transgranicznego w większości przypadków obejmował lata 1994–1997. W jednostkach administracyjnych położonych wzdłuż granicy niemieckiej okres największych korzyści z handlu transgranicznego rozpoczął się w latach 1990–1994, a kończył się najczęściej na 1996 r. Natomiast w gminach i miastach leżących niedaleko granicy południowej szczególnie istotny okres rozwoju zjawiska rozpoczął się w latach 1993–1996, a skończył się na latach 1997–1998. Na granicy wschodniej przedstawiciele władz samorządowych, którzy udzielili odpowiedzi, jako początek poważnych wpływów z handlu transgranicznego wskazywali lata 1990–1991, a koniec okresu intensywnego rozwoju handlu był bardzo

zróznicowany (od 1995 do 1998 r). W przypadku gminy Terespol, jako okres dynamicznego rozwoju handlu transgranicznego wskazano całe dziesięciolecie.

Na podstawie uzyskanych informacji widać jednoznacznie pozytywny wpływ handlu transgranicznego na relacje zatrudnieni/bezrobotni. Analiza danych dotyczących liczby osób, dla których działalność związana z handlem transgranicznym była głównym źródłem utrzymania w okresie największego oddziaływania handlu i obecnie (porównanie kolumny 3 i 4 w tabeli 1), wskazuje na wyraźne zmniejszenie się ekonomicznego oddziaływania handlu transgranicznego w wybranych miastach i gminach na skalę bezrobocia. W największych ośrodkach handlu przygranicznego, w okresie największego rozwoju handlu transgranicznego był on głównym źródłem utrzymania dla znacznej liczby osób: w tym w Słubicach – 3000 osób, w Zgorzelcu – 2000 osób, w Przemyślu – 3000 osób, w Sejnach – prawie 3000 osób. Obecnie liczby te są kilkakrotnie mniejsze.

W wyniku rozwoju handlu transgranicznego i zjawisk pokrewnych, w niektórych miastach i gminach, liczba osób bezrobotnych pobierających zasiłek z urzędu pracy w znacznym stopniu zmniejszyła się w okresie najintensywniejszego rozwoju handlu bazarowego i targowiskowego (tab. 2). Osoby bezrobotne, które pozostając bez pracy, nie pobierały zasiłku, faktycznie pracowały na bazarach lub w inny sposób były związane z handlem transgranicznym. Ograniczenie handlu transgranicznego spowodowało więc utratę wielu niezarejestrowanych miejsc pracy, co spowodowało zwiększenie się liczby osób pozostających bez źródeł utrzymania, a tym samym pogorszenie się warunków życia oraz postępującą biedę w obszarach przygranicznych. Uzyskane wyniki dla 3 miast z granicy wschodniej i 3 jednostek terytorialnych z granicy zachodniej były charakterystyczne również dla innych obszarów, co zaobserwowano w czasie badań terenowych⁴.

Z punktu widzenia rozwoju terenu ważne są możliwości inwestycyjne. Dlatego przedstawicielom władz samorządowych zadano w ankiecie również pytanie – czy handel transgraniczny wykreował lokalne elity finansowe? W przypadku 6 miast uzyskano odpowiedź pozytywną, to znaczy, że działalność mieszkańców tych miast i gmin była na tyle intensywna, że pozwoliła na akumulację kapitału. Świadczy to również o podniesieniu poziomu życia w tych regionach. Były to trzy jednostki z pogranicza zachodniego i trzy ze wschodniego: Zgorzelec, Łęknica, Słubice, Kuźnica,

---

⁴ Jednostki samorządowe przedstawione w tabelach 1 i 2 wybrano na podstawie cytowanych wyników badań ankietowych GUC: Komornicki, Powęska, 2001, *Stopień wykorzystania ulg i norm celnych w ruchu osobowym oraz poziom ich przekraczania*, Warszawa, Materiały w zbiorach GUC.

Terespol i Przemyśl. Wskazane miasta są obszarami najintensywniejszego rozwoju handlu transgranicznego w Polsce.

Tabela 2

Zaniechanie pobierania zasiłku dla bezrobotnych

Miejscowość	O ile zmniejszyła się liczba osób pobierających zasiłek	
	w okresie największego rozkwitu	2001 r.
Bartoszyce	250	150
Szypliszki	0	0
Sejny	200	0
Lęknica	140	50
Słubice	1 500	400

Źródło: opracowanie własne

Obserwacje terenowe na pograniczu polsko-ukraińskim wykazały wspólną interesów handlujących na bazarach i targowiskach przedstawicieli obu narodów. Polacy i Ukraińcy, niezależnie od miejscowości wzajemnie o sobie wypowiadali się bardzo przychylnie, wskazywano również na podobieństwa między ludnością zamieszkującą w Polsce i na Ukrainie, mniejszą wagę przywiązując do zaszczości historycznych. Obecnie handlem transgranicznym zajmują się osoby najniższej uposażone; często łączą Ukraińcy działalność zarobkową w Polsce z przewożeniem niewielkich ilości towarów w celu ich sprzedaży w Polsce. Od kilku lat obserwuje się również, że coraz częściej Ukraińcy zajmujący się poprzednio nielegalnym przewozem towarów przez granicę, obecnie stale przebywają w Polsce i prowadzą handel towarami pochodzenia polskiego. Podobną działalność prowadzą obywatele państw Dalekiego Wschodu (głównie z Wietnamu).

Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, prowadząc przez wiele lat badania największych polskich obszarów bazarowych, koncentrował się na następujących ekonomicznych cechach handlu targowiskowego: obroty handlowe, zatrudnienie, udział klientów zagranicznych na targowiskach i sprzedaż hurtowa. W szeregu publikacjach autorzy (Dąbrowski, 1996; Malinowska, Wyżnikiewicz, 1998; Tomalak, Wyżnikiewicz, 1999; Peterlik, 2000) stwierdzili, że bazy były jednymi z największych przedsiębiorstw Polski w latach 90. Na podstawie corocznych raportów publikowanych przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową w niniejszej pracy opracowano tabele zbiorcze pozwalające ocenić dynamikę cech ekonomicznych handlu targowiskowego na przykładzie największych polskich bazarów. Ogólnie, przedstawione szacunki obrotów targowisk w poszczególnych latach (tab. 3) pozwalają stwierdzić, że cechą wspólną dla wszystkich bazarów jest wzrost obrotów handlowych do roku 1996/97, po czym nastąpił znaczny spadek,

Szacunki obrotów wybranych polskich targowisk, w latach 1995–1999

Targowisko	Obroty (w mln PLN)				
	1995	1996	1997	1998	1999
Tuszyn	1 600	1 800	1 600	960	740
Stadion X-lecia w Warszawie	1 200	1 700	1 900	925	657
Głuchów	1 000	1 400	1 100	670	*
Rzgów	900	1 150	750	550	*
Łęknica	590	350	250	185	124
Białystok	460	500	550	220	185
Osinów Dolny	*	120	230	230	*
Cedynia	300	150	200	136	102
Słubice	240	270	150	100	*
Kostrzyn	170	200	150	115	*
Gubin	150	90	80	55	*
Zgorzelec	130	80	70	36	*
Kraków	120	*	*	*	*
Przemyśl	86	100	110	75	39
Świnoujście	57	60	50	*	*
Cieszyn	52	50	45	40	*
Przewóz	*	*	32	25	*
Sieniawka	*	*	19	15	*

* – brak danych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową

często sięgający blisko 50%. Jednakże zaznaczają się pewne zróżnicowania przestrzenne okresów, w jakich występowały najwyższe obroty towarowe. Bazary położone w rejonie Łodzi (Tuszyn, Głuchów, Rzgów) największe obroty notowały w 1996 r., po czym w 1997 zaznaczył się ich niewielki spadek, a w latach następnych podobnie jak i na innych bazarach, nastąpiło bardzo duże zmniejszenie działalności handlowej. Natomiast w Warszawie dynamikę wzrostową obserwowano aż do 1997 r. i dopiero od 1998 r., odnotowano spadek obrotów, z tym jednak, że był on mniejszy niż w rejonie Łodzi. Na bazarach położonych wzdłuż granicy niemieckiej największe nasilenie handlu wystąpiło w roku 1996, po czym systematycznie równomiernie spadało. Na granicy wschodniej występują podobne tendencje jak w Warszawie, a więc największe obroty odnotowano w 1997 r., po czym rozpoczął się dynamiczny spadek korzyści handlowych. Na granicy południowej badaniem objęto jeden bazar – Cieszyn. Na podstawie szacunków Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową można stwierdzić, że największe nasilenie handlu na pograniczu południowym wystąpiło w 1995 r. Analiza

bezwzględnych liczb dotyczących obrotów wykazuje, że największymi bazarami w Polsce były „Jarmark Europa” (Stadion X-lecia) w Warszawie w 1997 r., oraz Tuszyn, Głuchów i Rzgów w 1996 r.

Tabela 4

Rynek pracy targowisk
(zatrudnieni na targowisku i poza nim, na stałe i dorywczo), w latach 1996–1999

Targowisko	Szacunkowa liczba pracujących			
	1996	1997	1998	1999
Tuszyn	23 700	19 600	25 100	12 450
Stadion X-lecia w Warszawie	32 000	33 050	28 550	11 000
Głuchów	14 600	18 400	9 150	*
Rzgów	11 300	13 000	6 450	*
Lęknica	9 800	7 100	4 600	2 100
Białystok	8 700	6 900	5 050	3 750
Osinów Dolny	*	2 100	1 050	*
Cedynia	4 600	3 950	1 950	1 300
Słubice	6 100	3 900	2 500	*
Kostrzyn	3 900	3 400	2 250	*
Gubin	2 400	1 450	800	*
Zgorzelec	2 400	2 000	1 000	*
Przemysł	2 150	1 800	2 250	1 850
Swinoujście	900	950	*	*
Cieszyn	2 800	1 550	3 350	*
Przewóz	*	*	950	*
Sieniawka	*	*	800	*

* – brak danych

Źródło: j. w.

Podobne tendencje, jak w przypadku obrotów, zaznaczyły się pod względem zatrudnienia (tab. 4). Przedstawione informacje uwzględniają dane o miejscach pracy, które powstały na targowiskach oraz w firmach produkujących na potrzeby targowisk. Analiza tych danych dla okresu 1996 – 99 wskazała podobne ogólne tendencje jak w przypadku obrotów towarowych: wzrost liczby miejsc pracy aż do przełomu roku 1996/97, po czym znaczny spadek w latach następnych. Dane bezwzględne dotyczące miejsc pracy potwierdzają również fakt, że największymi bazarami Polski były Stadion X-lecia i bazyry podłódzkie, przy czym spadek zatrudnienia na bazarach i w związku z ich działalnością był o wiele silniejszy, niż spadek obrotów. Warto również zauważyć, że spadek liczby pracujących na bazarach „zachodnich” i „południowych” nie był tak znaczny jak położonych w centrum kraju.

Tabela 5

Udział klientów zagranicznych w zakupach ogółem w %

Targowisko	Lata			
	1996	1997	1998	1999
Tuszyn	31	21	14	12
Stadion X-lecia w Warszawie	58	62	44	18
Głuchów	19	22	5	*
Rzgów	24	24	18	*
Łęknica	87	91	93	97
Białystok	83	80	62	42
Osinów Dolny	*	86	90	*
Cedynia	93	93	92	99
Słubice	92	93	94	*
Kostrzyn	93	94	94	*
Gubin	82	92	88	*
Zgorzelec	80	79	75	*
Przemyśl	67	87	60	44
Swinoujście	88	90	*	*
Cieszyn	91	86	86	*
Kraków	1	*	*	*
Przewóz	*	*	90	*
Sieniawka	*	*	84	*

* – brak danych

Źródło: j. w.

Analiza kierunków sprzedaży zawarta w pracach Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową oparta jest na podziale wszystkich klientów targowisk na klientów polskich i zagranicznych. Można zauważyć (tab. 5), że na bazarach, w okresie objętym badaniem, zmniejszył się udział klientów zagranicznych, wzrósł zaś udział kupców polskich. Jest to zgodne z powszechną opinią, że zasięg handlu transgranicznego w Polsce w ujęciu całościowym, zmniejsza się. Jednakże badając dynamikę zjawiska odnotowano różnice regionalne. Na bazarach położonych na południu kraju utrzymywał się stale duży udział klienteli zagranicznej, a na większości targowisk położonych na zachodnim pograniczu (w Słubicach, Łęknicy, Kostrzynie i Cedyni oraz w Cieszynie), w końcowych latach okresu badawczego nastąpił nawet wzrost kupców zza granicy. Na Stadionie X-lecia w Warszawie i na bazarach „wschodnich” początkowo większą grupę stanowili obcokrajowcy (od 60 do 90%) a w 1999 r., zdecydowanie częściej odwiedzali je Polacy (od 60% do 80%). Na bazarach łódzkich przez cały czas najczęściej zaopatrywali się Polacy, jednakże a udział obcokrajowców obniżył się z około 30% do poniżej 10%.

Z danych Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową wynika, że niektóre bazy od początku swego istnienia pełniły także rolę hurtowni (tab. 6). Największy udział handlu hurtowego odnotowano na bazarach „łódzkich”, gdzie około 2/3 wszystkich klientów stanowili handlowcy zakupujący towary w celu dalszej odsprzedaży. Również duży udział handlu hurtowego zauważono na Stadionie X-lecia w Warszawie oraz niektórych bazarach „wschodnich”, gdzie hurtownicy stanowili od kilkunastu do 40% ogółu kupujących. Odnotowano również pewien udział handlu hurtowego na targowisku w Cieszynie. Może to świadczyć z jednej strony o rozwoju handlu hurtowego artykułami akcyzowymi, a z drugiej może być przejawem wchodzenia handlu transgranicznego na południowej granicy w kolejny etap – „wyrastania” przedsiębiorstw handlu zagranicznego z handlu transgranicznego, podobnie jak na granicy wschodniej w 1995/96 roku. Na wszystkich wyżej wyróżnionych bazarach zaznaczył się nieznaczny spadek obrotów hurtowych w okresie 1996–99.

Tabela 6

Udział klientów hurtowych w zakupach ogółem w %

Targowisko	Lata			
	1996	1997	1998	1999
Tuszyn	86	76	67	87
Stadion X-lecia w Warszawie	48	59	48	40
Głuchów	92	86	78	*
Rzgów	48	53	48	*
Łęknica	0	0	0	0
Białystok	23	29	21	16
Osinów Dolny	*	*	0	*
Cedynia	0	0	0	0
Słubice	0	0	0	*
Kostrzyn	0	0	0	*
Gubin	0	0	0	*
Zgorzelec	0	0	0	*
Przemysł	12	22	15	11
Świnoujście	0	0	0	*
Cieszyn	0	3	3	*
Przewóz	*	*	0	*
Sieniawka	*	*	0	*

* – brak danych

Źródło: j. w.

Analizując powyższe dane, można zauważyć pewne różnice regionalne w czasowym rozkładzie rozwoju handlu transgranicznego:

1. Na granicy niemieckiej okresem najintensywniejszego rozwoju handlu

transgranicznego była pierwsza połowa lat 90. Później jego rola spadała, aczkolwiek spadek ten był bardzo powolny.

2. Bazary położone w centrum kraju (Warszawa, Tuszyn, Rzgów, Głuchów) oraz na wschodzie najdynamiczniej rozwijały się w latach 1996–97, po czym znaczenie handlu transgranicznego zaczęło drastycznie spadać. Obroty i zatrudnienie spadły o połowę.
3. Na granicy południowej geneza zjawiska jest nieco inna i z tym związany jest tu późniejszy okres rozwoju zjawiska handlu transgranicznego. Obroty na największym bazarze na granicy południowej – w Cieszynie utrzymywały się na podobnym poziomie w latach 1995–1998, natomiast liczba pracujących była największa w 1998 r.

5. EWOLUCJA FORM HANDLU TARGOWISKOWEGO I TRANSGRANICZNEGO

Handel transgraniczny w ciągu ponad 10 lat swojego istnienia przybierał różne formy działalności. W pierwszym okresie (do 1992 r.), był to najczęściej drobny handel towarami przewiezionymi przez granicę w torbach podróżnych. W późniejszych latach następowało coraz większe zróżnicowanie form działalności handlowej, jednak w dalszym ciągu podstawą były towary przewożone w drobnych ilościach przez granicę. W latach następnych można było dostrzec postępującą organizację handlu transgranicznego, polegającą z jednej strony na wprowadzaniu ładu w przestrzeni i zrzeszaniu się handlowców oraz – z drugiej strony – w kreowaniu przedsiębiorczości. Jednakże, niezależnie od formy jaką przybierał handel transgraniczny, miał on wiele cech wspólnych, które często opisywane były takimi pojęciami i terminami jak: turystyka handlowa, „legalny przemyt” (Powęska, 1995b), sprzedaż bazarowa, „szara strefa gospodarki” itp. Niezależnie też od form, jakie przybierał w całym omawianym okresie, handel transgraniczny koncentrował się na bazarach i targowiskach. Biorąc pod uwagę, że w 1996 roku bazyry skupiały 45% powierzchni sprzedażowej całego polskiego handlu, zasadne jest twierdzenie, że handel transgraniczny odegrał bardzo ważną rolę w okresie transformacji społeczno-gospodarczej. Największe bazyry i targowiska zlokalizowane były w obszarach przygranicznych i w centralnej Polsce. Mniejszy wymiar, zarówno w kategoriach przestrzennych, jak i pod względem obrotów miały bazyry w pozostałych regionach Polski, przy czym zaznaczała się zależność wielkości bazaru od potencjału ludnościowego miasta oraz jego dostępności przestrzennej.

Spośród różnorodnych form handlu transgranicznego, jakie zaistniały w latach 90. XX wieku, największe znaczenie miały:

Drobny handel przenośny. Szczególnie dynamicznie rozwijał się on w pierwszych latach istnienia handlu transgranicznego; początkowo zwany był „handlem plecakowym”, ponieważ przedmiotem handlu były niewielkie ilości towarów sprzedawane wprost z plecaka lub torby podróżnej, czasami rozłożonej na ziemi lub łóżku polowym. Początkowo drobny handel przenośny występował nie tylko na targowiskach i bazarach, ale także na ulicach, dworcach, itp. Wykorzystywano do tego celu również tereny zielone i inne przestrzenie, najczęściej w sąsiedztwie miejsc o dużym nasileniu przepływu

osób. W 1992 r. wprowadzono przepisy, które ograniczyły handel poza miejscami do tego wyznaczonymi, w wyniku czego zlikwidowano drobny handel przenośny na ulicach i w parkach, a kupców zobowiązano do przeniesienia się na bazy i targowiska. Jednocześnie przygotowano tam odpowiednie warunki do prowadzenia handlu: wyposażono teren w urządzenia sanitarne, przygotowano stanowiska handlowe w postaci stołów, czasami zadaszonych, wprowadzono służby porządkowe itp. Wpłynęło to bardzo pozytywnie na wizerunek handlu transgranicznego, który przestał kojarzyć się z bałaganem, błotem i nieładem.

Drobnym handlem przenośnym najczęściej zajmowały się osoby, których dochody były małe i niewystarczające na pokrycie bieżących potrzeb. Przeważali bezrobotni, ale często byli to także emeryci, nauczyciele itp. Nie były to osoby z marginesu społecznego lecz osoby, których sytuacja materialna uległa pogorszeniu w wyniku transformacji społeczno-politycznej i gospodarczej.

Handel obnośny. Handel obnośny jest to działalność handlowa polegająca na sprzedaży i oferowaniu swoich towarów do sprzedaży potencjalnym klientom w ich miejscu pracy bądź zamieszkania. W latach 90. działalność taką prowadziło wiele osób zarówno na własny rachunek, ale również często na rzecz innych osób oraz firm handlowych. Dlatego przedstawiciele różnych firm handlowych i usługowych, dużych i małych (w tym jednoosobowych), jak i drobnych wytwórców trudnili się handlem „od drzwi do drzwi”. Największe nasilenie tego zjawiska występowało w latach 1994 – 97.

Handel ze stanowisk stałych (stragany, pawilony, „szczęki”, kioski). Początkowy żywiołowy rozwój handlu transgranicznego oparty na drobnym handlu przenośnym stopniowo przybierał coraz wyżej zorganizowane formy. Od 1995 r. na targowiskach i bazarach dominowały już różnego rodzaju obiekty zamknięte, posiadanie których umożliwiało pozostawianie towaru w miejscu prowadzenia działalności bez konieczności codziennego jego przenoszenia na targowisko i z powrotem. Dodatkowo, handel na stanowiskach stałych wymagał rejestracji działalności w urzędzie skarbowym. Dlatego począwszy od 1995 r. stopniowo ulegała zmniejszeniu „szara strefa” gospodarki. Ponadto handel ze stanowisk stałych zwiększał liczbę miejsc pracy, tym samym wpływał korzystnie na ograniczenie bezrobocia, oraz poprawiał warunki pracy kupców. Dynamiczny wzrost liczby stanowisk stałych następował w szczególności na największych bazarach centralnej Polski oraz położonych w pobliżu granicy zachodniej.

Handel hurtowy. Rozwój handlu transgranicznego przyczynił się również do zmiany struktury wielkościowej firm działających na jego potrzeby. Obok osób trudniących się handlem plecakowym, coraz częściej pojawiali się kupcy,

dokonujący zakupów w celu dalszej odsprzedaży, często w dużych ilościach i na dużą skalę, co przyczyniło się do dynamicznego rozwoju handlu hurtowego w Polsce w analizowanym okresie. Dlatego, szczególnie od 1994 r., odnotowano wzrost znaczenia handlu hurtowego. Obserwowano wzrost obrotów dokonywanych w ramach handlu hurtowego, przy czym tempo to było o wiele wyższe w sektorze prywatnym niż w sektorze publicznym, którego procentowy udział między rokiem 1991 a 1998 zmniejszył się z 35% do 6% (tab. 7). Rozwój handlu hurtowego szczególnie był widoczny w województwach wschodniego pogranicza oraz w piotrkowskim i łódzkim, gdzie zjawiskiem charakterystycznym i unikalnym w skali handlu transgranicznego i targowiskowego było pojawienie się bazarów z przewagą handlu hurtowego. Z rozwojem handlu hurtowego związane jest także zjawisko „mrówek”, czyli osób przekraczających wielokrotnie granicę w ciągu jednego dnia w celu dokonania zakupów towarów w małych ilościach, i odsprzedaż tych artykułów hurtownikom zlokalizowanym w pobliżu granicy. Najintensywniej zjawisko to rozwinęło się na granicy południowej, gdzie przez granicę przenoszono głównie towary akcyzowe (papierosy i alkohol).

Tabela 7

Handel hurtowy w Polsce w latach 1991 – 98

Sektor	Lata							
	1991		1995		1997		1998	
	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%
Ogółem	16 253,6	100,0	197 447,6	100,0	319 296,6	100,0	352 292,8	100,0
Sektor publiczny	5 775,8	35,5	20 891,9	10,6	23 944,6	7,5	21 796,9	6,2
Sektor prywatny	10 477,9	64,5	176 555,7	89,4	295 352,0	92,5	330 495,9	93,8

Źródło: Dane GUS

Zmiana funkcji targowisk chłopskich. Targowiska chłopskie na stałe wpisały się w krajobraz polskich miasteczek już we wczesnych wiekach istnienia państwa polskiego (np. Zientara i inni, 1973). Początkowo były one przede wszystkim miejscem prostej a stopniowo bardziej rozwiniętej wymiany towarowej płodów rolnych, rzemiosła dla rolnictwa (kowalstwo, prymitywne narzędzia rolnicze jak kosy, wyroby z drewna i wikliny, itp.). W okresie powojennym, prywatny handel podlegał licznym ograniczeniom, jednakże nadal targowiska spełniały ważną funkcję w życiu lokalnych społeczności (Kosiński, 1960, Werwicki, 1965). Z czasem targowiska się rozrosły i najczęściej w miastach powiatowych występowały już dwa typy targowisk: ogólne i specjalistyczne. Na targowiskach ogólnych prowadzono handel detaliczny artykułami dla rolnictwa i wsi, a także wyprodukowanymi przez rolników. Na targowiskach specjalistycznych natomiast prowadzono handel określonymi w nazwie targowiska towarami i ich pochodnymi, np. targ

zbożowy, targ świński, targ koński itp. Targi chłopskie przetrwały okres Polski Ludowej, ale począwszy od lat 80. asortyment na targowiskach stopniowo zaczął się zmieniać. Targowiska ogólne powoli stawały się miejscem zaopatrzenia ludności we wszystkie grupy artykułów konsumpcyjnych, a targowiska specjalistyczne stały się targowiskami rolnymi. Był to pierwszy etap przemiany struktury towarowej w obrębie targowisk ogólnych. Kolejny etap, który nastąpił w pierwszej połowie lat 90. dotyczył nie tylko struktury towarowej, ale także czasu funkcjonowania targowisk ogólnych. Poprzednio były one czynne najczęściej 1 lub 2 dni w tygodniu (tzw. dni targowe), głównie w godzinach rannych. Duża podaż, ale także popyt na towary w okresie rozwoju handlu transgranicznego, spowodowały najpierw przedłużenie czasu prowadzenia handlu na targowiskach ogólnych w dni targowe do późnych godzin popołudniowych, a w następnej kolejności prowadzenie handlu także w pozostałe dni tygodnia, czasami również w sobotę i niedzielę. Okresem największego rozwoju targowisk ogólnych były lata 1995–97. Po 1997 r., w większości przypadków targowiska pod względem intensywności wymiany towarowej powróciły do okresu sprzed 1990 r., jednakże nastąpiły przemiany jakościowe obszarów targowisk ogólnych. Najczęściej tereny te zostały utwardzone, doprowadzona została woda, większą uwagę władze miast zaczęły przywiązywać do kwestii czystości na targowiskach. Zmiany w zakresie funkcjonowania zaszły w trzech płaszczyznach: czasowej, asortymentowej i zmiany klienteli korzystającej z targowisk.

1. **Płaszczyzna czasowa.** Handel transgraniczny wpłynął na zmianę czasu funkcjonowania zarówno targowisk ogólnych, jak i specjalistycznych. Obecnie targowiska specjalistyczne czynne są najczęściej raz w tygodniu, natomiast targowiska ogólne przeważnie otwarte są częściej. Największa intensywność handlowa występuje podczas dni targowych, natomiast w pozostałe dni dominuje drobny handel, najczęściej warzywami, owocami, czasem odzieżą i kwiatami. Faktyczne więc, dawne targowiska ogólne otwarte są przez wszystkie robocze dni tygodnia, przy czym występuje zróżnicowanie intensywności prowadzenia działalności handlowej.
2. **Płaszczyzna asortymentowa.** Nastąpiła zmiana artykułów, którymi obraca się na targowiskach ogólnych. Obecnie towary związane z prowadzeniem działalności rolniczej stanowią niewielką część asortymentu oferowanego przez targowiskowych sprzedawców, natomiast można tu dokonać zakupów właściwie w każdym zakresie: są to meble, sprzęt AGD, żywność, w tym także z importu, odzież i różne używane części. Jest to szeroki zakres sprzedaży, poszczególne stanowiska przypominają często dobrze zaopatrzone sklepy. Asortyment towarów,

pod względem ich ilości, jakości i gatunku jest dostosowany do popytu. Nadmienić należy, że prowadzący handel coraz większą uwagę przywiązują do schludności i względów estetycznych. Konkurencyjność cenowa, na którą mogą sobie pozwolić kupcy targowiskowi, ze względu na mniejsze obciążenie podatkowe niż w przypadku sklepów, sprawia, że zwłaszcza mieszkańcy małych miasteczek zaopatrują się przede wszystkim na targowiskach. Dawne targowiska ogólne stały się więc targowiskami miejskimi. Targowiska specjalistyczne, dotychczas przeznaczone dla handlu jednym typem artykułów rolnych (zboże, konie, trzoda chlewna) poszerzyły zakres towarowy o wszystkie pozostałe typy artykułów rolnych. Faktycznie przestały być targowiskami specjalistycznymi, natomiast stały się typowymi targowiskami chłopskimi, z tym, że dominuje obrót towarowy na skalę hurtową. Poza tym wiele targowisk specjalistycznych z powodu słabej kondycji rolnictwa znikło z krajobrazu miast powiatowych.

- 3. Zmiana klienteli targowiskowej.** W latach 90., ze względu na zmianę asortymentową towarów, wśród kupujących i sprzedających na targowiskach ogólnych przestała dominować ludność rolnicza, a zawód i rodzaj wykonywanego zajęcia przestały być istotne dla funkcjonowania targowiska. Obserwacje terenowe wykazały, że przeważają osoby stale prowadzące działalność handlową, lokalizując swoje miejsce na targowisku w tym samym miejscu. Natomiast na istniejących jeszcze targowiskach specjalistycznych dominują rolnicy, działkowcy i hodowcy, prowadzący na mniejszą lub większą skalę swoje gospodarstwa.

Wyżej zorganizowane formy handlu międzynarodowego i zagranicznego. Spontaniczna działalność handlowa – handel bazarowy, obwoźny i przenośny – przyczyniła się do rozwoju również w latach 90. wyżej zorganizowanych, legalnych form handlu transgranicznego. Były to najczęściej przedsiębiorstwa handlu zagranicznego. Obserwacje terenowe wykazały, że było ich dużo, ponieważ po roku 1989 powstało wiele prywatnych firm, które w zakres swojej działalności w chwili jej zakładania wpisywały handel zagraniczny. W wielu przypadkach ograniczało się to do wpisu, jednakże niektóre z nich prowadziły faktyczną wymianę z zagranicą. Był to znikomy udział w całości obrotów handlu zagranicznego Polski, ale miał duże znaczenie dla rozwoju obszarów przygranicznych. Przedsiębiorstwa te prowadziły głównie handel hurtowy i były powiązane kontraktami handlowymi z partnerami zagranicznymi. Często również, szczególnie we wschodnich obszarach przygranicznych, wymiana towarowa prowadzona przez te firmy oparta była na zasadzie barterowej, przy czym zakres towarów będących przedmiotem wymiany był ściśle zależny od sytuacji na rynku naszych wschodnich sąsiadów. W każdym z byłych województw na wschodnim pograniczu Polski

zarejestrowanych było co najmniej kilkaset lub kilka tysięcy przedsiębiorstw handlu zagranicznego, w rzeczywistości zaś kilkanaście lub kilkadziesiąt faktycznie prowadziło wymianę towarową. Dużym ośrodkiem koncentracji firm handlu zagranicznego był Białystok oraz Biała Podlaska. Najczęściej przedmiotem wywozu tych firm były artykuły żywnościowe, natomiast przywozu – węgiel kamienny i materiały budowlane. Ożywioną działalność handlową odnotowano również w Przemyślu. Przedsiębiorstwa z województwa przemyskiego dostarczały na Ukrainę artykuły, których brak szczególnie dotkliwie tam odczuwano, natomiast w zamian do Polski przywożono artykuły, dostępne na rynku ukraińskim. Eksport na Ukrainę obejmował głównie maszyny i urządzenia do przerobu minerałów i produkcji materiałów budowlanych, w drugiej kolejności artykuły spożywcze, dziewiarskie i pończosznicze. Importowano natomiast z Ukrainy głównie nawozy sztuczne, wyroby przemysłu jajczarsko-drobiarskiego, przetwory papiernicze, wyroby metalowe. Jednak zakres branżowy działalności przedsiębiorstw handlowych jest bardzo trudny do ustalenia ze względu na dużą zmienność oraz rozproszenie działalności handlowej. Większość firm handlu zagranicznego powstałych na bazie handlu transgranicznego stanowiły małe i średnie przedsiębiorstwa, które nie miały wpływu na rozkład przestrzenny ośrodków handlu zagranicznego w skali kraju (Komornicki, 2000).

Targi międzynarodowe. Handel transgraniczny przynosił korzyści szczególnie w strefie przygranicznej, gdzie często był jedynym motorem rozwoju zaniedbanych ekonomicznie obszarów. Zostało to zauważone i zaakceptowane przez lokalne władze terenowe, które poszukiwały różnych dróg wspierania tejże wymiany handlowej. Jedną z takich dróg było organizowanie międzynarodowych targów, mających na celu stworzenie okazji do wzajemnego poznania i nawiązania kontaktów handlowych przez firmy działające po obu stronach granicy. Targi takie odbywały się między innymi w Bartoszycach, Chełmie, Białej Podlaskiej i Przemyślu. Przykładem może być „Brama Przemyska”, targi organizowane przez Fundację Rozwoju Miasta Przemysła i Okolic oraz Zarząd Miasta Przemysła. Targi te organizowane były dla „producentów, handlowców, inwestorów, ludzi biznesu zainteresowanych wejściem na rynek i ekspansją na terenie Ziemi Przemyskiej oraz nawiązaniem kontaktów z przedstawicielami kół gospodarczych państw Euroregionu Karpackiego (Ukraina, Słowacja, Węgry, Rumunia)”⁵.

---

⁵ Z prospektu wydanego przez organizatorów targów: „Brama Przemyska”.

6. ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE ROZWOJU HANDLU TRANSGRANICZNEGO W POLSCE W LATACH 1993–1998

W tej części opracowania analizie poddano przestrzenne zróżnicowanie oraz dynamikę rozwoju handlu transgranicznego w okresie 1993–98. Analizie poddano sześć cech charakteryzujących targowiska w Polsce w tym okresie: liczbę targowisk stałych, liczbę targowisk sezonowych, liczbę stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie, liczbę stanowisk stałych na targowiskach stałych, powierzchnię sprzedażową na targowiskach stałych oraz roczne wpływy z opłaty targowej. W pracy wykorzystano dane statystyczne GUS (*Rynek Wewnętrzny, Informacje i Opracowania Statystyczne*, GUS, Warszawa 1995, 1996, 1997, 1998, 1999). Wartości wymienionych cech zestawiono w układzie 49 województw i dla całej Polski. Następnie, traktując każdy poprzedni rok jako 100%, obliczono wzrost lub spadek, jaki nastąpił w zakresie wartości danej cechy w poszczególnych województwach w roku kolejnym. W ten sposób dokonano analizy zmienności czasowej wyżej wymienionych cech dla każdego z województw oraz dla Polski, w poszczególnych latach w badanym okresie 1993–98. Na podstawie analizy uzyskanych wyników, wyróżniono sześć najczęściej występujących typów zmienności cech charakteryzujących handel targowiskowy oraz typ siódmy, obejmujący wszystkie pozostałe typy zmienności cech. Każde z województw zaliczono w ten sposób do jednego typu zmienności. Wyróżnione typy zmienności pokazano w tabeli 8.

Typy zmienności ułożono tak, że pierwsze trzy (I, II i III) przedstawiają tendencje wzrostowe danej cechy, trzy następne (IV, V i VI) – tendencje spadkowe oraz ostatni (VII) przedstawia zmienne tendencje. Wyróżnione grupy województw w zależności od typów zmienności poszczególnych cech przedstawiono w tabelach (11, 14, 17, 20, 23 i 26) oraz na mapach (nr 1, 2, 3, 4, 5 i 6), co stało się podstawą analizy przestrzennej zmienności poszczególnych cech charakteryzujących handel transgraniczny. W końcowej fazie badania przedstawiono w zbiorczej tabeli uzyskane typy zmienności dla poszczególnych cech oraz wskazano, które z tendencji występowały najczęściej, odpowiadając niniejszym na pytanie dotyczące zmienności przestrzennej tempa przemian w zakresie handlu transgranicznego.

Typy zmienności handlu transgranicznego

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Charakterystyka typu zmienności
I	stały wzrost	województwa, w których zaobserwowano wzrost badanego zjawiska przez cały okres badawczy
II	wzrost – spadek	należą tu województwa, w których w początkowej fazie okresu badawczego następował wzrost wartości cechy, natomiast później zaobserwowano jej spadek
III	wzrost – spadek – wzrost	województwa, w których następował w pierwszych latach wzrost liczby targowisk stałych, po czym odnotowano ich spadek, a w końcowych latach okresu badawczego ponowny ich wzrost
IV	stały spadek	województwa, w których wystąpił spadek badanego zjawiska przez cały okres badawczy
V	spadek – wzrost	w początkowych latach badanego okresu odnotowano spadek liczby targowisk stałych, a później ich wzrost
VI	spadek – wzrost – spadek	na początku badanego okresu wystąpił spadek liczby targowisk w województwach tu zakwalifikowanych, później wzrosła liczba targowisk stałych, a w końcowych latach znowu spadła
VII	tendencje zmienne	województwa, w których zaobserwowano tendencje zmienne

6.1. Targowiska stałe i sezonowe

Handel transgraniczny na terenie Polski prowadzony był na targowiskach stałych i sezonowych. Targowiska stałe są to wyodrębnione tereny, łącznie ze znajdującą się tam infrastrukturą, przeznaczone do prowadzenia handlu w wyznaczone dni tygodnia lub codziennie. Targowiska sezonowe natomiast uruchamiane są na wyznaczony okres (jednakże nie dłuższy niż 6 miesięcy), w związku z zaistnieniem wzmożonego ruchu handlowego (*Rynek Wewnętrzny w 1996 roku, Informacje i Opracowania Statystyczne*, GUS, Warszawa, 1997).

Liczba targowisk stałych w Polsce w latach 1993 – 98 wzrosła z 2181 do 2379. Jednakże wzrost ten był zróżnicowany przestrzennie i czasowo. Występowały pewne okresy wzmożonego rozwoju zjawiska i okresy jego recesji. Do roku 1996, powoli, acz zauważalnie następował wzrost liczby targowisk stałych, po czym w latach następnych tendencja się odwróciła. Na podstawie liczby targowisk stałych można odnotować także dwa inne zjawiska: zróżnicowanie przestrzenne bezwzględnej wartości cechy oraz

zróznicowanie przestrzenne tempa dynamiki rozwoju targowisk stałych. Analiza wartości liczby targowisk stałych (tab. 9) wykazuje, że do województw, w których odnotowano największą liczbę targowisk stałych, należą głównie te, które leżą w strefie przygranicznej (Szczecin, Gdańsk, Katowice) lub w strefie oddziaływania granicy państwa (Lublin, Poznań) oraz województwa mające na swym terenie duże aglomeracje (w tym aglomerację warszawską). Natomiast województwa o najmniejszej liczbie targowisk stałych (białkopodlaskie, elbląskie, chełmskie, krośnieńskie, legnickie, leszczyńskie, łomżyńskie, skierniewickie) nie wykazały żadnych zależności przestrzennych.

Tabela 9

Liczba targowisk stałych według województw, w latach 1993–98

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6	7
Polska	2 181	2 250	2 354	2 418	2 412	2 379
warszawskie	94	114	145	126	124	122
białkopodlaskie	26	29	29	30	30	30
białostockie	40	40	41	40	39	39
bielskie	42	45	57	56	49	52
bydgoskie	75	70	77	79	74	76
chełmskie	24	25	26	26	27	32
ciechanowskie	33	35	32	32	31	31
częstochoowskie	42	40	41	40	38	35
elbląskie	21	27	29	25	25	29
gdańskie	80	74	71	70	68	67
gorzowskie	39	40	40	44	42	43
jeleniogórskie	37	37	39	36	36	33
kaliskie	35	39	41	41	46	47
katowickie	152	170	172	171	171	169
kieleckie	54	56	53	56	57	57
konińskie	43	44	44	44	45	47
koszalińskie	35	36	41	41	40	41
krakowskie	56	58	57	56	57	55
krośnieńskie	20	21	24	26	25	24
legnickie	29	30	33	32	32	31
leszczyńskie	28	27	28	32	33	33
lubelskie	66	66	63	65	66	71
łomżyńskie	25	22	24	26	27	28
łódzkie	55	58	56	57	55	48
nowosądeckie	45	43	42	39	43	37
olsztyńskie	44	41	44	49	49	45

1	2	3	4	5	6	7
opolskie	40	37	39	47	45	44
ostrołęckie	31	32	32	32	32	32
piłskie	35	36	36	37	38	37
piotrkowskie	37	43	44	46	46	43
płockie	40	39	38	38	40	39
poznańskie	65	70	69	74	78	79
przemyskie	24	27	29	29	29	29
radomskie	57	56	58	55	55	56
rzeszowskie	39	40	40	44	44	45
siedleckie	49	48	49	50	50	51
sieradzkie	37	36	38	38	36	34
skierniewickie	28	27	28	28	28	27
śląskie	15	18	17	16	17	16
suwalskie	33	41	32	33	30	32
szczecińskie	66	68	89	141	142	143
tarnobrzeskie	36	35	37	38	38	38
tarnowskie	44	47	54	53	52	52
toruńskie	39	39	40	38	38	35
wałbrzyskie	50	51	59	58	62	48
włocławskie	40	37	35	39	38	38
wrocławskie	45	44	39	45	45	41
zamojskie	48	50	57	54	52	51
zielonogórskie	43	42	46	46	48	47

Źródło: *Rynek Wewnętrzny w 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, Informacje i Opracowania Statystyczne GUS, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, Warszawa*

Tabela 10

Dynamika rozwoju targowisk stałych według województw, w latach 1993–1998 (rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	103,16	104,62	102,72	99,75	98,63
warszawskie	121,28	127,19	86,90	98,41	98,39
białkopodlaskie	111,54	100,00	103,45	100,00	100,00
białostockie	100,00	102,50	97,56	97,50	100,00
bielskie	107,14	126,67	98,25	87,50	106,12
bydgoskie	93,33	110,00	102,60	93,67	102,70
chełmskie	104,17	104,00	100,00	103,85	118,52
ciechanowskie	106,06	91,43	100,00	96,88	100,00
częstochofskie	95,24	102,50	97,56	95,00	92,11

1	2	3	4	5	6
elbląskie	128,57	107,41	86,21	100,00	116,00
gdańskie	92,50	95,95	98,59	97,14	98,53
gorzowskie	102,56	100,00	110,00	95,45	102,38
jeleniogórskie	100,00	105,41	92,31	100,00	91,67
kaliskie	111,43	105,13	100,00	112,20	102,17
katowickie	111,84	101,18	99,42	100,00	98,83
kieleckie	103,70	94,64	105,66	101,79	100,00
konińskie	102,33	100,00	100,00	102,27	104,44
koszalińskie	102,86	113,89	100,00	97,56	102,50
krakowskie	103,57	98,28	98,25	101,79	96,49
krośnieńskie	105,00	114,29	108,33	96,15	96,00
legnickie	103,45	110,00	96,97	100,00	96,88
leszczyńskie	96,43	103,70	114,29	103,13	100,00
lubelskie	100,00	95,45	103,17	101,54	107,58
łomżyńskie	88,00	109,09	108,33	103,85	103,70
łódzkie	105,45	96,55	101,79	96,49	87,27
nowosądeckie	95,56	97,67	92,86	110,26	86,05
olsztyńskie	93,18	107,32	111,36	100,00	91,84
opolskie	92,50	105,41	120,51	95,74	97,78
ostrołęckie	103,23	100,00	100,00	100,00	100,00
piłskie	102,86	100,00	102,78	102,70	97,37
piotrkowskie	116,22	102,33	104,55	100,00	93,48
płockie	97,50	97,44	100,00	105,26	97,50
poznańskie	107,69	98,57	107,25	105,41	101,28
przemyskie	112,50	107,41	100,00	100,00	100,00
radomskie	98,25	103,57	94,83	100,00	101,82
rzeszowskie	102,56	100,00	110,00	100,00	102,27
siedleckie	97,96	102,08	102,04	100,00	102,00
sieradzkie	97,30	105,56	100,00	94,74	94,44
skierniewickie	96,43	103,70	100,00	100,00	96,43
śląskie	120,00	94,44	94,12	106,25	94,12
suwalskie	124,24	78,05	103,13	90,91	106,67
szczecińskie	103,03	130,88	158,43	100,71	100,70
tarnobrzесьkie	97,22	105,71	102,70	100,00	100,00
tarnowskie	106,82	114,89	98,15	98,11	100,00
toruńskie	100,00	102,56	95,00	100,00	92,11
wałbrzyskie	102,00	115,69	98,31	106,90	77,42
włocławskie	92,50	94,59	111,43	97,44	100,00
wrocławskie	97,78	88,64	115,38	100,00	91,11
zamojskie	104,17	114,00	94,74	96,30	98,08
zielonogórskie	97,67	109,52	100,00	104,35	97,92

Źródło: j. w.

Dynamika rozwoju targowisk stałych była zróżnicowana przestrzennie i czasowo (tab. 10). Tempo tych przemian w znacznym stopniu uwarunkowane było położeniem województwa. W 1994 r., w stosunku do 1993, nastąpił wzrost liczby targowisk stałych z 2181 do 2250. Odnotowano 17 województw, w których w tym czasie zmalała liczba targowisk stałych, 27 województw w których liczba ta wzrosła, przy czym w 9 województwach w znacznym stopniu oraz 3 województwa, gdzie utrzymała się na tym samym poziomie. Województwa, w których liczba targowisk stałych zwiększyła się w znacznym stopniu są położone głównie w strefie przygranicznej (białkopodlaskie, elbląskie, katowickie, przemyskie, śląskie, suwalskie). Drugą grupę stanowią tu województwa, w których powstały silne ośrodki handlu hurtowego działające na potrzeby handlu transgranicznego (warszawskie, piotrkowskie). Spośród innych województw znaczny przyrost targowisk stałych zaistniał również w województwie kaliskim.

W roku następnym (1995) odnotowano 13 województw, w których zmniejszyła się liczba targowisk oraz 10 województw, gdzie wzrost był znaczny. Można więc powiedzieć, że tempo likwidacji targowisk stałych w 1995 r. nieco osłabło w stosunku do roku poprzedniego. Zmniejszanie się liczby targowisk stałych w 1995 r. było podobne jak w poprzednim, co – z jednej strony – jest wynikiem coraz mniejszego zasięgu handlu transgranicznego ze Wschodem, a z drugiej – coraz większej koncentracji działalności handlowej w dużych miastach. Wyróżnić można trzy grupy województw o zmniejszającej się liczbie targowisk. Były wśród nich województwa położone w centrum kraju (ciechanowskie, kieleckie, płockie, wrocławskie), w dużych miastach (gdańskie, łódzkie, krakowskie, poznańskie, wrocławskie) oraz w obszarach przygranicznych (suwalskie, śląskie, nowosądeckie, lubelskie). Ubytek ten został jednak w pełni zrekompensowany, gdyż w skali Polski, w 1995 r. w stosunku do roku poprzedniego nastąpił wzrost liczby targowisk prawie o 3%. Nowe targowiska powstawały w obszarach wyraźnej koncentracji handlu transgranicznego i bazarowego, związanego z granicą wschodnią (warszawskie, zamojskie) i zachodnią (szczecińskie, legnickie) oraz z coraz intensywniej rozwijającym się handlem transgranicznym na granicy południowej (wałbrzyskie, bielskie, krośnieńskie). Liczba targowisk stałych zwiększyła się też wyraźnie w niektórych innych województwach (bydgoskie, koszalińskie, tarnowskie). Na przykładzie województwa zamojskiego można obserwować zależność rozwoju targowisk od wzrastającego ruchu granicznego. W 1995 r. duży wpływ na wzrost ruchu miało otwarcie przejścia granicznego w Dorohusku i w ślad za tym nastąpiła intensyfikacja handlu transgranicznego i związanych z tym handlem targowisk stałych.

Z każdym następnym rokiem odnotowywano coraz większą liczbę województw o zmniejszającej się liczbie targowisk stałych oraz coraz mniejszą liczbę województw o zwiększającej się liczbie targowisk stałych. Odpowiednio było to: 17 i 2 w 1996 r., 18 i 2 w 1997 r. oraz 24 i 2 w 1998 r., przy czym wzrost liczby targowisk stałych był często związany z otwarciem przejścia granicznego (np. chełmskie – 1998 r., zamojskie – 1995 r., gorzowskie – 1996 r.). W drugiej połowie lat 90. zadziałał czynnik rozwoju handlu transgranicznego na granicy południowej (opolskie – 1996 r., rzeszowskie – 1996 r.). Spadek zaś był wynikiem zmniejszającej się opłacalności handlu targowiskowego.

Na podstawie analizy ciągów wskaźników rozwoju handlu transgranicznego, opracowanego na podstawie liczby targowisk stałych, poszczególne województwa zakwalifikowano do 7 typów zmienności zjawiska (tab. 11).

Tabela 11

Typy zmienności liczby targowisk stałych w Polsce według województw, w latach 1993–1998

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Charakterystyka typu zmienności
I	stały wzrost	chełmskie, elbląskie, kaliskie, konińskie, lubelskie, poznańskie, rzeszowskie, szczecińskie
II	wzrost – spadek	Polska, warszawskie, gorzowskie, jeleniogórskie, katowickie, krośnieńskie, legnickie, łódzkie, piłskie, piotrkowskie, przemyskie, tarnowskie, toruńskie, wałbrzyskie, zamojskie
III	wzrost – spadek – wzrost	białostockie, bielskie, bydgoskie, koszalińskie
IV	spadek przez cały czas	częstochowskie, gdańskie, krakowskie, nowosądeckie
V	spadek – wzrost	leszczyńskie, łomżyńskie, radomskie, siedleckie, tarnobrzeskie
VI	spadek – wzrost – spadek	olsztyńskie, opolskie, płockie, sieradzkie, skierniewickie, wrocławskie, zielonogórskie
VII	tendencje zmienne	białkopodlaskie, ostrołęckie, ciechanowskie, kieleckie, śląskie, suwalskie, wrocławskie

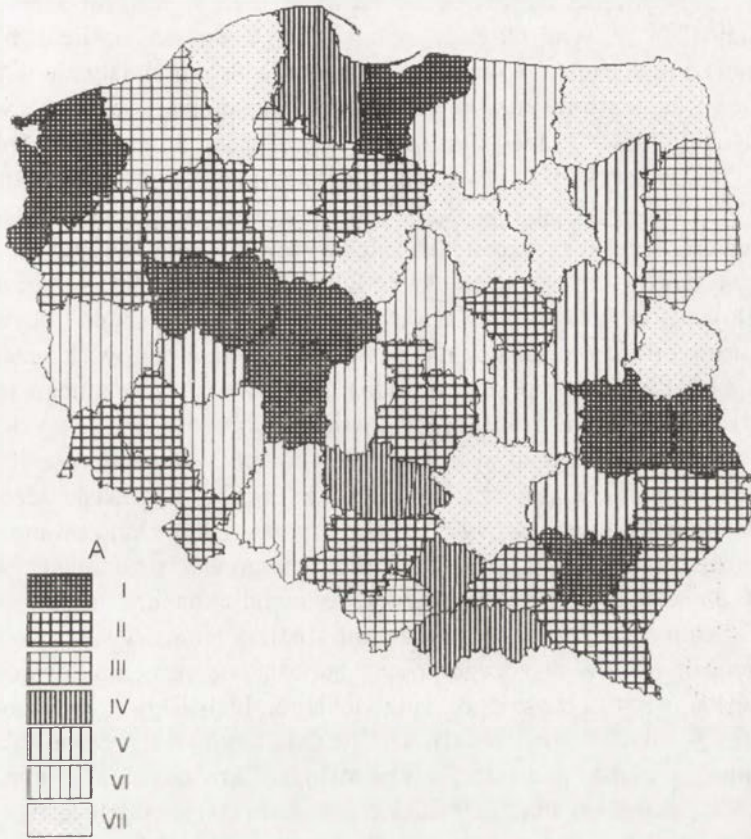
Najliczniejszą grupą spośród wyróżnionych typów zmienności jest typ II, przedstawiający tendencję charakterystyczną dla całego kraju, a mianowicie – po początkowym intensywnym rozwoju handlu bazarowego spadek w ostatniej fazie badanego okresu. Województwa, które należą do tej grupy są w większości położone w obszarach przygranicznych (9 na zaliczonych 14) oraz województwo warszawskie, łódzkie i piotrkowskie, które były ściśle

związane z ruchem osób przez granicę w celach handlowych. Ponadto do tego typu zakwalifikowano województwo toruńskie. Również ściśle z obszarami przygranicznymi związany jest typ I (stały wzrost). Zakwalifikowano tu 8 województw, w tym 6 z obszarów przygranicznych (chełmskie, elbląskie, lubelskie, poznańskie, rzeszowskie, szczecińskie) oraz kaliskie i konińskie. Do typu III, spośród 4 województw 2 leżą przy granicy (białostockie i bielskie). Można więc powiedzieć, że tendencje wzrostowe bezwzględnej liczby targowisk stałych były charakterystyczne przede wszystkim dla obszarów przygranicznych, ponieważ na 26 województw, które tu zaliczono tylko 8 nie leżało blisko granicy. Dołączając specyficzną formę i zależności rozwoju handlu bazarowego w województwach: warszawskim, łódzkim i piotrkowskim (Werwicki, 2000) okazuje się, że tylko w 5 na 25 wyróżnionych województw rozwój targowisk stałych nie był związany z ruchem granicznym. Tendencje spadkowe (typ IV, V i VI) wystąpiły w województwach położonych w pewnym oddaleniu od granicy (11 na 16 województw). Specyficzna sytuacja miała miejsce w województwie nowosądeckim, gdzie odnotowano spadek liczby targowisk stałych przez cały okres badawczy. Jest to związane z dynamicznym rozwojem handlu targowiskowego na tym obszarze przed rokiem 1989. Na początku rozwoju gospodarki rynkowej, wiele osób, które w czasach PRL zajmowało się prywatnym handlem na Podhalu i okolicach, na bazarach skorzystało z możliwości wynikających z prywatyzacji handlu detalicznego i przeniósło się do legalnie działających sklepów, w wyniku czego liczba bazarów i targowisk spadła. Stały spadek liczby targowisk stałych zarejestrowano również w województwie krakowskim. Intensywny rozwój handlu targowiskowego w tym województwie zaznaczył się w okresie 1989–91, w latach następnych jednak nastąpiło zmniejszenie znaczenia handlu. W największym stopniu przyczyniły się do tego: brak bezpośrednich połączeń komunikacyjnych Krakowa z przejściami granicznymi oraz oddalenie od granicy zachodniej i wschodniej, które w znacznym stopniu generowały w latach 90. rozwój handlu transgranicznego. Typ VII, o innych tendencjach niż wyróżnione wyżej, liczy 7 województw, które znajdują się w środkowej i wschodniej części kraju.

Przestrzenny obraz tendencji rozwojowych targowisk stałych w latach 1993–98 (ryc. 1) wskazuje, że zależności regionalne były niezbyt wyraźne. Jednakże można wyróżnić pewne regiony z zarysowującymi się ogólnymi tendencjami:

1. Polska północno-wschodnia, gdzie wystąpiły tendencje zmienne oraz spadkowe z wyjątkiem woj. olsztyńskiego i białostockiego;
2. Południowa i południowo-wschodnia część kraju (z wyjątkiem woj. nowosądeckiego i krakowskiego), gdzie przeważał wzrost zjawiska;

3. Obszar Polski centralnej, gdzie wokół wzrastających tendencji w Warszawie i okolicach ułożył się jak pierścień kolisty pas województw o tendencjach przeciwnych;
4. Najbardziej zróżnicowany obraz występuje na terenie Polski zachodniej.

Ryc. 1. Tendencje rozwojowe targowisk stałych w Polsce wg województw w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 1. The development tendencies of the number of permanent marketplaces in the years 1993–1998 in the setting of provinces. Spatial differentiation
 A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III – increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

Liczba targowisk sezonowych w latach 1993–98 na terenie Polski podlegała większym zmiennościom, niż liczba targowisk stałych. Ponadto zaznaczyła się dużo większa rozpiętość między województwami o największej i najmniejszej liczbie targowisk sezonowych (2176 – woj. gdańskie w 1994 roku i 0 – woj. krośnieńskie w 1996 i 1997 r.), niż w odniesieniu do liczby targowisk stałych (169 – woj. katowickie w 1998 r. i 15 – woj. śląskie w 1993 r.). Najwięcej targowisk sezonowych było w naszym kraju w roku 1994 (tab.12). W tym okresie, w związku z dużym nasileniem handlu transgranicznego, często wolne place i przestrzenie zamieniały się w czasowo działające miejsca prowadzenia działalności handlowej. Jednakże w latach następnych (1995–96), kiedy zmniejszyła się sprzedaż artykułów produkcji państw postradzieckich, likwidacji uległo wiele targowisk sezonowych. W 1997 i 1998 r. nastąpił w skali kraju ponowny wzrost liczby targowisk sezonowych, jednakże wzrost ten nie wyrównał strat z 1995 i 1996 r. Przy czym targowiska sezonowe, które funkcjonowały w 1993 r. przeznaczone były głównie dla wymiany towarowej pomiędzy naszymi obywatelami i zagranicznymi, natomiast w 1998 r., funkcjonowanie targowisk sezonowych związane było z szeroko pojętą wymianą towarową bez specjalnego znaczenia kto i z kim dokonywał transakcji. Najwięcej targowisk sezonowych istniało w województwie gdańskim w roku 1994, bo aż 2176, jednakże ich liczba spadła w roku 1998 do 81. Równie dużą liczbę targowisk sezonowych odnotowano w Krakowie w 1997 i 1998 r. – ponad 2000. Odnotowano również pewną grupę województw, w których liczba targowisk sezonowych wynosiła od 100 do kilkuset. Były to największe ośrodki handlu targowiskowego, których główną przyczynę rozwoju należy upatrywać w handlu transgranicznym. W szczególności odnosi się to do województw: szczecińskiego, wrocławskiego, katowickiego, bielskiego i warszawskiego. Jednakże w wielu województwach liczba targowisk sezonowych była minimalna. Białkopodlaskie, chełmskie, krośnieńskie, łomżyńskie, ostrołęckie, skierniewickie, suwalskie – są to województwa, w których w żadnym z lat objętych badaniem liczba targowisk sezonowych nie przekroczyła 10.

Tabela 12

Liczba targowisk sezonowych według województw, w latach 1993–1998

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
I	2	3	4	5	6	7
Polska	4 882	7 244	5 060	4 605	5 505	5 900
warszawskie	517	127	204	155	165	168
białkopodlaskie	6	3	8	4	6	7
białostockie	11	10	4	7	5	6

1	2	3	4	5	6	7
bielskie	235	108	281	157	163	160
bydgoskie	37	37	56	43	44	48
chełmskie	2	8	2	2	1	2
ciechanowskie	19	15	15	16	15	16
częstochowskie	12	14	15	12	24	25
elbląskie	10	15	16	9	7	9
gdańskie	2 165	2 176	1 012	87	95	81
gorzowskie	18	2	1	12	14	19
jeleniogórskie	18	22	14	22	11	11
kaliskie	18	50	39	34	36	13
katowickie	241	305	532	561	656	746
kieleckie	12	14	18	15	15	18
konińskie	10	14	16	22	260	259
koszalińskie	69	113	102	90	212	271
krakowskie	217	1 500	1 257	1 868	2 037	2 056
krośnieńskie	2	2	1	0	0	2
legnickie	1	1	3	2	5	119
leszczyńskie	8	9	7	6	12	11
lubelskie	57	58	10	16	9	14
łomżyńskie	6	8	9	9	9	9
łódzkie	2	2	10	17	26	30
nowosądeckie	42	212	227	233	407	440
olsztyńskie	32	33	22	28	26	67
opolskie	54	5	14	11	9	14
ostrołęckie	5	5	4	5	4	5
pilskie	16	15	20	17	58	57
piotrkowskie	7	2	11	8	9	11
płockie	6	5	6	5	10	13
poznańskie	75	64	65	63	56	13
przemyskie	16	356	112	102	103	107
radomskie	2	82	78	2	16	12
rzeszowskie	73	59	75	69	76	82
siedleckie	15	13	13	12	10	9
sieradzkie	17	17	23	17	18	3
skierniewickie	4	2	4	5	3	4
słupskie	95	171	32	27	19	16
suwalskie	4	2	4	6	2	3
szczecińskie	384	498	333	396	160	169
tarnobrzeskie	3	7	14	70	12	8
tarnowskie	7	15	24	18	19	17
toruńskie	12	11	6	6	1	2
wałbrzyskie	10	17	17	11	16	16
włocławskie	22	20	6	8	7	8

1	2	3	4	5	6	7
wrocławskie	274	1 003	296	282	601	662
zamojskie	9	7	4	9	9	13
zielonogórskie	5	10	18	28	27	23

Źródło: j. w.

Tabela 13

Dynamika rozwoju targowisk sezonowych według województw,
w latach 1993–1998 (rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	148,38	69,85	91,01	119,54	107,18
warszawskie	24,56	160,63	75,98	106,45	101,82
białkopodlaskie	50,00	266,67	50,00	150,00	116,67
białostockie	90,91	40,00	175,00	71,43	120,00
bielskie	45,96	260,19	55,87	103,82	98,16
bydgoskie	100,00	151,35	76,79	102,33	109,09
chełmskie	400,00	25,00	100,00	50,00	200,00
ciechanowskie	78,95	100,00	106,67	93,75	106,67
częstochoowskie	116,67	107,14	80,00	200,00	104,17
elbląskie	150,00	106,67	56,25	77,78	128,57
gdańskie	100,51	46,51	8,60	109,20	85,26
gorzowskie	11,11	50,00	200,00	116,67	135,71
jeleniogórskie	122,22	63,64	157,14	50,00	100,00
kaliskie	277,78	78,00	87,18	105,88	36,11
katowickie	126,56	174,43	105,45	116,93	113,72
kieleckie	116,67	128,57	83,33	100,00	120,00
konińskie	140,00	114,29	137,50	181,82	99,62
koszalińskie	163,77	90,27	88,24	235,56	127,83
krakowskie	691,24	83,80	148,61	109,05	100,93
krośnieńskie	100,00	50,00	0,00	0,00	200,00
legnickie	100,00	300,00	66,67	250,00	2380,00
leszczyńskie	112,50	77,78	85,71	200,00	91,67
lubelskie	101,75	17,24	160,00	56,25	155,56
łomżyńskie	133,33	112,50	100,00	100,00	100,00
łódzkie	100,00	500,00	170,00	152,94	115,38
nowosądeckie	504,76	107,08	102,64	174,68	108,11
olsztyńskie	103,13	66,67	127,27	92,86	257,69
opolskie	9,26	280,00	78,57	81,82	155,56
ostrołęckie	100,00	80,00	125,00	80,00	125,00
pilskie	93,75	133,33	85,00	341,18	98,28
piotrkowskie	28,57	550,00	72,73	112,50	122,22

1	2	3	4	5	6
płockie	83,33	120,00	83,33	200,00	130,00
poznańskie	85,33	101,56	96,92	88,89	23,21
przemyskie	2 225,00	31,46	91,07	100,98	103,88
radomskie	4 100,00	95,12	2,56	800,00	75,00
rzeszowskie	80,82	127,12	92,00	110,14	107,89
siedleckie	86,67	100,00	92,31	83,33	90,00
sieradzkie	100,00	135,29	73,91	105,88	16,67
skierniewickie	50,00	200,00	125,00	60,00	133,33
śląskie	180,00	18,71	84,38	70,37	84,21
suwalskie	50,00	200,00	150,00	33,33	150,00
szczecińskie	129,69	66,87	118,92	40,40	105,63
tarnobrzeskie	233,33	200,00	500,00	17,14	66,67
tarnowskie	214,29	160,00	75,00	105,56	89,47
toruńskie	91,67	54,55	100,00	16,67	200,00
wałbrzyskie	170,00	100,00	64,71	145,45	100,00
włocławskie	90,91	30,00	133,33	87,50	114,29
wrocławskie	366,06	29,51	95,27	213,12	110,15
zamojskie	77,78	57,14	225,00	100,00	144,44
zielonogórskie	200,00	180,00	155,56	96,43	85,19

Źródło: j. w.

Analizując dynamikę rozwoju targowisk sezonowych należy wskazać na bardzo dużą rozpiętość wskaźników: 0,00 w 1996 r. w województwie krośnieńskim do 4100,00 w 1994 r. w województwie radomskim. Można ponadto stwierdzić, że większą zmienność zjawisko wykazywało do roku 1996, po czym w pewien sposób ustabilizowało się. W 1994 r. największy przyrost cechy zaistniał w województwach pozostających pod wpływem handlu towarami przewożonymi przez wschodnią granicę Polski (chełmskie, przemyskie, radomskie, tarnowskie, tarnobrzeskie) oraz w województwach: wrocławskim, kaliskim, krakowskim i nowosądeckim. Wiele sezonowych obiektów handlowych zlikwidowano w: warszawskim, opolskim, bielskim, gorzowskim, piotrkowskim. Jednocześnie we wszystkich tych województwach nastąpił wzrost liczby targowisk stałych, domniemywać więc należy, że nastąpiła tam zmiana administracyjna. W roku następnym (1995) największą dynamikę wzrostową zaobserwowano w białkopodlaskim, bielskim, legnickim, łódzkim, opolskim i piotrkowskim. Natomiast największy spadek odnotowano w: białostockim, gorzowskim, chełmskim, krośnieńskim, lubelskim, przemyskim, śląskim, wrocławskim i włocławskim. Wszystkie wymieniane województwa, niezależnie czy wykazujące tendencję spadkową czy wzrostową, położone są w strefie oddziaływania handlu towarami przewożonymi przez granicę. Świadczy to o wpływie handlu transgranicznego na dynamikę targowisk sezonowych. Podobnie było w roku następnym,

dla którego największy przyrost liczby targowisk sezonowych odnotowano dla województw: gorzowskiego, zamojskiego, tarnobrzesckiego i lubelskiego, natomiast najmniejszy spadek dla: białkopodlaskiego, gdańskiego i radomskiego. Od roku 1997 targowiska sezonowe powstawały głównie w centrum kraju, w rejonach słabiej powiązanych bezpośrednio z obszarami przygranicznymi i handlem towarami nielegalnie przewożonymi przez granicę: częstochowskie, konińskie, toruńskie, olsztyńskie.

Tabela 14

Tendencje rozwojowe targowisk sezonowych według województw,
w latach 1993–1998

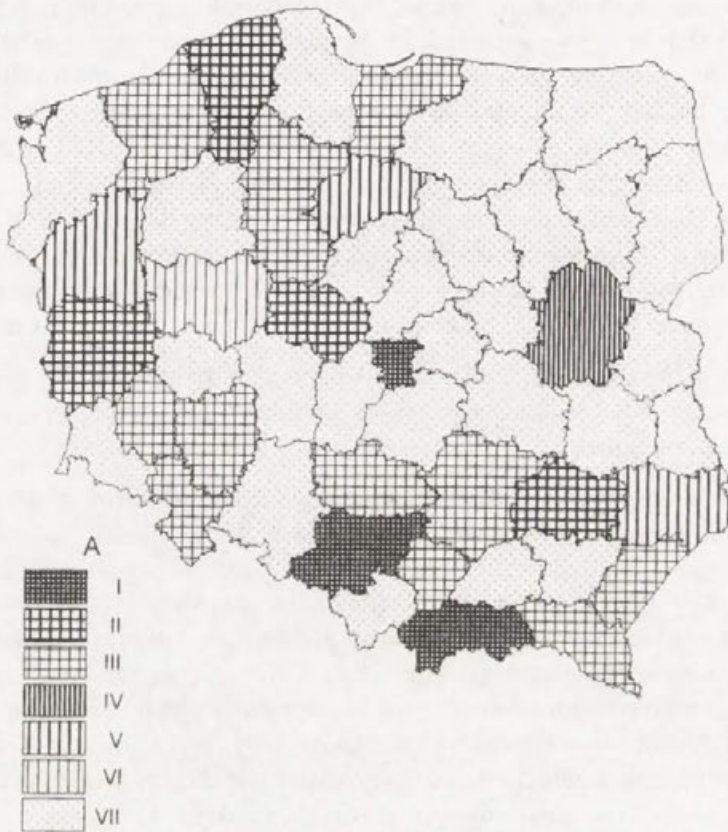
Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Województwa i średnia dla Polski
I	stały wzrost	katowickie, łódzkie, nowosądeckie
II	wzrost – spadek	konińskie, słupeckie, zielonogórskie, tarnobrzesckie
III	wzrost – spadek – wzrost	Polska, bydgoskie, częstochowskie, elbląskie, kieleckie, koszalińskie, krakowskie, krośnieńskie, legnickie, przemyskie, wałbrzyskie, wrocławskie
IV	spadek przez cały czas	siedleckie
V	spadek – wzrost	gorzowskie, toruńskie, zamojskie
VI	spadek – wzrost – spadek	poznańskie
VII	tendencje zmienne	warszawskie, białkopodlaskie, białostockie, bielskie, chełmskie, ciechanowskie, gdańskie, jeleniogórskie, kaliskie, leszczyńskie, lubelskie, łomżyńskie, olsztyńskie, opolskie, ostrołęckie, pilskie, piotrkowskie, plockie, radomskie, rzeszowskie, sieradzkie, skierniewickie, suwalskie, szczecińskie, tarnowskie, włocławskie

Charakterystykę dynamiki rozwoju targowisk sezonowych, podobnie jak w przypadku targowiskach stałych, przedstawiono na podstawie 7 typów zmienności cechy (tab. 14). Pierwsze trzy typy zmienności przedstawiają tendencje wzrostowe, trzy następne – spadkowe i typ 7 – pozostałe. Chociaż badanie wykazało, że w skali kraju zjawisko charakteryzuje się tendencją właściwą dla typu III (wzrost – spadek – wzrost), to jednak w odniesieniu do większości województw (26 spośród 49) zaobserwowano duże zróżnicowanie dynamiki rozwoju targowisk sezonowych (typ VII). Można więc stwierdzić, że liczba targowisk sezonowych, charakteryzuje się znaczną zmiennością przestrzenną, przy czym dynamika rozwoju targowisk sezonowych jest pewnym odzwierciedleniem koniunktury handlowej na badanym obszarze. Odnosząc się do Polski, jako całości należy powiedzieć,

że drobny handel bazarowy i związany z nim handel transgraniczny w początkowym okresie rozwijał się dynamicznie, później nastąpiło nieznaczne zmniejszenie jego znaczenia, aby przybrać na sile w końcowym etapie okresu badawczego. Jednak, jak wykazały obserwacje terenowe, powstanie (lub reaktywowanie) wielu targowisk sezonowych w latach 1997 i 1998 było związane głównie z poszukiwaniem zarobku w handlu przez ubożającą ludność, która utraciła miejsca pracy. Toteż korzyści materialne w 1998 były o wiele mniejsze niż w latach 1992–94, gdyż nasilenie handlu i wielkość obrotów były mniejsze. Tendencję wzrostową (typ I, II i III) wykazało 18 województw, natomiast spadkową (typ IV, V i VI) tylko 5 województw. Na podstawie powyższego można więc powiedzieć, że ogólnie handel targowiskowy i bazarowy miał tendencje zmienne, jednakże pomimo spadku jego efektywności ekonomiczniej wzrastał jego udział w przestrzeni.

W przestrzennym obrazie tendencji rozwojowych targowisk sezonowych w Polsce w latach 1993–98 według województw (ryc. 2) można wydzielić trzy regiony:

1. Środkowo-wschodni, gdzie dominują tendencje zmienne z wyraźnymi dwoma wyspami – łódzkie i siedleckie. W przypadku województwa łódzkiego występował wzrost liczby targowisk przez cały okres badawczy. Można to wyjaśnić prężnym ośrodkiem łódzko-piotrkowskim (często określanym jako bazy podłódzkie) handlu hurtowego i bazarowego, ściśle powiązaniem z handlem transgranicznym. Przy czym, w woj. piotrkowskim istniały głównie targowiska stałe, co wydać na ryc. 1, natomiast w województwie łódzkim były to targowiska sezonowe. Województwo siedleckie charakteryzowało się dużym nasileniem handlu bazarowego i targowiskowego przez cały okres badawczy, jednakże dokonywał się on w oparciu o targowiska sezonowe a nie targowiska stałe;
2. Południowy (od katowickiego i bielskiego na zachodzie po granicę wschodnią), w którym zauważono wyraźne tendencje wzrostowe liczby targowisk sezonowych, co niewątpliwie wynika z rosnącego znaczenia handlu transgranicznego przez granicę południową;
3. Zachodni – najbardziej zróżnicowany. Charakterystyczne, że często w graniczących ze sobą województwach występowały przeciwne tendencje, na przykład w gorzowskim i zielonogórskim.

Ryc. 2. Tendencje rozwojowe targowisk sezonowych w Polsce według województw w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 2. The development tendencies of the number of seasonal marketplaces in the years 1993–1998 in the setting of provinces. Spatial differentiation A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III – increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

6.2. Stanowiska stałe na targowiskach stałych i stanowiska stałe na targowiskach czynnych codziennie⁶

Stanowiska stałe na targowiskach, tak stałych jak i czynnych codziennie są to różnego rodzaju kioski, stragany typu „szczęki”, kontenery i inne podobne pomieszczenia stałe służące prowadzeniu działalności handlowej. Jednocześnie posiadanie takiego pomieszczenia pozwala pozostawiać część towaru w miejscu prowadzenia działalności handlowej, bez konieczności jego codziennego transportu z i na targowisko.

Tabela 15

Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie wg województw, w latach 1993–1998

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6	7
Polska	67 585	86889	95338	102953	103100	105364
warszawskie	6 818	9 594	10 880	12 704	12 328	11 967
białkopodlaskie	261	297	297	578	598	646
białostockie	2 676	3 086	2 585	2 524	2 299	2 295
bielskie	752	492	576	1 099	2 189	2 306
bydgoskie	452	361	1 588	1 627	1 987	2 550
chełmskie	365	372	384	504	508	526
ciechanowskie	521	452	399	457	466	439
częstochoowskie	1 073	1 136	897	2 248	843	787
elbląskie	310	662	585	467	475	804
gdańskie	2 219	1 945	2 232	2 068	2 429	2 382
gorzowskie	3 232	3 326	3 401	3 714	3 592	3 712
jeleniogórskie	2 190	2 547	2 651	2 959	2 856	2 632
kaliskie	813	816	856	801	647	656
katowickie	7 030	8 176	7 696	7 954	8 609	10 016
kieleckie	1 557	1 303	1 652	1 803	1 811	1 849
konińskie	358	613	733	695	663	681
koszalińskie	1 282	715	592	622	632	634
krakowskie	4 033	3 045	5 027	5 854	6 796	6 115
krośnieńskie	352	441	519	1 188	1 192	1 295
legnickie	983	1 323	1 451	1 430	1 218	1 298
leszczyńskie	214	196	156	168	199	199
lubelskie	1 726	1 376	2 054	2 298	1 575	2 123

⁶ Targowiska stałe są to place targowe i bazy funkcjonujące przez cały rok, w odróżnieniu od sezonowych, które działają tylko kilka miesięcy. Natomiast targowiska czynne codziennie obejmują te z targowisk sezonowych i stałych, gdzie handel odbywa się przez 7 dni w tygodniu.

1	2	3	4	5	6	7
łomżyńskie	211	260	212	221	221	222
łódzkie	1 756	2 663	5 244	5 604	4 636	5 796
nowosądeckie	467	424	426	304	433	474
olsztyńskie	1 000	975	1 041	1 050	1 001	1 515
opolskie	1 575	1 111	1 729	1 631	1 633	1 676
ostrołęckie	392	409	459	455	454	472
pilskie	291	336	318	363	956	970
piotrkowskie	923	6 302	6 431	6 549	6 603	6 602
płockie	684	805	744	747	766	660
poznańskie	3 206	3 419	3 609	3 888	4 023	3 867
przemyskie	922	1 500	1 509	2 134	2 102	1 195
radomskie	459	503	1 080	1 163	1 137	1 144
rzeszowskie	1 082	987	884	1 008	1 186	1 144
siedleckie	513	562	591	441	445	459
sieradzkie	85	250	273	339	332	312
słupskie	888	940	1 096	997	706	698
suwalskie	599	607	447	401	258	584
szczecińskie	6 355	7 255	9 704	9 143	8 495	7 953
tarnobrzeskie	301	177	182	194	185	153
tarnowskie	565	680	773	563	672	708
toruńskie	859	1 123	1 140	1 305	2 546	2 513
wałbrzyskie	512	656	1 353	1 631	2 014	2 043
włocławskie	458	479	627	952	535	537
wrocławskie	315	7 585	3 061	2 698	2 691	2 831
zamojskie	773	875	865	803	825	795
zielonogórskie	2 826	3 183	3700	3788	3603	3286

Źródło: j. w.

Tabela 16

Dynamika liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie według województw w latach 1993–1998 (rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	128,56	109,72	107,99	100,14	102,20
warszawskie	140,72	113,40	116,76	97,04	97,07
białkopodlaskie	113,79	100,00	194,61	103,46	108,03
białostockie	115,32	83,77	97,64	91,09	99,83
bielskie	65,43	117,07	190,80	199,18	105,34
bydgoskie	79,87	439,89	102,46	122,13	128,33
chełmskie	101,92	103,23	131,25	100,79	103,54
ciechanowskie	86,76	88,27	114,54	101,97	94,21

1	2	3	4	5	6
częstochofskie	105,87	78,96	250,61	37,50	93,36
elbląskie	213,55	88,37	79,83	101,71	169,26
gdańskie	87,65	114,76	92,65	117,46	98,07
gorzowskie	102,91	102,25	109,20	96,72	103,34
jeleniogórskie	116,30	104,08	111,62	96,52	92,16
kaliskie	100,37	104,90	93,57	80,77	101,39
katowickie	116,30	94,13	103,35	108,23	116,34
kieleckie	83,69	126,78	109,14	100,44	102,10
konińskie	171,23	119,58	94,82	95,40	102,71
koszalińskie	55,77	82,80	105,07	101,61	100,32
krakowskie	75,50	165,09	116,45	116,09	89,98
krośnieńskie	125,28	117,69	228,90	100,34	108,64
legnickie	134,59	109,67	98,55	85,17	106,57
leszczyńskie	91,59	79,59	107,69	118,45	100,00
lubelskie	79,72	149,27	111,88	68,54	134,79
łomżyńskie	123,22	81,54	104,25	100,00	100,45
łódzkie	151,65	196,92	106,86	82,73	125,02
nowosądeckie	90,79	100,47	71,36	142,43	109,47
olsztyńskie	97,50	106,77	100,86	95,33	151,35
opolskie	70,54	155,63	94,33	100,12	102,63
ostrolęckie	104,34	112,22	99,13	99,78	103,96
pilskie	115,46	94,64	114,15	263,36	101,46
piotrkowskie	682,77	102,05	101,83	100,82	99,98
płockie	117,69	92,42	100,40	102,54	86,16
poznańskie	106,64	105,56	107,73	103,47	96,12
przemyskie	162,69	100,60	141,42	98,50	56,85
radomskie	109,59	214,71	107,69	97,76	100,62
rzeszowskie	91,22	89,56	114,03	117,66	96,46
siedleckie	109,55	105,16	74,62	100,91	103,15
sieradzkie	294,12	109,20	124,18	97,94	93,98
skierniewickie	106,43	108,12	130,83	89,38	115,03
słupskie	105,86	116,60	90,97	70,81	98,87
suwalskie	101,34	73,64	89,71	64,34	226,36
szczecińskie	114,16	133,76	94,22	92,91	93,62
tarnobrzeskie	58,80	102,82	106,59	95,36	82,70
tarnowskie	120,35	113,68	72,83	119,36	105,36
toruńskie	130,73	101,51	114,47	195,10	98,70
wałbrzyskie	128,13	206,25	120,55	123,48	101,44
włocławskie	104,59	130,90	151,83	56,20	100,37
wrocławskie	2 407,94	40,36	88,14	99,74	105,20
zamojskie	113,20	98,86	92,83	102,74	96,36
zielonogórskie	112,63	116,24	102,38	95,12	91,20

Zródło: j. w.

Tabele 15 i 16 odnoszą się do targowisk czynnych 7 dni w tygodniu, traktować je więc możemy jako tak zwane sklepy targowiskowe. Z punktu widzenia handlu transgranicznego wydaje się, że jest to dobre określenie, gdyż targowiska stałe to bardzo często miejsca przeznaczone dla wymiany towarowej rolników i tradycyjnie czynne tylko 2 lub 3 dni w tygodniu. Natomiast targowiska sezonowe, tworzone są niejednokrotnie w związku z nasilającym się, w pewnych okresach roku ruchem turystycznym. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie, niezależnie czy są to targowiska sezonowe czy stałe, jest odzwierciedleniem faktycznego nasilenia handlu targowiskowego i bazarowego, z wyłączeniem wąskich specjalizacji rynku. W skali Polski odnotowano znaczny wzrost liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie, z około 67,5 tys. w 1993 r. do około 105,3 tys. w 1998 r. Jednakże w czasie obserwacji terenowych zauważono, że obroty stanowisk stałych bardzo często spadały, w wyniku czego funkcjonowanie wielu tych sklepów targowiskowych było na granicy opłacalności. Brak miejsc pracy w innych działach gospodarki, a jednocześnie coraz gorsze warunki działalności prywatnych firm i przedsiębiorstw sprawiały, że handel prowadzony na stoiskach stałych na bazarach cieszył się przez wszystkie lata, których dotyczy badanie, dosyć dużą popularnością.

Województwa o największej koncentracji sklepów targowiskowych przez cały badany okres (tab. 15) to: warszawskie, katowickie i szczecińskie. W 1994 r. do grupy województw o największej liczbie stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie dołączyło piotrkowskie, a w 1995 r. – krakowskie i łódzkie. Wszystkie wyróżnione województwa to duże obszary aglomeracyjne. Potwierdza się więc założenie wskazane we wcześniejszych badaniach, że rozmieszczenie i nasilenie handlu targowiskowego i transgranicznego uwarunkowane było potencjałem ludnościowym i dostępnością komunikacyjną.

Analiza dynamiki wzrostu liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie (tab. 16) wykazała, że w skali Polski następował stały wzrost liczby tych placówek. Województwem w którym wzrost był największy jest piotrkowskie, gdzie w 1994 r. w stosunku do roku poprzedniego odnotowano prawie siedmiokrotnie więcej placówek stałych na targowiskach czynnych codziennie. W 1993 r., aż w 22 województwach wystąpiła wyraźnie wzrostowa tendencja analizowanej cechy, natomiast spadkowa w 10 województwach. W latach następnych malała zarówno liczba województw o tendencji wzrostowej, jak i liczba województw o tendencji wyraźnie spadkowej. Były to odpowiednio: w 1995 – 18 i 10 placówek, 1996 – 18 i 5, 1997 – 10 i 9 oraz 1998 – 8 i 3. Można więc powiedzieć, że liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie stabilizowała się

w tym okresie, co jest wyrazem pewnego stanu nasycenia bazarów i targowisk punktami sprzedaży.

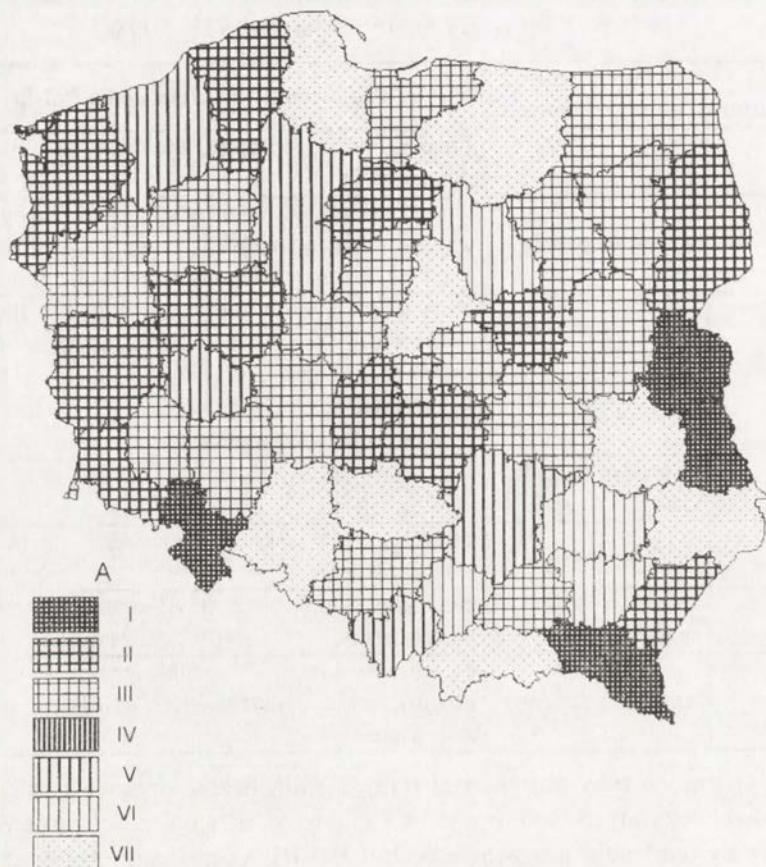
Tabela 17

Typy zmienności stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce wg województw, w latach 1993–1998

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Województwa i średnia dla Polski
I	stały wzrost	Polska, białkopodlaskie, chełmskie, krośnieńskie, wałbrzyskie
II	wzrost – spadek	warszawskie, białostockie, jeleniogórskie, piotrkowskie, poznańskie, przemyskie, sieradzkie, słupskie, szczecińskie, toruńskie, zielonogórskie
III	wzrost – spadek – wzrost	elbląskie, gorzowskie, kaliskie, katowickie, konińskie, legnickie, łomżyńskie, łódzkie, ostrołęckie, pilskie, radomskie, siedleckie, skierniewickie, suwalskie, tarnowskie, wrocławskie, wrocławskie
IV	spadek przez cały czas	brak
V	spadek – wzrost	bielskie, bydgoskie, kieleckie, koszalińskie, leszczyńskie
VI	spadek – wzrost – spadek	ciechanowskie, krakowskie, rzeszowskie, tarnobrzeskie
VII	tendencje zmienne	częstochofskie, gdańskie, lubelskie, nowosądeckie, olsztyńskie, opolskie, plockie, zamojskie

Wyróżnione typy zmienności (tab. 17) dla liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie pokazują, że w większości województw występowały tendencje wzrostowe cechy (II i III typ). W przypadku czterech województw odnotowano wzrost wartości cechy przez cały okres badawczy (I typ). Wszystkie położone są w strefie przygranicznej. Tendencje wzrostową odnotowano także dla 28 innych województw, spośród których w 11 przypadkach, po początkowych wzroście, w końcowej fazie badania nastąpił spadek liczby stanowisk (II typ), natomiast w przypadku aż w 17 województw w 1998 r. nastąpił ponowny wzrost liczby stoisk stałych (III typ). Ten wzrost, podobnie jak w przypadku całego kraju, jest odzwierciedleniem słabnącej koniunktury gospodarczej i zwiększaniem się bezrobocia w innych działach gospodarki, i przenoszeniem się wielu osób do pracy w handlu, chociaż obroty handlu na bazarach w tym okresie uległy zmniejszeniu. Z tego można wywnioskować, że handel targowiskowy odegrał ogromną rolę w zmniejszeniu ujemnych kosztów społecznych procesu transformacji w Polsce. Tendencje malejące zaistniały tylko w 9 województwach, przy czym nie

odnotowano województw o stałym spadku liczby stałych stoisk na targowiskach czynnych codziennie (IV typ). Stosunkowo mało liczny jest także typ VII o zmiennych tendencjach.

Ryc. 3. Tendencje rozwojowe stanowisk stałych na targowisk czynnych codziennie w Polsce według województw, w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 3. The development tendencies of the number of permanent stands on the marketplaces open every day in the years 1993–1998 in the setting of provinces. Spatial differentiation

A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III – increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

Analiza ryciny 3 wyraźnie wskazuje na zarysowujące się regiony o charakterystycznych tendencjach wzrostu liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie. Można wyróżnić tu:

1. Region północno-wschodni o tendencjach wzrostowych z wyjątkiem województwa olsztyńskiego;
2. Region południowo-wschodni, bardzo zróżnicowany;
3. Region zachodni i północny – tendencje wzrostowe z wyjątkiem legnickiego i koszańskiego;
4. Region środkowej Polski – o przeważających tendencjach wzrostu.

Drugą z cech odnoszących się do sklepów targowiskowych jest liczba stanowisk stałych na targowiskach stałych. Te dwie cechy dotyczące stanowisk na targowiskach częściowo przekazują te same informacje, jednakże występuje między nimi pewna różnica wynikająca ze zróżnicowanego nasilenia działalności handlowej na targowiskach stałych i targowiskach czynnych codziennie. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie jest mniejsza niż liczba stanowisk stałych na targowiskach stałych, ponieważ istnieje wiele targowisk stałych, które są czynne tylko w określone dni tygodnia (dni targowe). Przede wszystkim zalicza się tam wszystkie targowiska miejskie w miastach powiatowych. Dlatego analizy cech: liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie i liczba stanowisk stałych na targowiskach stałych traktowane są komplementarnie. Występują też wyraźne podobieństwa w rozmieszczeniu i dynamice liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych i na targowiskach czynnych codziennie (tab. 15, 16, 18 i 19). Podobnie, jak liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie, nastąpił wzrost stanowisk na bazarach stałych w skali kraju z około 87 tysięcy w roku 1993 do prawie 150 tysięcy w roku 1998. Jednakże w odróżnieniu od wyraźnych tendencji wzrostowych odnotowanych dla poprzedniej charakterystyki, w przypadku liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych wystąpiło pewne spowolnienie i zahamowanie wzrostu w 1997 r.

Tabela 18

Liczba stanowisk stałych na targowiskach stałych według województw, w latach 1993–1998

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6	7
Polska	87 729	111 977	120 794	131 616	128 832	149 350
warszawskie	7 511	10 388	11 733	14 212	13 833	13 842
białkopodlaskie	354	394	498	1 086	1 092	1 103

1	2	3	4	5	6	7
białostockie	2 997	3 420	2 941	2 828	2 554	2 407
bielskie	2 085	2 884	3 870	4 761	4 078	4 217
bydgoskie	715	3 847	1 858	1 899	2 397	2 815
chełmskie	416	437	455	568	577	595
ciechanowskie	1 176	1 131	1 132	1 195	1 203	1 166
częstochockie	1 892	2 075	2 004	3 173	1 929	1 870
elbląskie	640	1 004	1 000	902	828	1 298
gdańskie	2 933	2 768	3 029	3 019	3 354	3 311
gorzowskie	3 234	3 425	3 748	3 954	4 068	4 157
jeleniogórskie	2 555	2 831	2 925	3 310	3 252	2 972
kaliskie	966	1 086	1 190	1 238	1 317	1 268
katowickie	10 125	10 137	9 952	10 853	11 074	12 374
kieleckie	2 113	2 469	2 746	2 293	2 282	2 229
konińskie	417	722	841	890	1 057	1 075
koszalińskie	1 493	949	873	985	992	963
krakowskie	4 403	3 127	6 274	6 521	7 325	6 446
krośnieńskie	447	543	646	1 281	1 283	1 372
legnickie	1 436	1 777	1 455	1 434	1 449	10 936
leszczyńskie	216	222	216	276	247	250
lubelskie	2 101	1 887	2 641	2 731	1 996	2 611
łomżyńskie	310	363	303	335	332	343
łódzkie	1 836	2 721	6 095	5 673	4 737	5 913
nowosądeckie	933	762	776	1 003	2 336	2 368
olsztyńskie	1 097	1 118	1 180	1 210	1 252	1 538
opolskie	1 639	1 281	1 867	2 004	1 977	2 067
ostrołęckie	592	644	664	695	692	712
piłskie	414	456	725	2 445	1 097	1 111
piotrkowskie	1 772	7 179	7 161	7 289	7 848	8 057
płockie	739	898	825	828	847	688
poznańskie	3 437	3 867	4 330	4 789	4 913	5 043
przemyskie	1 436	2 320	2 339	3 029	3 031	2 132
radomskie	1 953	2 035	3 077	3 743	3 636	3 546
rzeszowskie	1 138	1 043	946	1 074	1 252	1 210
siedleckie	944	1 031	1 120	960	980	9 395
sieradzkie	310	379	405	573	565	868
skierniewickie	564	577	663	860	841	1 008
śląskie	905	957	1 152	1 015	725	718
suwalskie	1 104	1 058	682	607	422	862
szczecińskie	8 543	7 570	10 036	9 481	8 784	8 151
tarnobrzeskie	494	400	413	1 303	391	425
tarnowskie	673	782	892	791	810	826
toruńskie	1 018	1 216	1 225	1 461	2 678	2 631
wałbrzyskie	628	1 817	1 504	1 727	2 063	2 099

1	2	3	4	5	6	7
włocławskie	633	659	1 424	1 085	667	694
wrocławskie	351	8 885	3 892	3 142	2 927	3 026
zamojskie	1 076	1 170	1 172	1 082	1 016	1 123
zielonogórskie	2 935	3 266	3 899	4 006	3 816	3 519

Źródło: j. w.

Tabela 19

Dynamika wzrostu liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych
według województw, w latach 1993–1998
(rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	127,64	107,87	108,96	97,88	115,93
warszawskie	138,30	112,95	121,13	97,33	100,07
białkopodlaskie	111,30	126,40	218,07	100,55	101,01
białostockie	114,11	85,99	96,16	90,31	94,24
bielskie	138,32	134,19	123,02	85,65	103,41
bydgoskie	538,04	48,30	102,21	126,22	117,44
chełmskie	105,05	104,12	124,84	101,58	103,12
ciechanowskie	96,17	100,09	105,57	100,67	96,92
częstochoowskie	109,67	96,58	158,33	60,79	96,94
elbląskie	156,88	99,60	90,20	91,80	156,76
gdańskie	94,37	109,43	99,67	111,10	98,72
gorzowskie	105,91	109,43	105,50	102,88	102,19
jeleniogórskie	110,80	103,32	113,16	98,25	91,39
kaliskie	112,42	109,58	104,03	106,38	96,28
katowickie	100,12	98,18	109,05	102,04	111,74
kieleckie	116,85	111,22	83,50	99,52	97,68
konińskie	173,14	116,48	105,83	118,76	101,70
koszalińskie	63,56	91,99	112,83	100,71	97,08
krakowskie	71,02	200,64	103,94	112,33	88,00
krośnieńskie	121,48	118,97	198,30	100,16	106,94
legnickie	123,75	81,88	98,56	101,05	754,73
leszczyńskie	102,78	97,30	127,78	89,49	101,21
lubelskie	89,81	139,96	103,41	73,09	130,81
łomżyńskie	117,10	83,47	110,56	99,10	103,31
łódzkie	148,20	224,00	93,08	83,50	124,83
nowosądeckie	81,67	101,84	129,25	232,90	101,37
olsztyńskie	101,91	105,55	102,54	103,47	122,84
opolskie	78,16	145,75	107,34	98,65	104,55
ostrołęckie	108,78	103,11	104,67	99,57	102,89

1	2	3	4	5	6
pilskie	110,14	158,99	337,24	44,87	101,28
piotrkowskie	405,14	99,75	101,79	107,67	102,66
płockie	121,52	91,87	100,36	102,29	81,23
poznańskie	112,51	111,97	110,60	102,59	102,65
przemyskie	161,56	100,82	129,50	100,07	70,34
radomskie	104,20	151,20	121,64	97,14	97,52
rzeszowskie	91,65	90,70	113,53	116,57	96,65
siedleckie	109,22	108,63	85,71	102,08	958,67
sieradzkie	122,26	106,86	141,48	98,60	153,63
skierniewickie	102,30	114,90	129,71	97,79	119,86
słupskie	105,75	120,38	88,11	71,43	99,03
suwalskie	95,83	64,46	89,00	69,52	204,27
szczecińskie	88,61	132,58	94,47	92,65	92,79
tarnobrzeskie	80,97	103,25	315,50	30,01	108,70
tarnowskie	116,20	114,07	88,68	102,40	101,98
toruńskie	119,45	100,74	119,27	183,30	98,24
wałbrzyskie	289,33	82,77	114,83	119,46	101,75
włocławskie	104,11	216,08	76,19	61,47	104,05
wrocławskie	2 531,34	43,80	80,73	93,16	103,38
zamojskie	108,74	100,17	92,32	93,90	110,53
zielonogórskie	111,28	119,38	102,74	95,26	92,22

Źródło: j. w.

Koncentracja stanowisk stałych na targowiskach stałych występuje w tych samych województwach (warszawskie, katowickie, szczecińskie, od 1994 r. – piotrkowskie, a od 1995 – krakowskie i łódzkie) co koncentracja stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie, z tą jednak różnicą, że w 1998 r. do grupy województw o dużym udziale stanowisk stałych dołączyły województwo poznańskie, siedleckie i legnickie. Również duża koncentracja stanowisk stałych na targowiskach stałych wystąpiła w województwie wrocławskim w 1994 r. W obydwu charakterystykach wyróżnia się województwo warszawskie, w którym liczba stanowisk stałych zarówno na targowiskach czynnych codziennie, jak i stałych wzrosła prawie o 100% między rokiem 1993 i 1998.

Analizując dynamikę rozwoju liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych w skali Polski w latach 1993–98 należy stwierdzić, że w początkowych latach badanego okresu (do 1996 r.), zaistniał stały wzrost zjawiska, po czym nastąpiło załamanie, a w końcowym okresie objętym badaniem znowu wzrost (III typ). Podobnie jak w skali Polski, kształtowała się sytuacja w 19 województwach i ten typ zmienności wystąpił najczęściej. W pozostałych dwóch typach zmienności o tendencjach wzrostowych: I (stały

wzrost) i II (wzrost – spadek) odnotowano razem 15 województw. Łącznie więc, w 34 województwach nastąpił przyrost liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych. Znacznie mniej odnotowano województw o tendencji spadkowej (7), przy czym nie odnotowano żadnego województwa o ciągłym spadku liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych. Nieliczny jest również typ VII – o zmiennych tendencjach (8 województw).

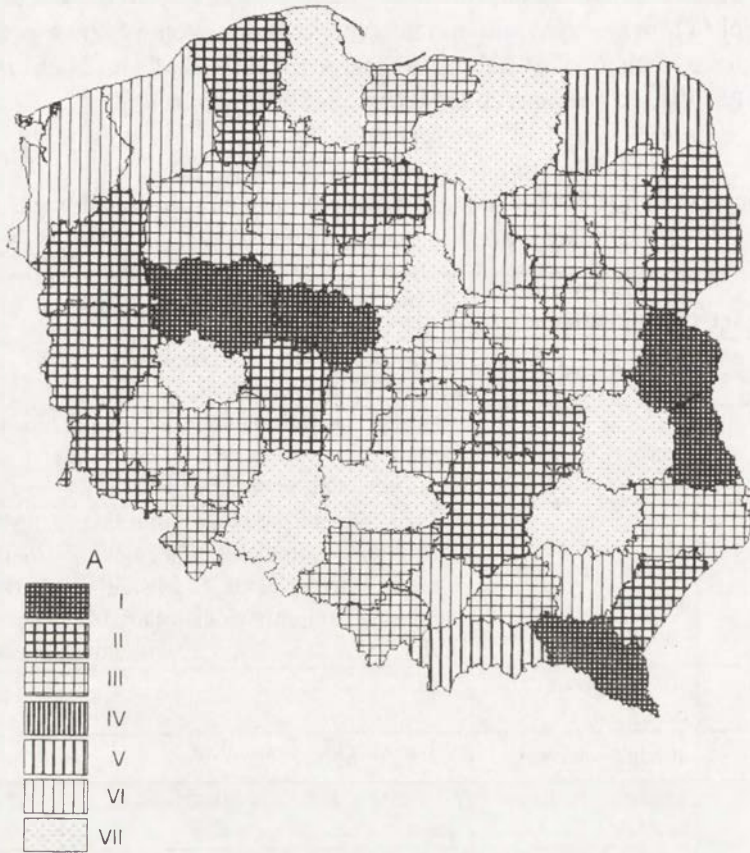
Tabela 20

Typy zmienności stanowisk stałych na targowiskach stałych według województw w latach 1993–1998

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Województwa i średnia dla Polski
I	stały wzrost	białkopodlaskie, chełmskie, konińskie, krośnieńskie, poznańskie
II	wzrost – spadek	białostockie, gorzowskie, jeleniogórskie, kaliskie, kieleckie, przemyskie, radomskie, słupskie, toruńskie, zielonogórskie
III	wzrost – spadek – wzrost	Polska, warszawskie, bielskie, bydgoskie, elbląskie, katowickie, legnickie, łomżyńskie, łódzkie, ostrołęckie, pilskie, piotrkowskie, siedleckie, skierniewickie, sieradzkie, tarnowskie, wałbrzyskie, wrocławskie, wrocławskie, zamojskie
IV	spadek przez cały czas	brak
V	spadek – wzrost	nowosądeckie, suwalskie
VI	spadek – wzrost – spadek	ciechanowskie, koszalińskie, krakowskie, rzeszowskie, szczecińskie
VII	tendencje zmienne	częstochowskie, gdańskie, leszczyńskie, lubelskie, olsztyńskie, opolskie, płockie, tarnobrzescie

Przestrzenny obraz tendencji rozwojowych stanowisk stałych na targowiskach stałych w latach 1993–98 (ryc. 4), pozwala na wydzielenie na terenie Polski trzech regionów:

1. Region zachodni, w którym przeważają tendencje wzrostowe (z wyjątkiem szczecińskiego i koszalińskiego);
2. Pas wschodniego pogranicza – gdzie z wyjątkiem suwalskiego – wystąpiły silne tendencje wzrostowe;
3. Pozostała centralna część kraju, od granicy południowej po morską, gdzie widać bardzo zróżnicowane tendencje.

Ryc. 4. Tendencje rozwojowe stanowisk stałych na targowiskach stałych w Polsce według województw, w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 4. The development tendencies of the number of permanent stands on the permanent marketplaces in the years 1993–1998 in the setting of provinces. Spatial differentiation

A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III - increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

6.3. Inne charakterystyki handlu transgranicznego

Inne dostępne charakterystyki liczbowe handlu transgranicznego to: powierzchnia sprzedażowa i roczne wpływy z opłaty targowej. Powierzchnia sprzedażowa obejmuje tę część powierzchni obiektu, w której odbywa się obsługa klienta, a więc do powierzchni sprzedażowej nie włącza się zaplecza. Roczne wpływy z opłaty targowej jest to suma pieniędzy, o jaką władze samorządowe wzbogaciły się z tytułu pobierania opłat od handlujących na bazarze lub targowisku. Wskaźnikiem tym można posługiwać się dla zobrazowania rozwoju handlu targowiskowego i bazarowego, ale czasami wzrost wpływów z tytułu opłat targowiskowych świadczy tylko o zwiększającej się kontroli służb miejskich na targowiskach stałych i sezonowych. Jednakże zarówno powierzchnia sprzedażowa, jak i roczne wpływy z opłaty targowej w mniejszym stopniu odzwierciedlają nasilenie i rozprzestrzenianie się handlu transgranicznego niż inne cechy, ponieważ składa się na nie, oprócz natężenia handlu transgranicznego, wiele innych czynników.

Przez wszystkie lata objęte badaniem następował wzrost powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych. W 1993 r. wynosiła ona 8,1 mln m², natomiast w 1998 – 9,5 mln m². Tempo wzrostu było bardzo zróżnicowane, jednakże można stwierdzić, że województw o niskich wartościach bezwzględnych analizowanej cechy (mniejszej niż 50 tys. m²) było z każdym rokiem coraz mniej (6 w 1993 i 2 w 1998), wzrastała natomiast liczba województw o dużej wartości cechy (powyżej 200 tys. m² – odpowiednio od 14 do 18). Największa wielkość powierzchni sprzedażowej przez wszystkie analizowane lata występowała w województwach: warszawskim, katowickim, siedleckim, kieleckim, ostrołęckim, a także lubelskim, białostockim, płockim oraz łódzkim, a w piotrkowskim od 1994 r. Województwem o największym wskaźniku powierzchni sprzedażowej (tab. 21) było radomskie w 1993 r., jednakże w następnych latach zaznaczył się tam znaczny jego spadek. Natomiast województwa o najmniejszej powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych to: krośnieńskie, jeleniogórskie, koszalińskie, słupskie, wałbrzyskie. Również w województwie przemyskim powierzchnia sprzedażowa na targowiskach stałych była niewielka. Kłóci się to z powszechną opinią o tym województwie jako centrum handlu transgranicznego z Ukrainą. Jednakże po bliższym przeanalizowaniu kwestii, można stwierdzić, że w Przemysłu i okolicach największe natężenie handlu występuje na dorywczo przekształcanych na bazy placach i targowiskach, z małym udziałem stanowisk stałych.

Zauważyć należy, że lista województw z największą powierzchnią sprzedażową różni się w pewnym zakresie od listy zawierającej województwa

o największej liczbie stanowisk stałych. Jest tak dlatego, ponieważ wielkość powierzchni sprzedażowej zależy nie tylko od nasilenia handlu, ale przede wszystkim od kosztów i opłat związanych z podnajmowaniem i eksploatacją powierzchni sprzedażowej na bazarach i targowiskach.

Charakterystyczne, że w ciągu lat 1993–98 nastąpił nieznaczny spadek tempa wzrostu powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych w skali kraju (tab. 22). Wzrost powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych świadczy, z jednej strony o wzroście liczby punktów sprzedaży ale także jest konsekwencją rozwoju firm handlowych, czego wyrazem jest, między innymi, zwiększający się asortyment towarów będących w sprzedaży oraz uwzględnianie względów estetycznych przy planowaniu placówek sprzedaży.

Tabela 21

Powierzchnia sprzedażowa w m² na targowiskach stałych, według województw w latach 1993–1998

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6	7
Polska	8 095 965	9 048 880	9 166 827	9 416 769	9 506 657	9 517 577
warszawskie	366 486	479 441	562 651	539 964	546 611	543 357
białkopodlaskie	105 933	141 173	115 523	95 493	139 213	150 621
białostockie	305 753	298 047	292 053	296 210	294 532	296 077
bielskie	78 605	87 394	110 767	137 076	127 586	134 519
bydgoskie	105 322	176 616	148 453	169 971	162 620	147 567
chełmskie	79 645	79 530	78 493	79 033	79 033	89 186
ciechanowskie	126 283	175 310	236 471	247 028	246 857	256 753
częstochoowskie	123 491	135 067	134 467	164 527	155 719	158 701
elbląskie	73 502	92 255	86 655	63 117	78 167	95 607
gdańskie	119 393	114 522	131 725	131 540	139 676	135 771
gorzowskie	90 910	94 212	79 167	80 439	75 173	85 237
jeleniogórskie	55 449	52 582	62 164	62 580	70 374	66 638
kaliskie	145 790	146 116	144 720	160 564	161 491	161 571
katowickie	533 844	550 046	588 025	622 449	590 203	595 057
kieleckie	418 005	459 427	433 467	424 814	418 726	415 188
konińskie	207 336	217 881	202 757	190 717	218 276	218 276
koszalińskie	40 827	36 972	71 611	65 190	62 191	25 634
krakowskie	252 404	188 818	156 476	171 766	200 499	244 407
krośnieńskie	31 640	33 560	35 520	33 691	37 391	40 121
legnickie	66 967	84 716	85 444	84 894	85 601	82 107
leszczyńskie	94 051	94 297	97 142	95 911	85 885	75 841
lubelskie	234 646	259 134	321 995	331 140	348 283	344 866
łomżyńskie	122 551	134 630	138 036	142 540	150 040	152 380

1	2	3	4	5	6	7
łódzkie	121 482	245 948	282 844	286 939	287 756	274 936
nowosądeckie	136 933	125 685	126 285	117 950	150 183	145 145
olsztyńskie	109 819	113 827	114 591	120 620	153 067	117 320
opolskie	61 964	63 468	60 687	69 613	73 561	69 544
ostrołęckie	288 302	331 696	377 861	298 161	298 138	298 138
pilskie	98 476	111 192	99 157	103 013	80 675	82 632
piotrkowskie	165 333	262 709	247 648	315 657	315 959	316 187
płockie	210 437	233 811	232 442	239 731	268 781	243 451
poznańskie	97 341	116 817	138 993	260 093	257 642	261 933
przemyskie	27 604	51 304	51 646	55 239	55 239	53 424
radomskie	752 975	494 609	523 258	503 091	514 754	518 700
rzeszowskie	78 487	124 754	130 854	138 262	138 262	144 087
siedleckie	396 605	41 815	418 911	421 311	420 758	410 592
sieradzkie	122 196	140 169	139 219	133 819	133 093	140 892
skierniewickie	215 457	203 180	213 733	217 265	220 663	195 821
śląskie	46 212	33 289	35 818	33 878	59 044	60 649
suwalskie	128 387	141 647	159 777	162 744	97 431	167 043
szczecińskie	246 964	183 593	232 321	204 137	161 021	140 987
tarnobrzeskie	252 652	269 203	182 102	164 873	193 084	188 746
tarnowskie	173 322	170 442	217 569	229 847	227 124	241 664
toruńskie	147 258	197 294	196 770	204 892	184 330	170 084
wałbrzyskie	42 522	55 682	52 253	46 095	52 145	50 765
włocławskie	108 429	104 939	92 272	108 230	98 368	96 257
wrocławskie	24 518	474 872	208 386	248 439	253 746	232 577
zamojskie	122 818	116 833	153 172	124 054	121 877	168 524
zielonogórskie	140 639	132 067	164 476	218 162	215 809	211 997

Źródło: j. w.

Tabela 22

Wzrost powierzchni sprzedażowej w m² na targowiskach stałych według województw, w latach 1993–1998 (rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	111,77	101,30	102,73	100,95	100,11
warszawskie	130,82	117,36	95,97	101,23	99,40
białkopodlaskie	133,27	81,83	82,66	145,78	108,19
białostockie	97,48	97,99	101,42	99,43	100,52
bielskie	111,18	126,74	123,75	93,08	105,43
bydgoskie	167,69	84,05	114,49	95,68	90,74
cheńskie	99,86	98,70	100,69	100,00	112,85
ciechanowskie	138,82	134,89	104,46	99,93	104,01

1	2	3	4	5	6
częstochowskie	109,37	99,56	122,35	94,65	101,91
elbląskie	125,51	93,93	72,84	123,84	122,31
gdańskie	95,92	115,02	99,86	106,19	97,20
gorzowskie	103,63	84,03	101,61	93,45	113,39
jeleniogórskie	94,83	118,22	100,67	112,45	94,69
kaliskie	100,22	99,04	110,95	100,58	100,05
katowickie	103,03	106,90	105,85	94,82	100,82
kieleckie	109,91	94,35	98,00	98,57	99,16
konińskie	105,09	93,06	94,06	114,45	100,00
koszalińskie	90,56	193,69	91,03	95,40	41,22
krakowskie	74,81	82,87	109,77	116,73	121,90
krośnieńskie	106,07	105,84	94,85	110,98	107,30
legnickie	126,50	100,86	99,36	100,83	95,92
leszczyńskie	100,26	103,02	98,73	89,55	88,31
lubelskie	110,44	124,26	102,84	105,18	99,02
łomżyńskie	109,86	102,53	103,26	105,26	101,56
łódzkie	202,46	115,00	101,45	100,28	95,54
nowosądeckie	91,79	100,48	93,40	127,33	96,65
olsztyńskie	103,65	100,67	105,26	126,90	76,65
opolskie	102,43	95,62	114,71	105,67	94,54
ostrołęckie	115,05	113,92	78,91	99,99	100,00
pilskie	112,91	89,18	103,89	78,32	102,43
piotrkowskie	158,90	94,27	127,46	100,10	100,07
płockie	111,11	99,41	103,14	112,12	90,58
poznańskie	120,01	118,98	187,13	99,06	101,67
przemyskie	185,86	100,67	106,96	100,00	96,71
radomskie	65,69	105,79	96,15	102,32	100,77
rzeszowskie	158,95	104,89	105,66	100,00	104,21
siedleckie	10,54	1001,82	100,57	99,87	97,58
sieradzkie	114,71	99,32	96,12	99,46	105,86
skierniewickie	94,30	105,19	101,65	101,56	88,74
śląskie	72,04	107,60	94,58	174,28	102,72
suwalskie	110,33	112,80	101,86	59,87	171,45
szczecińskie	74,34	126,54	87,87	78,88	87,56
tarnobrzeskie	106,55	67,64	90,54	117,11	97,75
tarnowskie	98,34	127,65	105,64	98,82	106,40
toruńskie	133,98	99,73	104,13	89,96	92,27
wałbrzyskie	130,95	93,84	88,22	113,13	97,35
włocławskie	96,78	87,93	117,29	90,89	97,85
wrocławskie	1 936,83	43,88	119,22	102,14	91,66
zamojskie	95,13	131,10	80,99	98,25	138,27
zielonogórskie	93,90	124,54	132,64	98,92	98,23

Zródło: j. w.

Tabela 23

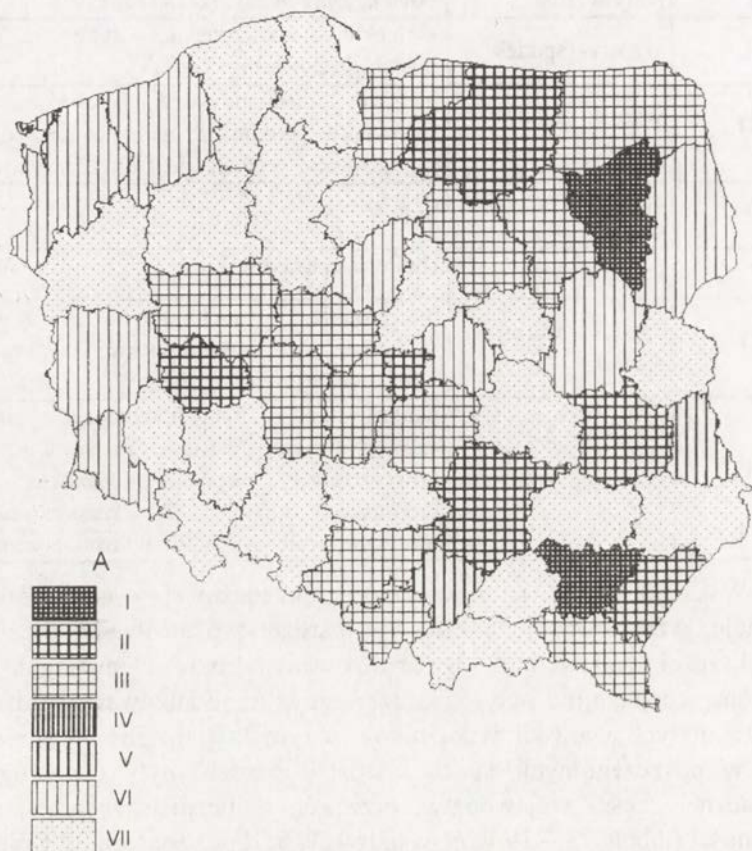
Tendencje przyrostu powierzchni sprzedażowej w m² na targowiskach stałych, w latach 1993–1998 według województw

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Województwa i średnia dla Polski
I	stały wzrost	Polska, łomżyńskie, rzeszowskie
II	wzrost – spadek	kieleckie, leszczyńskie, lubelskie, łódzkie, olsztyńskie, przemyskie
III	wzrost – spadek – wzrost	bielskie, ciechanowskie, elbląskie, kaliskie, katowickie, konińskie, krośnieńskie, ostrołęckie, piotrkowskie, poznańskie, sieradzkie, suwalskie
IV	spadek przez cały czas	brak
V	spadek – wzrost	chełmskie, krakowskie
VI	spadek – wzrost – spadek	białostockie, jeleniogórskie, koszalińskie, siedleckie, skierniewickie, szczecińskie, wrocławskie, zielonogórskie
VII	tendencje zmienne	warszawskie, białskopodlaskie, bydgoskie, częstochowskie, gdańskie, gorzowskie, legnickie, nowosądeckie, opolskie, piłskie, płockie, radomskie, słupskie, tarnobrzeskie, tarnowskie, toruńskie, wałbrzyskie, wrocławskie, zamojskie

Wskaźnik wielkości powierzchni sprzedażowej w skali Polski miał tendencję wzrostową, jednakże był bardzo zróżnicowany przestrzennie. W większości województw w analizowanym okresie podlegał pewnym zmianom, jednakże nie były one duże – gdyż nie odnotowano bardzo dużych i bardzo małych wartości wskaźników przyrostu (tab. 23). Występujące po sobie w poszczególnych latach wzrost i spadek, były charakterystyczne dla znacznej części województw, przez co najliczniejszy jest siódmy typ zmienności (tabela 23 – 19 województw). Wśród pozostałych 30 województw, 20 zaliczono do wzrostowych typów zmienności, natomiast 10 do spadkowych. Przy czym nie było województwa, w którym spadek następowałby przez cały czas.

Rycina 5 daje bardzo zróżnicowany obraz zjawiska. Jednakże można wyróżnić pewne, w miarę jednorodne, obszary. Jest ich więcej niż w przypadku poprzednio analizowanych charakterystyk, a tym samym są one mniejsze. Wyróżniono tu następujące obszary:

1. Pas województw położonych przy granicy niemieckiej, w których zaznaczył się wyraźny spadek powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych. Jest to potwierdzeniem wcześniejszej tezy, że począwszy od lat 1993–94 opłacalność handlu transgranicznego na granicy niemieckiej zmniejszyła się;

Ryc. 5. Tendencje rozwojowe powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych w Polsce według województw, w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 5. The development tendencies of the sales area on the permanent marketplaces in the years 1993–1998 in the setting of provinces.

Spatial differentiation

A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III – increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

2. Polska centralna była obszarem, gdzie odnotowano tendencje wzrostowe. Z wyjątkiem skierniewickiego i toruńskiego, we wszystkich województwach, w krótszym bądź dłuższym okresie, nastąpił wzrost powierzchni sprzedażowej. Jednakże nie zawsze było to odbiciem powiększania się zakresu działania handlu targowiskowego oraz bazarowego. Najczęściej było to efektem przeznaczania na cele handlowe wolnych, niezagospodarowanych przestrzeni w miastach, w celu poprawy warunków dla prowadzenia działalności handlowej. Decyzje takie podejmowane były pod wpływem obserwacji innych województw, gdzie korzyści z handlu targowiskowego były duże;
3. W południowo-zachodniej części kraju oraz w województwach Pomorza i wybrzeża środkowego wystąpiły tendencje zmienne jeśli chodzi o rozwój powierzchni sprzedażowej na targowiskach stałych;
4. W większości województw południowo-wschodniej Polski, z wyjątkiem krakowskiego i chełmskiego, odnotowano tendencje wzrostowe, przy czym największy wzrost miał miejsce w województwie rzeszowskim. Jest to związane z dynamicznie rozwijającym się handlem transgranicznym na pograniczu polsko-ukraińskim, a obejmującym swym zasięgiem większość województw położonych wzdłuż trasy A4, oraz handlem transgranicznym przez granicę południową;
5. W północno-wschodniej części kraju, z wyjątkiem województwa białostockiego i siedleckiego odnotowano tendencje wzrostowe, przy czym szczególnie dużą dynamiką odznaczały się województwa łomżyńskie i olsztyńskie.

Roczne wpływy z opłaty targowej w ciągu analizowanego okresu wzrosły prawie trzykrotnie, z 99,8 mln zł w 1993 r. do 282,6 mln w 1998 r. Województwem o największej bezwzględnej wartości cechy jest warszawskie (59,7 mln zł), w którym dochody w 1998 r. przewyższyły ponad dwukrotnie dochody uzyskane w następnym z kolei województwie katowickim (23,5 mln zł) i – wielokrotnie – w innych województwach. Można powiedzieć, że generalnie największe wpływy były w tych województwach, w których odnotowano również duże wartości wskaźników pozostałych cech handlu transgranicznego. Oprócz wymienionych wcześniej województw – warszawskiego i katowickiego, w grupie tej znalazły się: szczecińskie, gorzowskie, krakowskie, łódzkie, piotrkowskie, poznańskie i zielonogórskie. W grupie województw o najniższej bezwzględnej wartości wpływów z opłat targowych znalazły się niemal wszystkie województwa pogranicza wschodniego, z wyjątkiem lubelskiego i rzeszowskiego oraz niektóre województwa położone w centralnej Polsce. Zastanawiające, że w województwie przemyskim oraz białostockim wpływy były niewielkie.

Jest to potwierdzeniem wcześniejszych przypuszczeń, że system kontroli targowisk był zdecydowanie mniejszy niż nasilenie handlu transgranicznego w tych województwach.

Tabela 24

Roczne wpływy z opłaty targowej w mln zł według województw,
w latach 1993–98

Województwo	Lata					
	1993	1994	1995	1996	1997	1998
I	2	3	4	5	6	7
Polska	99,8	116,6	174,1	214,4	259,1	282,6
warszawskie	7,2	11,9	13,4	24,3	37,1	59,7
białkopodlaskie	0,7	0,7	1,2	1,3	1,5	1,4
białostockie	0,9	0,8	1,2	1,3	1,8	1,7
bielskie	1,7	3,3	6,0	6,6	17,2	1,3
bydgoskie	2,6	3,0	8,0	4,1	4,7	4,8
chelmskie	0,7	0,7	0,5	0,6	0,7	0,6
ciechanowskie	0,8	0,8	1,1	1,5	1,6	1,7
częstochockie	1,1	2,1	2,8	5,1	3,4	3,6
elbląskie	0,7	1,2	2,2	2,4	1,6	1,9
gdańskie	1,9	1,8	2,6	3,0	4,3	4,7
gorzowskie	7,3	8,7	11,2	10,1	11,8	15,2
jeleniogórskie	3,2	4,5	6,4	7,3	7,6	7,2
kaliskie	1,5	1,9	2,8	3,6	4,4	3,5
katowickie	9,2	12,2	15,6	2,0	2,3	23,5
kieleckie	2,1	1,9	7,5	13,1	5,1	3,7
koninские	0,5	0,7	1,4	1,7	1,7	1,8
koszalińskie	0,6	0,7	1,2	1,5	1,6	1,7
krakowskie	3,0	4,0	5,7	6,5	7,5	8,2
krośnińskie	0,5	0,6	1,0	1,5	1,8	2,2
legnickie	1,2	0,7	1,3	2,0	2,5	2,3
leszczyńskie	0,3	0,4	0,7	1,0	1,2	1,5
lubelskie	2,9	3,0	4,0	5,2	6,9	6,7
łomżyńskie	0,5	0,4	0,4	0,8	0,8	1,0
łódzkie	3,9	3,9	6,1	7,7	9,5	9,9
nowosądeckie	1,2	1,4	1,2	3,4	3,4	3,6
olsztyńskie	1,4	1,6	2,0	2,1	2,6	3,0
opolskie	1,4	1,8	2,3	3,1	3,7	4,6
ostrołęckie	0,9	1,0	1,1	1,3	1,6	2,0
piłskie	0,8	0,9	1,2	1,4	1,7	1,7
piotrkowskie	1,3	3,7	4,5	4,5	4,9	6,0
płockie	1,6	1,7	1,7	2,2	2,5	2,6
poznańskie	3,8	3,8	5,4	6,4	10,1	9,5

1	2	3	4	5	6	7
przemyskie	0,8	0,8	2,6	3,7	4,8	3,2
radomskie	2,1	2,6	3,4	4,3	5,2	5,1
rzeszowskie	1,8	2,1	2,4	3,0	4,1	4,0
siedleckie	1,3	1,5	1,7	1,9	2,3	2,8
sieradzkie	0,4	0,5	0,7	0,7	0,9	1,1
skierniewickie	1,2	1,4	1,8	2,0	2,4	2,4
słupskie	6,0	0,2	0,3	0,5	0,5	0,7
suwalskie	0,5	0,7	0,8	1,0	8,6	1,1
szczecińskie	6,3	7,9	11,4	12,0	14,4	13,9
tarnobrzeskie	1,4	1,4	2,4	3,4	3,8	3,4
tarnowskie	0,7	0,5	1,0	1,1	1,6	1,8
toruńskie	0,8	1,2	1,6	2,3	2,8	3,4
wałbrzyskie	0,6	0,9	1,4	2,4	3,8	3,2
włocławskie	0,7	0,8	1,1	1,4	1,7	1,9
wrocławskie	3,6	3,4	4,0	3,5	4,1	3,9
zamojskie	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0
zielonogórskie	3,5	4,2	12,7	14,1	15,9	15,8

Źródło: j. w.

Tabela 25

Wzrost rocznych wpływów z opłaty targowej w mln zł według województw,
w latach 1993–1998
(rok poprzedni = 100%)

Województwo	Lata				
	1994	1995	1996	1997	1998
1	2	3	4	5	6
Polska	116,83	149,31	123,15	120,85	109,07
warszawskie	165,28	112,61	181,34	152,67	160,9
białkopodlaskie	100,00	171,43	108,33	115,38	93,33
białostockie	88,89	150,00	108,33	138,46	94,44
bielskie	194,12	181,82	110,00	260,61	7,56
bydgoskie	115,38	266,67	51,25	114,63	102,13
chełmskie	100,00	71,43	120,00	116,67	85,71
ciechanowskie	100,00	137,50	136,36	106,67	106,25
częstochowskie	190,91	133,33	182,14	66,67	105,88
elbląskie	171,43	183,33	109,09	66,67	118,75
gdańskie	94,74	144,44	115,38	143,33	109,30
gorzowskie	119,18	128,74	90,18	116,83	128,81
jeleniogórskie	140,63	142,22	114,06	104,11	94,74
kaliskie	126,67	147,37	128,57	122,22	79,55
katowickie	132,61	127,87	12,82	115,00	1021,74
kieleckie	90,48	394,74	174,67	38,93	72,55

1	2	3	4	5	6
konińskie	140,00	200,00	121,43	100,00	105,88
koszalińskie	116,67	171,43	125,00	106,67	106,25
krakowskie	133,33	142,50	114,04	115,38	109,33
krośnińskie	120,00	166,67	150,00	120,00	122,22
legnickie	58,33	185,71	153,85	125,00	92,00
leszczyńskie	133,33	175,00	142,86	120,00	125,00
lubelskie	103,45	133,33	130,00	132,69	97,10
łomżyńskie	80,00	100,00	200,00	100,00	125,00
łódzkie	100,00	156,41	126,23	123,38	104,21
nowosądeckie	116,67	85,71	283,33	100,00	105,88
olsztyńskie	114,29	125,00	105,00	123,81	115,38
opolskie	128,57	127,78	134,78	119,35	124,32
ostrołęckie	111,11	110,00	118,18	123,08	125,00
pilskie	112,50	133,33	116,67	121,43	100,00
piotrkowskie	284,62	121,62	100,00	108,89	122,45
płockie	106,25	100,00	129,41	113,64	104,00
poznańskie	100,00	142,11	118,52	157,81	94,06
przemyskie	100,00	325,00	142,31	129,73	66,67
radomskie	123,81	130,77	126,47	120,93	98,08
rzeszowskie	116,67	114,29	125,00	136,67	97,56
siedleckie	115,38	113,33	111,76	121,05	121,74
sieradzkie	125,00	140,00	100,00	128,57	122,22
skierniewickie	116,67	128,57	111,11	120,00	100,00
śląskie	3,33	150,00	166,67	100,00	140,00
suwalskie	140,00	114,29	125,00	860,00	12,79
szczecińskie	125,40	144,30	105,26	120,00	96,53
tarnobrzесьkie	100,00	171,43	141,67	111,76	89,47
tarnowskie	71,43	200,00	110,00	145,45	112,50
toruńskie	150,00	133,33	143,75	121,74	121,43
wałbrzyskie	150,00	155,56	171,43	158,33	84,21
wrocławskie	114,29	137,50	127,27	121,43	111,76
wrocławskie	94,44	117,65	87,50	117,14	95,12
zamojskie	100,00	114,29	100,00	112,50	111,11
zielonogórskie	120,00	302,38	111,02	112,77	99,37

Źródło: j. w.

Jak widać największe korzyści finansowe odniosły obszary położone wzdłuż granicy niemieckiej, częściowo południowej i centrum kraju. Zauważyć także trzeba, że na granicy niemieckiej duże wpływy z opłaty targowiskowej były we wszystkich województwach. W centrum, wysokie dochody z opłat miały głównie aglomeracje, stanowiące duży potencjał ludnościowy, natomiast na wschodzie kraju tylko większe miasta (Lublin, Rzeszów).

Wzrostową dynamikę rocznych wpływów z opłaty targowej obserwowano przez cały badany okres (tab. 25), zarówno w skali Polski i dla większości województw, jednakże w roku 1995 wartości te były największe. W 47 województwach nastąpił bardzo duży, znaczny, bądź równy opłatom z roku poprzedniego wpływ dochodów z opłaty targowiskowej. Jedynie w przypadku chełmskiego i słupskiego był znacząco mniejszy. Nieco mniejsza, ale także wysoka tendencja wzrostowa zaistniała w latach 1996 i 1997. W obydwu latach, w 46 województwach dochody z opłaty targowej były równe lub większe dochodom z roku poprzedniego, a w 3 województwach poziom ten był niższy. Wyraźnie natomiast zmniejszył się przyrost dochodów w roku 1998, kiedy to aż w 19 województwach wpływy z tytułu opłat targowych były mniejsze niż w roku poprzednim.

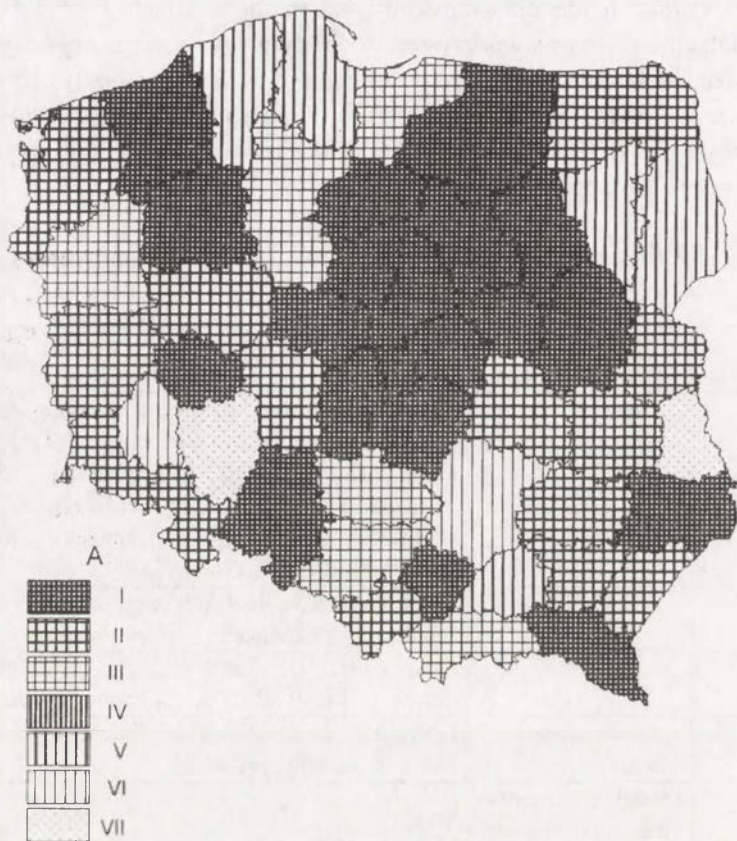
Tabela 26

Tendencje wzrostu wpływów z opłaty targowiskowej według województw, w latach 1993–1998

Typ zmienności	Określenie typu zmienności	Województwa i średnia dla Polski
I	stały wzrost	Polska, warszawskie, ciechanowskie, konińskie, koszalińskie, krakowskie, krośnieńskie, leszczyńskie, łódzkie, olsztyńskie, opolskie, ostrołęckie, pilskie, piotrkowskie, płockie, siedleckie, sieradzkie, skierniewickie, toruńskie, wrocławskie, zamojskie
II	wzrost – spadek	białkopodlaskie, bielskie, jeleniogórskie, kaliskie, lubelskie, poznańskie, przemyskie, radomskie, rzeszowskie, suwalskie, szczecińskie, tarnobrzeskie, wałbrzyskie, zielonogórskie
III	wzrost – spadek – wzrost	bydgoskie, częstochowskie, elbląskie, gorzowskie, katowickie, nowosądeckie
IV	spadek przez cały czas	brak
V	spadek – wzrost	białostockie, gdańskie, łomżyńskie, słupskie, tarnowskie
VI	spadek – wzrost – spadek	kieleckie, legnickie
VII	tendencje zmienne	chełmskie, wrocławskie

W znacznej większości województw (40 na 49) nastąpił w latach 1993 – 98 wzrost dochodów do budżetów gminnych z tytułu uzyskiwanych wpływów z opłaty targowej. Aż w 20 województwach był to wzrost ciągły, zaś w dalszych 14 początkowemu wzrostowi towarzyszył późniejszy spadek, a w 6 województwach na końcu okresu badawczego nastąpił ponowny wzrost dochodów. Tendencje spadkowe zaistniały w 7 województwach, z tym, że w

żadnym z nich nie był to spadek ciągły. Można więc powiedzieć, że handel targowiskowy związany z handlem transgranicznym był korzystny dla budżetów gminnych i sprzyjał ekonomicznemu rozwojowi danego mikroregionu.

Ryc. 6. Tendencje rozwojowe wielkości wpływów z opłaty targowiskowej na targowiskach stałych w Polsce według województw, w latach 1993–1998

A – Typy zmienności: I – stały wzrost, II – wzrost – spadek, III – wzrost – spadek – wzrost, IV – stały spadek, V – spadek – wzrost, VI – spadek – wzrost – spadek, VII – tendencje zmienne

Fig. 6. The development tendencies of the annual revenue from the market fee in the years 1993–1998 in the setting of provinces. Spatial differentiation

A – The types of variability: I – constant increase, II – increase–decrease, III – increase–decrease–increase, IV – constant decrease, V – decrease–increase, VI – decrease–increase–decrease, VII – variable tendencies

Analizując przestrzenny obraz dynamiki wpływów z opłaty targowej, można wyróżnić następujące regiony:

1. Pogranicze zachodnie, z przewagą województw, w których po początkowym okresie wzrostu wpływów z tytułu opłat targowych zaznaczył się spadek dochodów. Wyjątek stanowią województwa: legnickie, gdzie przeważał spadek w całym okresie objętym badaniem i wrocławskie, gdzie wystąpiły tendencje zmienne;
2. Pogranicze południowe i wschodnie, z przewagą tendencji wzrostowych, z wyjątkiem kilku województw (tarnowskie, białostockie i łomżyńskie) z obniżką dochodów z opłat targowych. Największą dynamiką wzrostu charakteryzują się tu województwa: opolskie, krakowskie, krośnieńskie i zamojskie;
3. Na środkowym wybrzeżu, obejmującym województwa słupskie i gdańskie, w odróżnieniu od sąsiadujących obszarów, występują tendencje spadkowe;
4. Region, obejmujący centralno-wschodnią część kraju, charakteryzuje się ciągłym wzrostem wpływów z opłat targowych.

6.4. Rekapitulacja

Oceniając powyższą analizę można stwierdzić, że handel targowiskowy i transgraniczny wyraźnie zaznaczył się w przestrzeni Polski w latach 1993–1998. Zwiększyły się wszystkie parametry cech charakteryzujących targowiska w przestrzeni. W skali kraju zaobserwowano stały wzrost zjawiska dla 3 spośród 6 rozpatrywanych cech (tab. 27). Handel transgraniczny był istotnym składnikiem całego handlu Polski, o czym świadczyć może fakt, że powierzchnia sprzedażowa na targowiskach stałych stanowiła około 1/3 całej powierzchni sprzedażowej w handlu detalicznym. Dodając jeszcze do tego handel prowadzony doraźnie oraz handel na targowiskach sezonowych, można domniemywać, że szczególnie na początku badanego okresu, targowiska i bazy były głównym miejscem polskiego handlu.

Typy zmienności województw w zakresie poszczególnych cech handlu transgranicznego

Województwo	Typ zmienności w zakresie:					
	liczby targowisk stałych	liczby targowisk sezonowych	Liczby stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie	liczby stanowisk stałych na targowiskach stałych	powierzchni sprzedażowej	rocznych wpływów z opłaty targowej
1	2	3	4	5	6	7
Polska	2	3	1	3	1	1
warszawskie	2	7	2	3	7	1
białkopodlaskie	7	7	1	1	7	2
białostockie	3	7	2	2	6	5
bielskie	3	7	5	3	3	2
bydgoskie	3	3	5	3	7	3
chełmskie	1	7	1	1	5	7
ciechanowskie	7	7	6	6	3	1
częstochofskie	4	3	7	7	7	3
elbąskie	1	3	3	3	3	3
gdańskie	4	7	7	7	7	5
gorzowskie	2	5	3	2	7	3
jeleniogórskie	2	7	2	2	6	2
kaliskie	1	7	3	2	3	2
katowickie	2	1	3	3	3	3
kieleckie	7	3	5	2	2	6
koniejskie	1	2	3	1	3	1
koszalińskie	3	3	5	7	6	1
krakowskie	4	3	6	6	5	1
krośnińskie	2	3	1	1	3	1
legnickie	2	3	3	3	7	6
leszczyńskie	5	7	5	7	2	1
lubelskie	1	7	7	7	2	2
lomżyńskie	5	7	3	3	1	5
łódzkie	2	1	3	3	2	1
nowosądeckie	4	1	7	5	7	3
olsztyńskie	6	7	7	7	2	1
opolskie	6	7	7	7	7	1
ostrołęckie	7	7	3	3	3	1
piłskie	2	7	3	3	7	1
piotrkowskie	2	7	2	3	3	1
płockie	6	7	7	7	7	1
poznańskie	1	6	2	1	3	2
przemyskie	2	3	2	2	2	2
radomskie	5	7	3	2	7	2
rzeszowskie	1	7	5	6	1	2
siedleckie	5	4	3	3	6	1
sieradzkie	6	7	2	3	3	1
skierniewickie	6	7	3	3	6	1
śląskie	7	2	2	2	7	5
suwalskie	7	7	3	5	3	2

1	2	3	4	5	6	7
szczecińskie	1	7	2	6	6	2
tarnobrzeskie	5	2	6	7	7	2
tarnowskie	2	7	3	3	7	5
toruńskie	2	5	2	2	7	1
wałbrzyskie	2	3	1	3	7	2
wrocławskie	7	7	3	3	6	1
wrocławskie	6	3	3	3	7	7
zamojskie	2	5	7	3	7	1
zielonogórskie	6	2	2	2	6	2

Tabela 28

Liczebność poszczególnych typów zmienności wszystkich cech handlu targowiskowego w Polsce według województw, w latach 1993 – 98.

Województwo	Liczebność typu:						
	I (stały wzrost)	II (wzrost – spadek)	III (wzrost – spadek – wzrost)	IV (spadek przez cały czas)	V (spadek – wzrost)	VI (spadek – wzrost – spadek)	VII (tendencje zmienne)
1	2	3	4	5	6	7	8
Polska	3	1	2	0	0	0	0
warszawskie	1	2	1	0	0	0	2
białopodlaskie	2	1	0	0	0	0	3
białostockie	0	2	1	0	1	1	1
bielskie	0	1	3	0	1	0	1
bydgoskie	0	0	4	0	1	0	1
chełmskie	3	0	0	0	1	0	2
ciechanowskie	1	0	1	0	0	2	2
częstochowskie	0	0	2	1	0	0	3
elbląskie	1	0	5	0	0	0	0
gdąskie	0	0	0	1	1	0	4
gorzowskie	0	2	2	0	1	0	1
jeleniogórskie	0	4	0	0	0	1	1
kaliskie	1	2	2	0	0	0	1
katowickie	1	1	4	0	0	0	0
kieleckie	0	2	1	0	1	1	1
konińskie	3	1	2	0	0	0	0
koszalińskie	1	0	2	0	1	1	1
krakowskie	1	0	1	1	1	2	0
krośnienskie	3	1	2	0	0	0	0
legnickie	0	1	3	0	0	1	1
leszczyńskie	1	1	0	0	2	0	2
lubelskie	1	2	0	0	0	0	3
łomżyńskie	1	0	2	0	2	0	1
łódzkie	2	2	2	0	0	0	0
nowosądeckie	1	0	1	1	1	0	2
olsztyńskie	1	1	0	0	0	1	3
opolskie	1	0	0	0	0	1	4
ostrolęckie	1	0	3	0	0	0	2
piłskie	1	1	2	0	0	0	2
piotrkowskie	1	2	2	0	0	0	1
płockie	1	0	0	0	0	1	4

1	2	3	4	5	6	7	8
poznańskie	2	2	1	0	0	1	0
przemyskie	0	5	1	0	0	0	0
radomskie	0	2	1	0	1	0	2
rzeszowskie	2	1	0	0	1	1	1
siedleckie	1	0	2	1	1	1	0
sieradzkie	1	1	2	0	0	1	1
skierniewickie	1	0	2	0	0	2	1
śląskie	0	3	0	0	1	0	2
suwalskie	0	1	2	0	1	0	2
szczecińskie	1	2	0	0	0	2	1
tarnobrzeskie	0	2	0	0	1	1	2
tarnowskie	0	1	2	0	1	0	2
toruńskie	1	3	0	0	1	0	1
wałbrzyskie	1	2	2	0	0	0	1
wrocławskie	1	0	2	0	0	1	2
wrocławskie	0	0	3	0	0	1	2
zamojskie	1	1	1	0	1	0	2
zielonogórskie	0	4	0	0	0	2	0
Razem	42	59	69	5	23	25	71

Przekształcenia w zakresie handlu targowiskowego były bardzo różnicowane czasowo i przestrzennie. Najintensywniej zjawisko to rozwijało się w swych początkowych latach, tj. do 1995–1996, po czym nastąpiło spowolnienie a nawet pewne załamanie w 1998 r. Przestrzenne zróżnicowanie tempa procesów rozwoju handlu transgranicznego znalazły swe potwierdzenie w liczebności poszczególnych typów zmienności (tab. 28). Najczęściej obserwowano zmienne tendencje procesów związanych z rozwojem w przestrzeni handlu transgranicznego (VII typ zmienności – 71 przypadków). Natomiast tendencje wzrostowe zdecydowanie przeważały nad spadkowymi. Nie można jednak mówić o dominacji stałego wzrostu zjawiska (I typ zmienności – 42 przypadki), gdyż najczęściej początkowemu wzrostowi towarzyszył spadek zjawiska w końcowym etapie (II typ – 59 przypadków) lub ponowny wzrost w końcowym etapie (III typ – 69 przypadków). Liczebność typów zmienności o tendencjach spadkowych jest zdecydowanie mniejsza. Najczęściej występowała sytuacja, kiedy początkowemu spadkowi towarzyszył wzrost, po czym w końcowym etapie następował znów spadek (VI typ – 25 przypadków), i ponowny wzrost (V typ – 23 przypadki), a najrzadziej zaś stały spadek (IV typ – tylko 5 przypadków). Wykształciły się pewne regiony o specyficznej funkcji handlu transgranicznego. Przede wszystkim są to obszary przygraniczne, rejon łódzki oraz warszawski. Można odnaleźć też województwa, dla których handel transgraniczny był ważnym elementem rozwoju ekonomicznego w latach 90., choć na tle Polski województwa te nie należały do grupy województw o najbardziej intensywnym rozwoju handlu transgranicznego. Było to przede wszystkim województwo radomskie.

7. ETAPY ROZWOJU HANDLU TRANSGRANICZNEGO I ICH PRZESTRZENNY WYMIAR

W ciągu kilkunastu lat obserwowano zjawisko handlu transgranicznego od początku jego powstania, śledząc kolejne etapy jego rozwoju, aż do marginalizacji jego znaczenia. Zjawisko to było bardzo niejednorodne w czasie, ponadto wykazywało zróżnicowany wpływ na rozwój społeczny i gospodarczy, w zależności od położenia geograficznego. Ogólnie można jednak powiedzieć, że przysporzyło ono Polsce dużych korzyści materialnych oraz stanowiło bardzo ważny element niwelujący negatywne skutki procesu transformacji w Polsce. W niniejszym rozdziale, w oparciu o analizę jakościową i ilościową, zaprezentowano rozwój handlu transgranicznego do roku 2001. Wykorzystano w tym celu dane Banku Danych Regionalnych GUS, na temat targowisk w latach 1995–2000 w układzie gminnym i wojewódzkim. Analizę danych GUS poparto wnioskami z badań terenowych przeprowadzonych w latach ubiegłych. Wyróżniono siedem zasadniczo różniących się etapów rozwoju handlu transgranicznego.

7.1. Etap I: do roku 1989

Jest to etap, obejmujący lata nie wchodzące w czasowy zakres badania, jednakże zjawiska, które wówczas zachodziły miały duży wpływ na rozwój handlu transgranicznego w latach 90. Okres ten można traktować jako przygotowanie przestrzeni naszego kraju do dynamicznego rozwoju handlu transgranicznego po przemianach politycznych, które zaszły w 1989 r. i latach następnych, ponieważ już od końcówki lat 70., rozpoczął się w Polsce proces rozwoju handlu transgranicznego na istniejących targowiskach i bazarach miejskich. Spośród wszystkich rodzajów działalności handlowej Polaków w tym okresie, bardzo duże dochody przynosił m. in. handel tekstyliami indyjskimi, sprowadzanie części komputerowych z Azji Południowo-Wschodniej, handel artykułami spożywczymi na bazarach Berlina, itp. Obrót towarowy, jaki się wtedy dokonywał, był nazywany spekulacjami finansowymi, a osoby go prowadzące – spekulantami. Jednakże, pomimo ówczesnego negatywnego postrzegania zjawiska, nierejestrowany obrót towarowy, szczególnie w drugiej połowie lat 80., przyczynił się do rozwoju

prywatnej przedsiębiorczości w Polsce w okresie późniejszym. Ponadto, na skutek nielegalnych wówczas transakcji finansowych i towarowych, powstała liczna grupa osób o dochodach wystarczających na rozpoczęcie prywatnej działalności gospodarczej po roku 1989. Trudno ocenić zakres występowania zjawiska, ponieważ nie było ono ewidencjonowane w statystykach, ani analizowane merytorycznie. Jednakże, sądząc po skutkach, osiągnęło znaczne rozmiary, szczególnie uwidoczniło się to w dużych aglomeracjach miejskich.

7.2. Etap II: lata 1989–1992

Po otwarciu granic w 1989 r., rozpoczął się dynamiczny proces rozwoju zjawiska handlu transgranicznego. Jednakże początkowo, podobnie jak w okresie poprzednim, traktowano handel transgraniczny i targowiskowy jako zjawisko drugorzędne i nie dostrzegano jego znaczenia. Dodatkowo, do marginalizowania zjawiska przyczyniały się względy estetyczne, gdyż często dla celów handlowych wykorzystywano place i przestrzenie nie zawsze przystosowane do prowadzenia handlu. Duża ilość śmieci, które pozostawiali handlujący, dewastacja terenów zielonych i obiektów użyteczności publicznej, zatłoczenie centrów miast, zajmowanie chodników, przystanków tramwajowych itp., kształtowały obraz ówczesnego handlu targowiskowego i transgranicznego. Oferowane towary często były nieestetycznie opakowane, zanieczyszczone, jednakże braki w zaopatrzeniu oraz gwałtowny wzrost cen na towary konsumpcyjne spowodowały, że oferowane towary w coraz większych ilościach znajdowały swych nabywców. W tym okresie w większości miast, miasteczek i wsiach pojawiły się bazy, a targowiska chłopskie zwykle czynne dwa dni w tygodniu otwarte były przez siedem dni w tygodniu.

Rozwój handlu transgranicznego rozwijał się w tym czasie bardzo dynamicznie na terenie całego kraju, jednakże największe dochody przynosił na pograniczu niemieckim. Szacowano, że w okresie 1991–1993 rocznie do Polski napływało około 4 mld marek niemieckich. Wśród czynników, które w szczególności pozytywny sposób oddziaływały na rozwój handlu i usług, podstawowe znaczenie miały intensywność osobowego ruchu transgranicznego oraz liczba ludności zamieszkującej bezpośrednio po obu stronach granicy, jak również różnice cen na artykuły konsumpcyjne i usługi po obu stronach granicy. Najbardziej na obrót transgraniczny podatne były: handel, gastronomia, usługi transportowe i rzemieślnicze, oraz spedytorskie i finansowe, jako jedne z działalności najlepiej rozwijających się w sąsiedztwie przejść granicznych. Typowym elementem krajobrazu handlowego jednostek terytorialnych (gminy, miasta), na terenie których są stałe przejścia graniczne, były bazy o często bardzo dużej powierzchni. Po początkowym okresie

żywiolowego ich rozwoju, w roku 1992 zostały one w większości uporządkowane, zarówno pod względem prawnym i porządkowym. W znacznej większości, istniejące w 1992 r. bazy były już zarządzane przez spółki, które odpowiadały za ład i warunki sanitarne. Na pograniczu polsko-niemieckim bazy istniały w 10 miejscowościach przygranicznych (ryc. 7), przy czym tylko bazy szczecińskie nie były bezpośrednio powiązane z przejściem granicznym. W pozostałych miejscowościach targowiska były położone w sąsiedztwie przejścia lub miały bardzo dogodne połączenie (Słubice). Na wszystkich targowiskach dominującą grupą wśród oferowanych do sprzedaży towarów była odzież i tekstylia (ponad 50% wszystkich stanowisk oferowało tą grupę towarów). Istotne znaczenie miały również takie grupy towarów jak: artykuły spożywcze (6,5%), gospodarstwa domowego (6,9%), elektryczne i elektroniczne (6,7%). Największym ośrodkiem handlu transgranicznego była Łęknica oraz Świnoujście. Ponadto duże natężenie handlu odnotowano w sąsiedztwie drogowych przejść granicznych o znacznym ruchu osobowym: Słubice, Krajnik Dolny, Zgorzelec. Przejścia graniczne wykazały pozytywną rolę w aktywizacji obszarów przygranicznych. Dotyczyło to zarówno handlu bazarowego jak i detalicznego, a także gastronomii oraz usług transportowych, spedytorskich i finansowych. Jednakże zyski z handlu transgranicznego nie w pełni koncentrowały się w obszarach przygranicznych, ponieważ znaczna część przedsiębiorców prowadzących działalność na bazarach i targowiskach pochodziła z innych rejonów Polski. Zgodnie z ówczesnymi przepisami, wszelka działalność gospodarcza rejestrowana była w miejscu zamieszkania przedsiębiorców, gdzie powinni odprowadzać podatki ze swoich zysków. Poza podatkami, które i tak trafiały w ówczesnym czasie w prawie 100% do centralnego budżetu, ważniejsze były bezpośrednie dochody prowadzących działalność i miejsce inwestowania tych dochodów, które również częściej związane było z miejscem zamieszkania a nie prowadzenia działalności. Dlatego w pierwszym okresie nie zaobserwowano wzmoczonego rozwoju budownictwa jednorodzinnego w obszarach lokowania handlu transgranicznego, nie nastąpił też tam wzrost liczby otwieranych przedsiębiorstw. Wzrosły natomiast wpłaty do budżetów gminnych, na terenie których położone były przejścia graniczne, z tytułu wprowadzania różnego rodzaju opłat związanych z funkcjonowaniem targowisk.

W tym okresie obraz handlu transgranicznego był zupełnie inny na granicy zachodniej i wschodniej. O ile na zachodzie obrót towarami dokonywał się najczęściej w niedalekiej odległości od granicy, o tyle na wschodzie rozprzestrzenił się na cały kraj, a największymi ośrodkami handlu transgranicznego we wschodnim obszarze przygranicznym były miasta wojewódzkie (ryc.8). Na zachodzie, Polska jako kraj zyskiwała duże kwoty walut wymiennalnych, a na wschodzie napływały na obszar niemal całej Polski towary wyprodukowane u naszych sąsiadów, z Polski natomiast w postaci

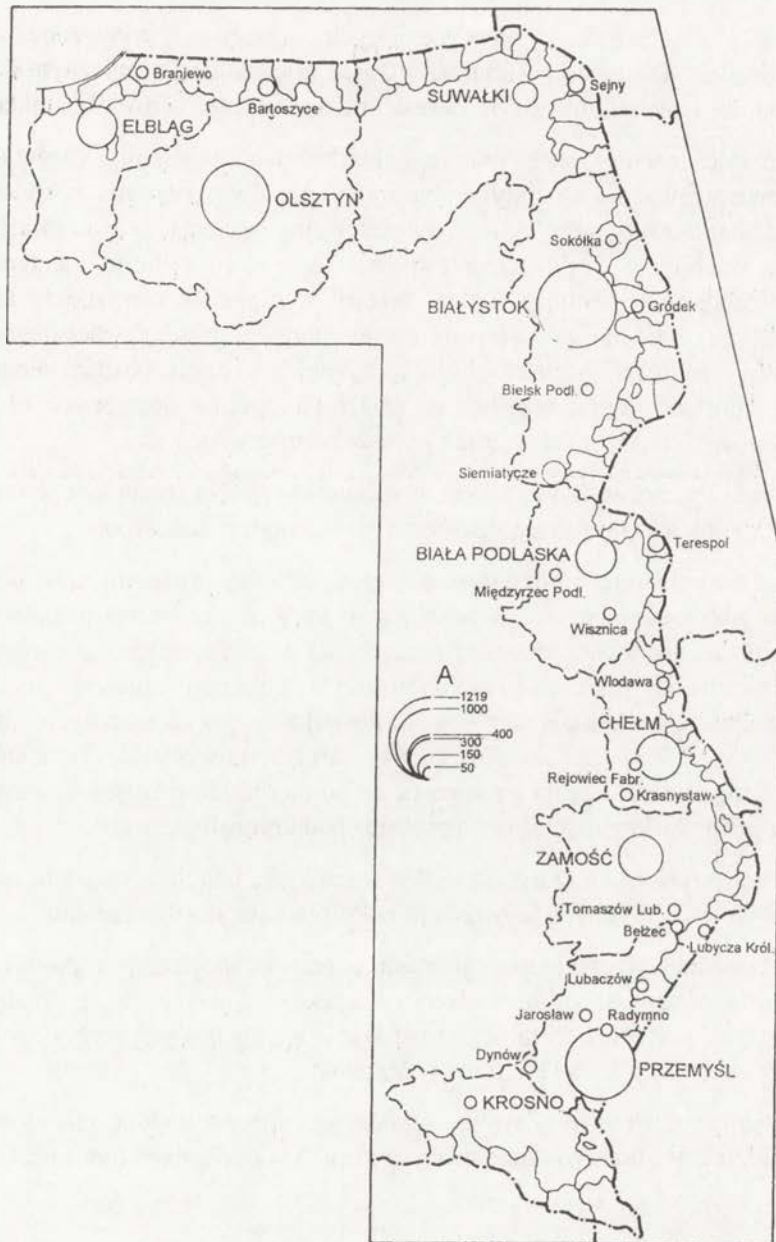

Ryc. 7. Rozmieszczenie i liczba bazarowych placówek handlowych w 1992 r. na pograniczu zachodnim

A – Liczba bazarowych placówek handlowych

Fig. 7. Distribution and size of the marketplace trade in 1992 year on the region of the west Polish border.

A – The numbers of stands on the marketplace

Ryc. 8. Rozmieszczenie i liczba bazarowych placówek handlowych w 1992 r. na pograniczu wschodnim

A – Liczba bazarowych placówek handlowych

Fig. 8. Distribution and size of the marketplace trade in 1992 year on the region of the east Polish border.

A – The numbers of stands on the marketplace

zysków ze sprzedaży przywiezionych towarów, wywożono waluty wymienialne. Tak więc zasadnicze różnice między transgranicznym handlem wschodnim i zachodnim w tym okresie można zawrzeć w dwóch punktach.

1. Rozmieszczenie przestrzenne. Handel w zachodniej części Polski koncentrował się na małych obszarach bazarów przygranicznych, w miarę oddalania się od granicy jego natężenie znacznie malało. Natomiast handel na wschodzie kraju rozprzestrzenił się równomiernie na terytorium całego kraju, zajmując wolne obszary w niemalże wszystkich, nawet w małych, najdalej oddalonych od wschodniej granicy miejscowościach. Nasi wschodni sąsiedzi byli spotykani, w czasie badań terenowych przeprowadzonych w 1992 r., nawet na ogólnie dostępnych obszarach targowisk położonych wzdłuż granicy niemieckiej.
2. Struktura prowadzonej wymiany handlowej. Na zachodzie handel był uzupełnieniem polskiego eksportu, na wschodzie zaś importu.

Ze względu na bardzo duże odległości między miejscem zameldowania i odprowadzania podatków a lokalizacją faktycznego miejsca prowadzenia działalności gospodarczej, system skarbowy w dużej mierze nie obejmował swoją kontrolą zakresu funkcjonowania i poziomu obrotów prywatnych przedsiębiorstw działających na targowiskach przygranicznych. Były to idealne warunki do rozwoju „szarej strefy” gospodarki. Dynamiczny i żywiołowy rozwój handlu transgranicznego na obszarze Polski sprawił, że ten sektor gospodarki zupełnie wymknął się spod kontroli państwa⁷.

Analizując zjawisko „szarej strefy” w kontekście handlu transgranicznego, za najważniejsze przyczyny jej rozwoju w Polsce w latach 90. uznano:

1. Zachwianie równowagi w procesie przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych. Wprowadzeniu zasad rynkowych w gospodarce w miejsce systemu centralnego rozdzielnictwa nie towarzyszyły odpowiednie szybko wprowadzane zmiany przepisów;
2. Różnice dochodów. Zarówno polska granica wschodnia, jak i zachodnia oddziaływały obszary o znacznych różnicach w dochodach ludności;

---

⁷ Jednakże o wiele bardziej niebezpieczna od „szarej strefy” była tak zwana „czarna strefa” gospodarki. „Szara strefa” to działalność zmierzająca do pomnożenia zysków poprzez drobne zafałszowania dokumentów finansowych i uchylanie się od płacenia podatków. „Czarna strefa” zaś, to połączenie przestępczości gospodarczej z kryminalną. Jest to na przykład przemysł alkoholu i jego rozlewanie pod inną etykietą, przemysł skradzionych samochodów, narkotyków, działania na szkodę systemu gospodarczego państwa i tym podobne przestępstwa gospodarcze na dużą skalę.

3. Wprowadzenie wolnego rynku spowodowało sytuację, w której występowało więcej form działalności gospodarczej niż przewidywało prawo;
4. Przyzwyczajenia obywateli polskich do działalności w tak zwanej „szarej strefie”. W okresie gospodarki centralnie planowanej brak było pojęcia „szarej strefy”, a jednocześnie znaczny odsetek dochodów ludności pochodził z prywatnej działalności handlowej i nie był opodatkowany. Dotyczyło to zarówno sfery handlu, usług jak również innej pracy zarobkowej. Także świadczenia usług niematerialnych, poza zakładami pracy na przykład lekarskich i edukacyjnych, były nie opodatkowane;
5. Wprowadzaniu kolejnych form podatkowych nie towarzyszył wzrost kontroli finansowej i dyscypliny społecznej, w związku z czym nadal obserwowano duży margines dochodów nie podlegających opodatkowaniu.

„Szara strefa” gospodarki, pomimo jej negatywnego charakteru w sensie makroekonomicznym, w skali lokalnej, w szczególności w przypadku obszarów przygranicznych, była źródłem dużych korzyści. Wielokrotnie, dzięki nieopodatkowanym dochodom, które inwestowane były w nowe przedsiębiorstwa, zwiększał się rynek pracy i poziom obrotów towarowych. Dlatego można jednoznacznie powiedzieć, że „szara strefa” gospodarki była, na początku lat 90. stymulatorem rozwoju w szczególności obszarów przygranicznych. Rejony o największym udziale „szarej strefy” leżały w okolicach przejść granicznych i wokół ciągów komunikacyjnych zmierzających ku tym przejściom. Zaobserwować tam można było wzrost jakości zabudowań, zarówno mieszkalnych jak i użytkowych. Akumulacja kapitału w „szarej strefie” przyczyniła się również do wzrostu liczby legalnie działających podmiotów gospodarczych, oraz do spadku liczby osób pobierających zasiłek dla bezrobotnych.

Reasumując można stwierdzić, że „szara strefa” w obszarach o szczególnie intensywnym poziomie rozwoju handlu transgranicznego przyczyniła się do wzrostu gospodarczego tych terenów. Dzięki zwiększeniu się liczby miejsc pracy (niezależnie czy było to zatrudnienie legalne czy nielegalne), zmniejszało się bezrobocie wśród mieszkańców, podnosił się dobrobyt i poziom życia. Wzrost obrotu towarowego i finansowego w konsekwencji przyczynił się do rozwoju usług bankowych. „Szara strefa” nakręcała koniunkturę gospodarczą poprzez wzrost popytu na dobra konsumpcyjne, a także przyczyniała się do kształtowania i utrwalania rynkowych cech gospodarki.

7.3. Etap III: lata 1993–1994

W trzecim etapie nastąpiły szczególnie duże zmiany w handlu transgranicznym generowanym przez granicę wschodnią. Zmiany relacji cen w Polsce i u wschodnich sąsiadów, spowodowały brak opłacalności przywozu towarów do Polski, natomiast większe korzyści przynosił zakup w Polsce towarów i sprzedaż ich na rynkach państw postradzieckich. Złożyło się na to wiele przyczyn. Przede wszystkim zaprzestano w tych państwach subsydiowania produkcji towarów, co spowodowało wzrost ich cen. Odejście od subsydiów i centralnego sterowania produkcją przyczyniło się także do pogłębienia kryzysu i powiększenia braków na rynku, dlatego polskie towary, choć droższe, często nie miały w tych krajach rodzimej konkurencji. Prócz tego, dokonujące się tam przemiany gospodarcze przyczyniły się do powstania grupy ludzi stosunkowo bogatych, którzy stwarzali zapotrzebowanie na przywożone z zagranicy artykuły konsumpcyjne. Dlatego obywatele byłych republik radzieckich, począwszy od 1993 r. przywozili do Polski dolary i inne waluty wymienne, wywozili natomiast towary. Był to wyjątkowo korzystny okres, jeśli chodzi o wpływ handlu transgranicznego na naszą gospodarkę, ponieważ waluty obce napływały zarówno przez wschodnią, jak i zachodnią granicę. W poprzednim okresie napływ ten był ograniczony do granicy zachodniej. Przywożone dolary i marki, stanowiły istotny składnik dochodu narodowego – ocenia się, że w tym okresie dochody uzyskiwane z handlu transgranicznego przynosiły kilkanaście procent PKB naszego kraju. Ponadto, w związku ze zwiększającym się zapotrzebowaniem na nasze towary powstały liczne zakłady rzemieślnicze, produkujące nawet na skalę przemysłową towary odzieżowe i skórzaną, chętnie widziane na coraz bardziej chłonnych rynkach wschodnich. Rozwijające się rzemiosło przyczyniło się do spadku bezrobocia i pobudzania przedsiębiorczości. Począwszy od 1991 r., w całej Polsce obserwowano wzrost liczby przedsiębiorstw, a w latach 1993–1994 był to już wzrost dynamiczny, zwłaszcza w obszarach przygranicznych i w województwach: łódzkim, radomskim i piotrkowskim. Duże korzyści płynące z handlu transgranicznego spowodowały, że przestał on być dla władz samorządowych zjawiskiem wstydlivym, wręcz odwrotnie, często organizowano imprezy, które miały go wspierać. Przykładem może być wspomniana organizacja targów międzynarodowych pod nazwą „Brama Przemyska”, które umożliwiały nawiązywanie współpracy między przedsiębiorstwami polskimi a przedsiębiorcami z Euroregionu Karpackiego. Coraz częściej handel transgraniczny przybierał formy oficjalnie zarejestrowanej współpracy międzynarodowej, co sprzyjało wychodzeniu wielu firm z „szarej strefy” gospodarki.

7.4. Etap IV: lata 1995–1996

Okres czwarty charakteryzował się intensywnym rozwojem handlu transgranicznego ze znacznym udziałem transakcji hurtowych. Zmienił się także zewnętrzny wizerunek handlu transgranicznego. Coraz mniejszy, aczkolwiek w dalszym ciągu znaczny udział, stanowiły osoby podróżujące z ogromnymi torbami podróżnymi, natomiast częściej byli to przedsiębiorcy – producenci i handlowcy. Zmiana ta wymusiła koncentrację miejsc kupna–sprzedaży, dlatego powstało wiele hurtowni, pojawiły się także obszary bazarowe o znacznym zakresie handlu hurtowego, szczególnie pod Łodzią i w Warszawie. Na ich potrzeby produkowały małe i średnie przedsiębiorstwa zlokalizowane w Polsce centralnej. Jest to okres dalszego rozkwitu polskich małych firm rzemieślniczych, przede wszystkim z branży odzieżowej i skórzanej. Analizując handel transgraniczny oparto się na materiałach Banku Danych Regionalnych GUS, przedstawiających handel targowiskowy według sześciu wskaźników w układzie gminnym. Są to: liczba targowisk stałych, powierzchnia targowisk stałych, liczba stałych punktów sprzedaży detalicznej na targowiskach stałych, liczba stałych punktów sprzedaży detalicznej na targowiskach czynnych codziennie, liczba targowisk sezonowych oraz roczne wpływy z opłaty targowej na targowiskach stałych i sezonowych. Na podstawie analizy danych oraz wcześniejszych doświadczeń i obserwacji terenowych, za cechę najbardziej wiarygodnie odzwierciedlającą rozwój handlu transgranicznego i targowiskowego uznano liczbę miejsc stałych na targowiskach czynnych codziennie. Dlatego dalsze rozważania na temat rozwoju zjawiska w wyróżnionych etapach będą kontynuowane na podstawie przestrzennego rozmieszczenia liczby miejsc stałych na targowiskach czynnych codziennie. Dodatkowo, dla potrzeb niniejszej analizy wykorzystano dane dotyczące targowisk sezonowych; załączono je ze względu na szybkie dostosowywanie się tychże do natężenia handlu targowiskowego i transgranicznego.

Mapy (załącznik nr 1 i 2) przedstawiające liczbę miejsc stałych na targowiskach czynnych codziennie oraz liczbę targowisk sezonowych w roku 1995 i podobnie mapy dla 1996 r. (załącznik nr 3 i 4) potwierdzają, że głównymi ośrodkami handlu w tym okresie były:

1. Duże aglomeracje w szczególności: Katowice, Wrocław, Łódź wraz z województwem piotrkowskim, Warszawa, Szczecin i najbliższe okolice oraz Poznań;
2. Gminy z przejściami granicznymi na granicy zachodniej;
3. Miasta leżące wzdłuż drogi A4 i drogi podkarpackiej;

4. Miejscowości położone na podkarpackiej linii komunikacyjnej;
5. Miasta średniej wielkości takie jak: Jelenia Góra, Wałbrzych, Białystok, Olsztyn i Lublin.

7.5. Etap V: rok 1997

W 1997 r., w przestrzeni naszego kraju coraz większą rolę w zaopatrzeniu ludności zaczęły odgrywać sklepy wielkopowierzchniowe. Następował coraz większy wzrost ich udziału w rynku, zdobywały one sobie coraz szerszą klientelę, szczególnie poprzez wprowadzanie niższych cen. Rozwój sieci supermarketów negatywnie wpłynął na poziom sprzedaży w prywatnych sklepach detalicznych oraz przyczynił się do ograniczenia zasięgu handlu targowiskowego i bazarowego. W pierwszej kolejności nastąpiło zmniejszenie dochodów z handlu targowiskowego i transgranicznego tworzonego na granicy niemieckiej, gdzie supermarkety powstały zarówno po polskiej i niemieckiej stronie granicy. Zmniejszyły się obroty na największych targowiskach pogranicza zachodniego (Słubice, Łęknica, Świnoujście), jednakże nie było to zjawisko gwałtowne i często zależało od lokalnego rozwoju wypadków. Dlatego, pomimo pogorszenia się koniunktury, w 1997 r. handel targowiskowy był nadal zajęciem bardzo opłacalnym. Największe korzyści przynosił tam, gdzie otwierano nowe przejścia graniczne (np. w Osinowie Dolnym i Cedyni) i w związku z tym pojawiały się nowe targowiska. Według danych Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, na większości polskich dużych targowisk w roku 1997 zmniejszyły się obroty o około 15%, czemu towarzyszył spadek zatrudnienia. Jednocześnie następowała polaryzacja handlu targowiskowego i transgranicznego. Spadkowi znaczenia średnich i małych targowisk towarzyszył wzrost obrotów dokonywanych na targowiskach dużych, przede wszystkim na „Jarmarku Europa” w Warszawie oraz na bazarach łódzkich – w Głuchowie i Rzgowie, a także w Białymstoku (załącznik nr 5). Ograniczenie handlu transgranicznego w 1997 r. uwidoczniło się także poprzez zmniejszenie liczby targowisk sezonowych (załącznik nr 6). Handel ze Wschodem w coraz większym stopniu był prowadzony w poprzez transakcje i zakupy dokonywane na dużą skalę, natomiast zmniejszył się wyraźnie udział w handlu transgranicznym pojedynczych obywateli z walizkami, plecakami i torbami podróżnymi, dokonujących zakupów za drobne sumy, chociaż obserwacje przejść granicznych wykazywały w tym okresie, że drobni kupcy stanowili nadal dużą grupę osób. Prowadzili oni swoją działalność handlową wykorzystując tak zwany „legalny przemyt”, czyli kilkakrotne przekraczanie w ciągu jednego dnia granicy i przenoszenie za każdym razem dozwolonej ilości towarów i sprzedaż jej po polskiej stronie. W

tym okresie, w czasie badań terenowych zaobserwowano w miejscowościach bezpośrednio przylegających do granicy wschodniej obecność oferujących sprzedaż alkoholu i papierosów, szczególnie na przystankach autobusowych i w innych miejscach często uczęszczanych przez Polaków. Jednakże zasięg przestrzenny handlu transgranicznego, podobnie jak na pograniczu zachodnim ograniczał się do obszarów jednostek terytorialnych bezpośrednio leżących na przejściu granicznym, bądź w jednostkach mających dogodne połączenie komunikacyjne.

Przemiany gospodarcze u naszych południowych sąsiadów spowodowały rozwój handlu transgranicznego na południowej granicy. Wzrost cen i okresowe braki w zaopatrzeniu na Słowacji i w Czechach oraz dużo droższe w Polsce towary akcyzowe (papierosy i alkohol), spowodowały nasilenie handlu przez granicę południową. Nasi sąsiedzi przyjeżdżali do Polski na zakupy towarów konsumpcyjnych (artykuły spożywcze, AGD, odzież i inne), przywożąc jednocześnie towary akcyzowe. Pojawił się problem tak zwanych „mrówek”, czyli osób, które wielokrotnie przekraczały granicę w celu dokonania zakupów po drugiej stronie granicy. Osoby te nazwano „mrówkami”, ponieważ zjawisko przybrało wygląd podobny do przemarszu mrówek w dogodną pogodę, ponieważ przekraczano granicę najczęściej pieszo, do najbliższego sklepu spożywczego i z powrotem. W sklepach, po drugiej stronie granicy napisy i ceny były zarówno w złotówkach jak i koronach, co zresztą utrzymuje się do dnia dzisiejszego. Konsekwencją tego jest zwiększenie liczby targowisk sezonowych w gminach i miejscowościach, znajdujących się bezpośrednio w sąsiedztwie południowej granicy.

W 1997 r., ośrodkami handlu targowiskowego i transgranicznego pozostawały obszary ukształtowane w poprzednich etapach, jednakże dały się zauważyć pewne zmiany w przestrzeni handlu targowiskowego i bazarowego. W porównaniu z poprzednim rokiem:

1. Zwiększyła się liczba targowisk sezonowych w Olsztynie;
2. Zmniejszyła się liczba targowisk sezonowych we wschodnich województwach Polski oraz wokół Gdańska;
3. Najwięcej targowisk sezonowych było w Polsce centralnej, południowej i zachodniej;
4. Zlikwidowano wiele targowisk sezonowych w Przemyślu, jednakże tam targowiska sezonowe przekształciły się w stałe.

7.6. Etap VI: lata 1998-99

Przełom lat 1998/99 można nazwać okresem załamania się handlu transgranicznego. Jednakże proces zmniejszania się roli i znaczenia targowisk oraz bazarów był zróżnicowany przestrzennie (załącznik nr 7, 8, 9 i 10). W szczególności spadek ten był duży na pograniczu wschodnim – ponad 50% (Białystok) oraz na targowiskach związanych z handlem ze wschodem – około 50% (Warszawa, Łódź i okolice), nieco mniejszy, aczkolwiek również znaczny spadek następował na granicy zachodniej – około 30%. Najmniejsze tempo spadku obserwowano na południu kraju (Cieszyn). Pogłębiający się kryzys handlu transgranicznego został w 1998 r. dodatkowo spotęgowany poprzez wprowadzone nowe regulacje prawne.

7.7. Etap VII: lata 2000-01

W tym etapie rozwoju handlu transgranicznego obserwować można było wyraźne zmniejszenie się jego zakresu, aczkolwiek lokalnie odgrywał on jeszcze pewne znaczenie. Na zachodzie kraju handel transgraniczny związany z handlem targowiskowym miał coraz mniejsze znaczenie (załącznik nr 11 i 12), natomiast odnotowano coraz częstsze przypadki zakupów towarów przez cudzoziemców w sklepach detalicznych. W obydwu przypadkach – handel detaliczny i targowiskowy – można było wyróżnić dominujące grupy towarów, które Niemcy kupowali w Polsce (paliwa, żywność) oraz sprowadzane przez Polaków z Niemiec (sprzęt AGD, samochody i części samochodowe). Odnotowano też w tym okresie pogłębianie się istniejących tendencji oraz pojawianie się nowych. Nastąpiło uporządkowanie handlu transgranicznego w sferze przestrzennej i prawnej, czego wyrazem było zmniejszenie się zasięgu „szarej strefy” gospodarki. W 2000 r. większość firm związanych z handlem transgranicznym była już oficjalnie zarejestrowana, a „szara strefa” polegała na nie wykazywaniu całości osiąganych dochodów oraz nie rejestrowaniu pracowników. Rozpoczęło się bilansowanie korzyści ekonomicznych po obu stronach granicy. W początkowym okresie czasu istnienia handlu transgranicznego (1990–1994) prawie 100% zysków z handlu przejmowali Polacy. Zyski Niemców polegały głównie na oszczędnościach w budżetach domowych. W 2000 r. natomiast zyski rozkładały się równo po obu stronach granicy. Oprócz tego, co bardzo ważne, widoczne było stopniowe niwelowanie negatywnych kosztów społecznych, przede wszystkim ograniczanie przestępczości. Ponadto, handel i usługi w polsko-niemieckiej strefie przygranicznej stały się narzędziem łagodzenia różnic i uprzedzeń między narodami polskim i niemieckim.

Na wschodzie i południu Polski handel transgraniczny przybierał w tym okresie mniej korzystne oblicze. Jakkolwiek można mówić wręcz o ekspansji handlu transgranicznego na pograniczu wschodnim i południowym, to jednak miał on negatywne znaczenie dla społeczno-gospodarczego życia kraju. Handel ten odbywał się najczęściej na nielegalnych prywatnych targowiskach i dlatego nie znalazł odzwierciedlenia w żadnych oficjalnych statystykach. Cechowało go bardzo małe zróżnicowanie towarowe – głównie był on zorientowany na artykuły akcyzowe (alkohol i papierosy). Miało to decydujący wpływ na wzrost i rozszerzanie się „szarej strefy”. Można uznać, że w okresie 2000/2001 rozpoczął się ponowny etap „dzikiego” handlu, bez jakiegokolwiek kontroli, podobny do tego, jaki obserwować można było w 1990 i 1991 r.. Analizując sytuacje i okoliczności rozwoju handlu transgranicznego na wschodnich i południowych obszarach Polski, okresu 2000/2001 oraz 1989/1990, należałoby stwierdzić, iż zarówno na wschodzie, jak i na południu, w 2000 r. zaistniały podobne czynniki, jakie występowały tu 10 lat wcześniej: a więc duże różnice cen, małe zróżnicowanie asortymentowe towarów, duże bezrobocie i brak możliwości innych form zarobkowania poza handlem-przemysłem, oraz postępujący kryzys gospodarczy zwłaszcza w obszarach przygranicznych (po obu stronach granicy).

W roku 2001 przeprowadzono obserwacje terenowe na pograniczu polsko-ukraińskim. Odnotowano zróżnicowanie natężenia prowadzenia handlu transgranicznego w zależności od częstotliwości przekraczania granicy. Pierwszą grupę stanowią Ukraińcy, którzy zamieszkują w Polsce i prowadzą działalność gospodarczą, handlując towarami produkcji ukraińskiej i polskiej. Druga grupa to ci, którzy przyjeżdżają do Polski do pracy i przy okazji przewożą małe ilości towarów pochodzenia ukraińskiego codziennego użytku w celach handlowych. Trzecią grupę stanowią Ukraińcy nie mający żadnych kontaktów handlowych, rodzinnych ani zawodowych, przyjeżdżający na jeden dzień z małymi ilościami towarów na sprzedaż, powracający wieczorem do domu. W czasie wywiadów na targowiskach odnotowano zmianę postrzegania ludności ukraińskiej. W większości przypadków, wśród opinii zebranych na bazarach i targowiskach przeważały pozytywne oceny przyjeżdżającej do Polski w celach handlowych ludności pochodzenia ukraińskiego. Można więc powiedzieć, że handel transgraniczny w ciągu 10 lat istnienia na całym pograniczu przyczyniał się do wzajemnego poznawania oraz przełamywania barier.

8. ZAKOŃCZENIE

W latach 90. XX wieku, tak w Polsce jak i całym regionie Europy Środkowej i Wschodniej, miał miejsce proces przekształcania przestrzeni społeczno-gospodarczej. Zachodziło wiele procesów, wśród których w przestrzeni Polski, szczególnie widoczny zwłaszcza na początku dekady, był handel transgraniczny.

Pod względem ekonomicznym oraz formalno-prawnym zjawisko handlu transgranicznego należy rozpatrywać w kategoriach zapełniania „próżni” powstałej na skutek przemian politycznych i gospodarczych. W Polsce, handel detaliczny od lat nie spełniał swojej funkcji, dlatego w 1989 r. były szczególnie duże braki w zaopatrzeniu. Jednocześnie nowo powstające w tym czasie przedsiębiorstwa charakteryzowały się niskim potencjałem handlowym i nie mogły zniwelować w krótkim czasie braków w zaopatrzeniu. Handel transgraniczny przejął do pewnego stopnia rolę „zaopatrzeniowca” i częściowo zapełniał zaistniałą „próżnię”. Podstawowym czynnikiem wpływającym na dynamiczny rozwój handlu transgranicznego były też duże różnice cen w Polsce i sąsiednich krajach.

Na rozmieszczenie targowisk oraz natężenie handlu w Polsce w latach 90. w znacznej mierze wpływały trzy czynniki: bliskość granicy, dostępność komunikacyjna i potencjał ludzki ośrodków miejskich. Handel transgraniczny skoncentrował się przede wszystkim na targowiskach w dużych aglomeracjach miejskich, takich jak: Katowice, Łódź z okolicami, Warszawa, Szczecin oraz Poznań. Ważne miejsce na mapach handlu transgranicznego zajęły także gminy przygraniczne, na terenie których znajdują się przejścia graniczne. Szczególnie duże znaczenie odgrywają przejścia graniczne na granicy zachodniej. Istotne miejsce zajęły również miasta leżące wzdłuż drogi A4 i drogi podkarpackiej oraz miasta takie, jak: Białystok, Jelenia Góra, Lublin, Olsztyn, Wałbrzych i Wrocław.

Pod wpływem handlu transgranicznego nastąpiły bardzo zauważalne zmiany w przestrzeni poszczególnych miejscowości. Zmiany te można rozpatrywać w dwóch aspektach: zmian bezpośrednich dokonujących się w związku z rozprzestrzenianiem się handlu targowiskowego oraz zmian pośrednich, zachodzących jako następstwa rozwoju handlu transgranicznego. Zmiany bezpośrednio to wzrost powierzchni zajmowanej pod targowiska oraz

parkingi, dynamizacja zmian w przestrzeni pod wpływem uruchomienia przejść granicznych, zmiany w organizacji przestrzeni miast, przekształcanie obiektów użyteczności publicznej na targowiska i bazy, w szczególności dotyczy to stadionów sportowych, zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym dokonywane pod wpływem rozwoju handlu transgranicznego, przede wszystkim zmiany przebiegu ulic itp. Zmiany pośrednie to: modernizowanie i poszerzanie dróg dojazdowych do przejść granicznych i podnoszenie ich standardu, wzrost liczby obiektów budownictwa mieszkaniowego, wzrost liczby miejsc noclegowych oraz obiektów gastronomicznych, powstawanie przedsiębiorstw handlowych i składów celnych oraz zwiększanie liczby punktów handlu detalicznego, centrów handlowych oraz rozwój infrastruktury komunalnej (oczyszczalnie ścieków).

W wielu przypadkach handel transgraniczny odbił się także negatywnie na przestrzeni i krajobrazie miejscowości. W szczególności uwidocznili się to poprzez likwidację terenów zieleni, dewastacje obiektów publicznych, rozwój różnego rodzaju patologii społecznych, czego najbardziej widocznym przejawem są agencje towarzyskie oraz wzrost przestępczości. W 2001 r. uwidocznili się na pograniczu wschodnim negatywne zjawisko zakładania nielegalnych targowisk i parkingów na prywatnych posesjach, gdzie odbywa się nielegalny handel alkoholem i papierosami oraz innymi artykułami akcyzowymi.

Analiza zmienności czasowej handlu transgranicznego pozwoliła stwierdzić, że dynamika zjawisk była zróżnicowana w zależności od położenia geograficznego. Najwcześniej handel transgraniczny rozwinął się na pograniczu niemieckim, tam też był źródłem największych dochodów. Stopniowo punkt ciężkości przemieszczał się na wschód, przy czym wystąpiła wyraźna koncentracja zysków z handlu transgranicznego generowanego przez granicę wschodnią, daleko od niej a mianowicie w Polsce centralnej w Łodzi i Warszawie.

* * *

*

Obecnie handel transgraniczny ustępuje miejsca bardziej zorganizowanym formom handlu i właściwie powoli znika z przestrzeni naszego kraju. Był zjawiskiem towarzyszącym okresowi przejściowemu od systemu gospodarki centralnie planowanej do systemu gospodarki rynkowej. Spełniał wiele funkcji społecznych i ekonomicznych w transformującej się gospodarce. Między innymi uzupełniał braki w zaopatrzeniu, ograniczał

bezrobocie, stymulował zachowania rynkowe ludności, umożliwił zaopatrzenie się biedniejszej części naszego społeczeństwa oraz sprzyjał przełamywaniu barier i uprzedzeń międzynarodowych. Był wynikiem transformacji ale także wpływał na transformującą się przestrzeń i stosunki społeczno-gospodarcze.

LITERATURA

Bank Danych Regionalnych, 1995–2000, GUS.

Burlita A., Karwowski J., 1995, *Zakupy dokonywane przez polskich konsumentów w sieci detalicznej Niemiec*, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Ekonomiczny, Katedra Marketingu, Szczecin, 16 s.

Dąbrowski J. M., 1996, *Handel targowiskowy: fenomen polskiej transformacji*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 16 s.

Karwowski J., Burlita A., 1995, *Handel przygraniczny jako jedna z form aktywizacji gospodarczej*, maszynopis niepublikowany, 17 s.

Kokot J., Tomalak M., 1998, *Analiza i perspektywy rozwoju handlu na terenie miast Gubin i Guben*, Opracowanie pod kierunkiem Bohdana Wyżnikiewicza, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 81 s.

Komornicki T., 2000, *Potoki towarowe polskiego handlu zagranicznego a międzynarodowe powiązania transportowe*, Prace Geograficzne, nr 177, IGiPZ PAN, Warszawa, 106 s.

Komornicki T., Powęska H., 1996, *Przejścia graniczne: Kostrzyn, Słubice, Świecko, Gubin – podstawowe funkcje i strefa oddziaływania na terenie Polski i Niemiec*, Zeszyty IGiPZ PAN, Warszawa, s. 5–39.

Komornicki, Powęska, 2001, *Stopień wykorzystania ulg i norm celnych w ruchu osobowym oraz poziom ich przekraczania*, Materiały w zbiorach GUC, Warszawa, 20 s.

Konecka B., Weltrowska J., 1995, *Funkcje handlowe Cieszyna i Cieszyna Czeskiego*, [w:] *Człowiek a środowisko*, 44 Zjazd PTG, Toruń 24-27.08.1995, s. 313-315.

Kosiński L., 1960, *Badania nad funkcjami i ludnością małych miast na Ziemiach Północnych: Olecko, Biskupiec, Bytów*, Towarzystwo Rozwoju Ziemi Zachodnich, Warszawa, 124 s. + 22 mapy i 13 wykresów.

Malinowska E., Wyżnikiewicz B., 1998, *Handel targowiskowy w 1997 r.*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 16 s.

Matykowski R., Kulczycka K., Tobolska A., Konecka-Szydłowska B., 1998, *Polskie obszary przygraniczne w okresie transformacji*, [w:] J. Parysek, H. Rogacki, (red.) *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Poznań, s. 145-173.

- Matykowski R., Schaefer K., 1996, *Les aspects économiques du fonctionnement d'une ville divisée*, 28eme Congres International de Geographie, La Haye, 22 s.
- Matykowski R., Schaefer K., 1997, *Spoleczne i ekonomiczne aspekty funkcjonowania przygranicznego zespołu miejskiego Gubin–Guben*, Biuletyn KPZK PAN, s. 91–102.
- Matykowski R., Schaefer K., 1998, *Socio-economic aspects of the operation of the split town of Gubin/Guben*, [in:] Burdack J., Grim F.–D., Paul L., *The political geography of current East–West relations*, Papers presented at the 28th International Geographical Congress, The Hague, s. 205–211.
- Peterlik M., 2000, *Handel targowiskowy w Polsce w 1999 r.*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 25 s.
- Powęska H., 1994, *Handel i usługi w strefie pogranicza polsko–rosyjskiego*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, Biuletyn nr 6, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 81–90.
- Powęska H., 1995a, *Development of trade and services in the eastern borderland of Poland – Problems and prospects*, w: *Polish Eastern Border. Past and Present Problems*, Conference Papers nr 22, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 83–96.
- Powęska H., 1995b, *Rozwój handlu i usług na wschodnim pograniczu Polski – problemy, szanse, zagrożenia*, [w:] *Przegląd Geograficzny*, T. LXVII, z. 3–4, Warszawa, s. 285–300.
- Powęska H., 1995c, *Szara strefa handlu i usług i jej rola w aktywizacji obszarów przygranicznych*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, Biuletyn nr 9, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 99–108.
- Powęska H., 1995d, *Transformacja i restrukturyzacja w dziedzinie handlu i usług na obszarze pogranicza*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, Biuletyn nr 10, IGiPZ PAN, Warszawa, s.175–178.
- Powęska H., 1995e, *Wolny obszar celny jako stymulator aktywizacji społeczno–gospodarczej obszarów przygranicznych*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, Biuletyn nr 8, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 71–82.
- Powęska H., 1996, *Frontier crossing points as areas of trade and services intensification*, [in:] *Planerische und raumordnungsrechtliche Betrachtung der Grenzüberschreitenden Zusammenarbeit aus Polnischer und Deutscher Sicht*, nr 232, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, s. 167–177.

- Powęska H., 1997a, *Społeczny wymiar transgranicznej turystyki handlowej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] *Społeczne koszty migracji transgranicznych*, Rozprawy i monografie Wydziału Ekonomicznego Filii UMCS w Rzeszowie nr 12, Rzeszów, s. 121–130.
- Powęska H., 1997b, *Znaczenie sektora handlu i usług w rozwoju regionalnym*, [in:] *Natiand regional peculiarities of the reformation of socio-economic relations and regulation of ecological processes in Ukraine and Poland*, Ukrainian National Academy of Sciences, Kijów-Odesa-Warszawa, s. 231-243.
- Powęska H., 1997c, „*Via Intermare*” jako element aktywizacji gospodarczej pogranicza wschodniego, [w:] *Strategiczne znaczenie polskiej granicy wschodniej i polskiego pogranicza wschodniego*, (red.) M. Jakubowski, Geopolitical Studies, vol. 3. IGiPZ PAN Warszawa 1997, s. 89–95.
- Powęska H., 1998a, *Ograniczenie natężenia transgranicznych kontaktów handlowych między Polską a jej wschodnimi sąsiadami – przyczyny i skutki*, materiał niepublikowany, Warszawa, 18 s.
- Powęska H., 1998b, *Zmiany natężenia handlu transgranicznego między Polską a Rosją i Białorusią w 1998 r. – przyczyny i skutki*, [w:] *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – próba syntezy*, Rozprawy i monografie Wydziału Ekonomicznego Filii UMCS w Rzeszowie nr 12, Rzeszów, s. 251 – 261.
- Powęska H., 1999, *Rola sektora usług w procesie przekształceń wschodniego pogranicza Polski*, [w:] *Wschodnia Strefa Aktywności Gospodarczej*, (red.) R. Horodeński, M. Rościszewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok, s.253–274.
- Powęska H., 2000, *Transformation of social and economic space of Polish – Ukrainian Borderland in the nineties*, [in.] *Eastern Borders of European Integration Processes*, (ed.) J. Kitowski, Papers and Monographs of the department of Economy, no 19, Rzeszów, s. 432 – 448.
- Powęska H., 2001b, *Badania nierejestrowanego przygranicznego obrotu towarowego, opracowanie techniczne "Ankiety C" dla przedstawicieli władzy samorządowej z obszarów przygranicznych*, Materiał niepublikowany GUC, Warszawa, 20 s.
- Rościszewski M., 1997, *Polska granica wschodnia*, [w:] *Geopolitical Studies* vol 1, Warszawa 94 s.
- Rynek Wewnętrzny w 1994 r.*, *Informacje i Opracowania Statystyczne*, 1995, GUS, Warszawa, 124 s.
- Rynek Wewnętrzny w 1995 r.*, *Informacje i Opracowania Statystyczne*, 1996, GUS, Warszawa, 151 s.

- Rynek Wewnętrzny w 1996 r., Informacje i Opracowania Statystyczne*, 1997, GUS, Warszawa, 97 s.
- Rynek Wewnętrzny w 1997 r., Informacje i Opracowania Statystyczne*, 1998, GUS, Warszawa, 116 s.
- Rynek Wewnętrzny w 1998 r., Informacje i Opracowania Statystyczne*, 1999, GUS, Warszawa, 108 s.
- Sytuacja na bazarach i targowiskach po 1 stycznia 1998 r. w kontekście nowych przepisów o cudzoziemcach. Raport końcowy*, 1998, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, 34 s.
- Taylor Z., 2000, *Przekształcenia sieci handlu detalicznego i gastronomii w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, [w:] *Prace Geograficzne*, nr 175, IGiPZ PAN, Warszawa, 239 s.
- Tomalak M., Wyżnikiewicz B., 1999, *Handel targowiskowy w 1998 r.*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa, 26 s.
- Werwicki A., 1965, *Funkcje usługowe osiedli miejskich w rejonie Wałbrzycha i Świdnicy oraz strefy ich oddziaływania*, *Przegląd Geograficzny*, t. XXXVII, s. 93–108.
- Werwicki A., Powęska H., 1993, *Rejony przejść granicznych jako obszary koncentracji handlu i usług – granica zachodnia*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, Biuletyn nr 1, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 61–85.
- Werwicki A., 2000, *Handel targowiskowy aglomeracji łódzkiej na tle jego znaczenia ogólnopolskiego w latach 1994–1997*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, 120 s.
- Zientara B., Mączek A., Ihnatowicz J., Landau Z., 1973, *Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r.*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 607 s.

**SPATIAL ASPECTS OF THE TRANSBOUNDARY TRADE
IN POLAND
IN THE LAST DECADE OF THE 20TH CENTURY**

The transboundary trade in its present form is a new phenomenon, both in our country, and in the entire Central and Eastern Europe, a phenomenon having appeared after 1989. The short period of existence of the phenomenon and the difficulties in studying it (see Powęska, 1996) caused that until now it has not found a precise definition in the literature. For purposes of the present report we will understand transboundary trade as the informal international trade exchange, taking place usually at the bazaars, conducted primarily by natural persons in the form of small unit transactions. The transboundary trade makes use in its functioning of the bazaar trade, which had existed in Poland for a long time before, and in the period of “real socialism” was one of the enclaves of formation of market economy (Werwicki, 2000; Dąbrowski, 1996). After 1996, the marketplaces across the whole of Poland turned into bazaars with a high share of people taking part in transboundary trade. In view of the above, the analysis of the spatial aspects of transboundary trade was carried out with respect to the entire country. The transboundary trade was characterised after 1989 by a significant variability of forms and the differentiation of the intensity of the phenomenon, as well as of the benefits acquired. The transboundary trade developed in accordance with the principle of spatial accessibility, and was proportional to the number of population of the urban centres. The bazaar areas located far from the state boundaries were characterised by the lower shares of foreign customers than those located close to the boundaries. Still, it is possible to speak of the indirect influence of the transboundary trade on the situation in the entire country, because the traders from the border-adjacent bazaars were most often getting their supplies in the centre (Dąbrowski, 1996).

The transboundary trade developed after 1989, due to the political transformations of the years 1989-1990. Resulting from these transformations was the increased possibility of travelling for all the citizens of the countries of Central and Eastern Europe, as well as the uncovered differences of prices and incomes between the particular countries of the region. Until 1989 in our part of Europe boundaries were separating the areas differing significantly in economic and social terms. The limited flow of information on the way of life, work quality, political and social behaviour, as well as everyday experience of the population, caused appearance of important differences between the neighbouring areas. After 1989 these differences contributed to the

differentiation of the rate of socio-economic transformation processes. In the former German Democratic Republic, owing to the unification with western Germany, the rate of economic growth was far higher than in Poland. On the other hand, in the countries neighbouring with Poland to the East the process of introduction of the market principles was much slower than in Poland.

It is hard to assess the significance of the transboundary trade for the social and economic development of the country, because a large part of it is concealed in the grey zone of the economy (the hidden economy). Yet, on the basis of numerous field observations and survey studies it can be assumed that all the forms of transboundary trade ultimately contributed to the improvement of the economic situation of the population, to the increase of the GDP, and the decrease of unemployment.

The analysis of the past and present data concerning the number of persons, whose activity within the framework of the transboundary trade was the primary source of upkeep in the period of the maximum intensity of the trade, indicates a distinct decrease of the economic impact of the transboundary trade in selected towns and communes. At the time of the maximum intensity of transboundary trade it constituted the main source of income for significant numbers of people inhabiting the biggest centres of this activity. Thus, for instance, in the town of Słubice this applied to 3,000 persons, in Zgorzelec – to 2,000 persons, in Przemyśl – to 3,000 persons, and in Sejny – to almost 3,000 persons. Besides, the unemployed persons, who, while jobless, were not touching the welfare payments, actually worked at the bazaars or in some other way were associated with the transboundary trade. Hence, curbing of the transboundary trade entailed the loss of numerous unregistered jobs, thus increasing the number of persons without any source of upkeep, and thereby also worsening the living conditions and the observed progressing poverty in the border-adjacent areas.

The biggest bazaars were located along the border and in large towns, as well as in their surroundings. On the basis of observations and studies of a dozen or so biggest bazaars in Poland it can be stated that the common feature of all these bazaars was the increase of turnover until 1996/1997, followed by a significant drop, often reaching 50%. Yet, there is a certain spatial differentiation of the periods, during which the maximum turnover took place. The bazaars located close to Lodz (Tuszyn, Głuchów, Rzgów) noted the highest turnover in 1996, with a slight decrease in 1997, and thereafter, similarly as in the case of other bazaars, a very significant decrease in the trade activity. In Warsaw, on the other hand, the upward dynamics continued until 1997, and it is only starting with 1998 that the turnover decrease has been observed, though not on such a scale as in the region of Lodz. The highest intensity of trade on the bazaars located along the border with Germany took place in 1996, after which it decreased systematically in a continuous manner.

Along the eastern border of Poland the dynamics of transboundary trade has been similar as in Warsaw, that is – the highest turnover was noted in 1997, after which a steep decline of the revenues from trade followed. The highest intensity of trade along the southern border occurred in 1995. The analysis of the absolute numbers concerning the turnover indicates that the largest bazaars in Poland were the “Marketplace Europe” (the 10th Anniversary Stadium in Warsaw) in 1997, and Tuszyn, Głuchów and Rzgów near Lodz in 1996.

Similar tendencies as in the case of turnover were observed for the dynamics of employment. The information presented account for the data on jobs that were created on the bazaars and in the companies producing in order to provide the supplies for the bazaars. The analysis of these data for the period 1996-1999 showed a similar general tendency as in the case of commodity turnover: an increase of the number of jobs until the years 1996-1997, followed by a decline in the subsequent years. The absolute data concerning the numbers of jobs confirm also the fact that the largest bazaars in Poland were the 10th Anniversary Stadium in Warsaw and the ones located near Lodz. Let us note, though, that the decline of employment on the bazaars was far steeper than the decrease of sales. It is also worth noting that the decline of the number of persons working on the western and southern bazaars was not as significant as on the ones located in the centre of the country.

Definite regional differences can in general be noticed in the temporal development of the transboundary trade:

1. Along the border with Germany the most intensive development of the transboundary trade took place in the first half of the 1990s. In later years the role of this phenomenon there decreased, though very slowly;
2. The bazaars located in the centre of the country (Warsaw, Tuszyn, Rzgów, Głuchów) and in the East of Poland experienced the maximum of their intensity of trade in the years 1996-1997, after which the significance of transboundary trade started to drastically drop. The sales and the employment shrank by half;
3. The origins of the phenomenon along the southern border of Poland is somewhat different, and thus the maximum intensity of the transboundary trade occurred there later on. Thus, the turnover on the largest bazaar close to the southern border – in Cieszyn – remained at a similar level in the years 1995-1998, with the highest number of employed noted in 1998.

During more than 10 years of functioning, the transboundary trade has been taking on various forms. In the first period (until 1992) this was most often petty trade in goods brought from abroad in the bags of the travellers. In later years the forms of trade activity have been undergoing progressing differentiation, though the basis was still constituted by the goods brought in small quantities from abroad. Thereafter, it could be noticed that the

transboundary trade underwent a process of organisation, consisting on the one hand in introduction of a spatial order and formation of the associations of the entrepreneurs, and on the other hand – in the development of entrepreneurship. Still, irrespective of the forms that were taken on by the transboundary trade, it had many common features, frequently described with such terms and notions as: trade tourism, “legal trafficking” (Powęska, 1995b), bazaar sales, etc. The transboundary trade concentrated on the bazaars and marketplaces. Taking into consideration the fact that in 1996 bazaars accounted for 45% of the sales area of the entire Polish trade, it is justified to state that the transboundary trade played a very important role in the period of socio-economic transformation. The largest bazaars and marketplaces were located in the border-adjacent areas and in central Poland. The bazaars situated in the remaining parts of Poland had a smaller dimension, both in spatial terms and with respect to the sales value, a clear dependence of the magnitude of a bazaar upon the population potential of the town and its spatial accessibility being well pronounced.

Analysis of the spatial differentiation and the dynamics of the development of transboundary trade in the years 1993-1998 in the setting of provinces was presented on the basis of six features characterising the marketplaces in Poland in this period: the number of permanent marketplaces, the number of seasonal marketplaces, the number of permanent stands on the marketplaces open every day, the number of permanent stands on the permanent marketplaces, the sales area on the permanent marketplaces, as well as the annual revenue from the market fee. The report makes use of the statistical data from the Central Statistical Office (Internal Market, Statistical Information and Reports, GUS, Warsaw, 1995 through 1999). The values of features mentioned are listed in the setting of the 49 former voivodships of Poland, and the entire country. Then, taking the value for each preceding year as equal 100% the increases or decreases were calculated, having occurred in the value of a given feature in the given voivodship in the subsequent year. In this manner the analysis was performed of the temporal variability of the features in question for each of the provinces and for Poland as a whole over the consecutive years of the period 1993-98. The analysis of the results obtained allowed for the distinction of six most frequently encountered types of feature variability, characterising the marketplace trade, and the seventh type, encompassing all the remaining types of feature variability. Thus, each voivodship could be assigned to one of the types of variability. The types distinguished were as follows: I – *constant increase* (this type included the voivodships, in which the increase of the phenomenon in question over the entire period has been observed), II – *increase-decrease* (in the voivodships belonging here an increase of the feature value was observed in the first part of the period, followed by a decrease), III – *increase-decrease-increase* (in this case the group was formed by the voivodships in which first an increase of the number of permanent marketplaces was observed, then it was followed by the

decrease of their number, and in the final years of the period this number increased again), IV – *constant decrease* (provinces, in which the phenomenon considered displayed a constant decrease over the entire period studied), V – *decrease-increase* (in the initial years of the period considered a decrease of the number of permanent marketplaces was observed, followed by an increase), VI – *decrease-increase-decrease* (at the beginning of the period considered a decrease of the number of marketplaces occurred in the voivodships classified here, followed by an increase, and then again by a decrease in this number), VII – *variable tendencies* (this type containing all the voivodships, in which different tendencies were observed than those for the six previous types). The variability types are ordered in such a manner that the first three (types I, II and III) represent the upward tendencies of a given feature, the three subsequent ones (types IV, V and VI) – the decreasing tendencies, and the last one (type VII) – the diverse tendencies. The groups of voivodships corresponding to the particular types of variability of the individual features are presented in the table, and on the map, allowing for the spatial analysis of variability of the features characterising the transboundary trade.

The transboundary trade was conducted within the territory of Poland on the permanent and seasonal marketplaces. The permanent marketplaces are the separate areas, along with the infrastructure located there, meant for the conduct of trade on definite days of the week, or every day. The seasonal marketplaces, on the other hand, are opened for a prescribed period of time (though not longer than six months), in connection with the appearance of the intensified trade traffic.

The number of permanent marketplaces in Poland increased in the years 1993-98 from 2,181 to 2,379. Yet, this increase was differentiated in time and space. There were periods of upward and downward trends in the development of the phenomenon. Until 1996 there has been a slow, but perceptible increase of the number of permanent marketplaces, after which the tendency reversed.

The spatial image of the level of development of the permanent marketplaces in the years 1993-98 makes it possible to distinguish certain regions, for which some general conclusions concerning dominating tendencies could be drawn:

1. North-eastern Poland, where variable and decreasing tendencies appeared;
2. Southern and south-eastern Poland (except for the Nowy Sącz and Cracow provinces), where the increase dominated;
3. The area of central Poland, where around the increasing tendencies observed in Warsaw and its vicinity, a belt formed of the provinces displaying the opposite tendencies;
4. The most differentiated image was observed in western Poland.

The number of seasonal marketplaces varied in the years 1993-98 to a much higher degree than the number of permanent marketplaces. Besides, a much more significant differentiation was observed among the voivodships featuring the smallest and the biggest numbers of the seasonal marketplaces (2,176 – Gdańsk province in 1994, and 0 – Krosno province in 1996 and 1997), than this was the case with the permanent marketplaces (169 – Katowice province in 1998, and 15 – Słupsk province in 1993). The biggest number of the seasonal marketplaces was noted in Poland in 1994. In that period, in connection with the high intensity of the transboundary trade, the free spaces and surfaces were often turning into the temporary areas for the conduct of trade activity. Then, however, in the years 1995-96, when the intensity of sales of products originating from the countries of Eastern Europe distinctly decreased, numerous seasonal marketplaces have been liquidated. There was again an increase of their number in 1997 and 1998, although it did not entail the return to the state from 1994. In addition, the seasonal marketplaces, which functioned in 1993, were mainly the place of trade between Polish and foreign citizens, while in 1998 the functioning of the seasonal marketplaces was not associated with any such definite classification of the origins of the customers and tradesmen.

The spatial image of the development tendencies with respect to the seasonal marketplaces in Poland in the years 1993-98, according to provinces, is composed of three relatively distinct regions:

1. The central-eastern region, where the variable tendencies dominated with two clear islands (Siedlce and Lodz provinces), where the increase of the number of marketplaces over the entire period was observed. In case of Lodz voivodship this fact is linked with the very active Lodz-Piotrków centre of the wholesale and bazaar trade (often referred to as sub-Lodzian bazaars), closely associated with the transboundary trade. Here, there was an internal distinction in that the permanent marketplaces dominated in Piotrków voivodship, as shown in Fig.1, while seasonal marketplaces dominated in the Lodz province. The province of Siedlce was characterised by the high intensity of bazaar and marketplace trade over the entire period of study, though it was mainly conducted on the basis of the seasonal, and not permanent, marketplaces;
2. The southern region (between Katowice and Bielsko-Biała provinces in the West and the eastern border of the country), where a clear tendency was observed of the increase in the number of the seasonal marketplaces, which was doubtless due to the increasing significance of the transboundary trade across the southern border;
3. Western – the most differentiated. It is characteristic that it often happened that opposite tendencies were observed in the neighbouring voivodships – like in Gorzów and Zielona Góra provinces.

The permanent stands on the marketplaces, both permanent and seasonal, are constituted by various kinds of kiosks, booths, stalls, containers, and other kinds of (quasi-)permanent facilities serving for the conduct of the trade activity. At the same time the ownership of such a facility allows for the storage of at least a part of the goods on the place of trade activity, without the necessity of everyday transport to and from the marketplace. The stands on the marketplaces functioning seven days a week can be treated as the so-called marketplace shops. This designation seems to be appropriate from the point of view of the transboundary trade, since the permanent marketplaces are very often the places meant for the commodity exchange among farmers and are traditionally open only two or three days a week. On the other hand, the seasonal marketplaces are quite frequently established in connection with the tourist traffic, intensifying in some periods of the year. The number of the permanent stands on the marketplaces functioning every day, whether seasonal or permanent ones, is the representation of the actual intensity of the marketplace and bazaar trade, excluding the narrow market specialisation. A significant increase of the number of permanent stands on the marketplaces functioning every day took place for Poland as a whole – from roughly 67,500 in 1993 to roughly 105,300 in 1998. It was noted, though, in the field observations, that the sales of the permanent stands very often decreased, so that many of those marketplace shops functioned at the border of profitability. Lack of jobs in other sectors of economy, and simultaneously the worsening conditions of activity of private companies caused that the trade basing on the permanent stands of the bazaars enjoyed quite high popularity during the entire period under study.

Regions were distinguished characterised by the specific tendencies of increase of the numbers of permanent stands on the marketplaces open everyday, namely:

1. The north-eastern region, featuring the upward tendencies, with exception of the Białystok province, where we observe a clear drop in the number of stands;
2. The south-eastern region, highly differentiated, with domination, however, of the upward tendencies;
3. The western and northern region – downward tendencies, except for the Gorzów province;
4. The belt of central Poland – increase.

The tendencies with respect to the growth of the number of permanent stands on the permanent marketplaces in the period 1993-98 were somewhat different, namely:

1. The south-eastern region (bordering on its North with the north-eastern region), in which the downward tendencies dominate; the situation was

different only in Przemyśl and Krosno voivodships – the numbers of permanent stands on the permanent marketplaces has been growing there in the period analysed;

2. The western region, which is most differentiated;
3. The remaining part of the country, where increasing tendencies appeared; this area encompasses the part of Poland stretching from the Słupsk voivodship through central Poland to the province of Katowice and towards the East – to the province of Chełm; an exception, an island, is constituted on this area by the province of Ciechanów, where decreasing tendencies appeared.

Other available quantitative characteristics of the transboundary trade include the sales area and the annual revenues from the market fees. The sales area encompasses this part of the total area of the respective facility, on which customer is being catered to, that is – the sales area does not include the behind-the-counter part of the premise. The annual revenue from the market fee is the amount that the local self-governmental authorities obtain during a year by charging those trading on the marketplaces or a bazaar. The latter indicator can be used to illustrate the development of the marketplace or bazaar trade, but in some cases an increase of the revenue from the market fee is just a reflection of the improved supervision by the respective municipal services over the permanent and seasonal marketplaces. Still, both the sales area and the annual revenue from the market fee reflect the intensity and the spread of the transboundary trade to a lesser extent than the other features considered, because there are numerous factors other than the transboundary trade that contribute to these two quantities.

During all the years of the period in question there has been an increase of the sales area on the permanent marketplaces. It was equal $8.1 \cdot 10^6$ sq.m in 1993, and $9.5 \cdot 10^6$ sq.m in 1998. The rate of growth was highly differentiated, but it can be stated that the number of voivodships with a low value of the indicator (below 50,000 sq.m) was decreasing from year to year (6 in 1993 and only 2 in 1998), while the number of voivodships with the high values of the indicator (in excess of 200,000 sq.m) was increasing (from, respectively, 14 to 18).

The spatial image of this phenomenon is highly differentiated, but certain relatively uniform areas can be distinguished. There is more of them than in the cases of the previously analysed characteristics, and hence they are smaller. Thus, the following regions were distinguished:

1. The belt of voivodships located along the border with Germany, where variable tendencies were observed and a clear drop in the sales area on the permanent marketplaces. This constitutes a confirmation of the previously

formulated proposition that starting with the years 1993-94 the profitability of the transboundary trade across the Polish-German border decreased;

2. Central Poland, where the increasing tendencies were observed. Except for the provinces of Skierniewice and Toruń, in all the provinces of this region an increase of the sales area was observed over a shorter or longer time period. This, however, was not always the reflection of the expansion of activity of the marketplace or bazaar trade. Most often this was the effect of the assignment of the free space, available in towns, for purposes of improvement of conditions of the conduct of trade. Such decisions were taken under the influence of observation of other provinces, where benefits from the marketplace trade were high;
3. In the south-western part of the country and in the voivodships of Pomerania, as well as the central seacoast, variable tendencies appeared with respect to the growth of the sales area on the permanent marketplaces;
4. In the majority of provinces of the south-eastern Poland – except for the Cracow and Chełm voivodships – the upward tendencies were observed, with the highest increase noted in the province of Rzeszów. This latter fact is linked with the dynamically developing trade in the Polish-Ukrainian borderland, encompassing also with its reach the majority of provinces located along the A4 motorway, and with the transboundary trade across the southern border;
5. In the north-eastern part of the country – except for the Białystok and Siedlce provinces – upward tendencies were observed, with the particularly high dynamics having been noted in the Łomża and Olsztyn voivodships.

The annual revenues from the market fee increased by almost factor of three, from 99.8 million Polish zlotys (PLN) in 1993 to 282.6 million PLN in 1998. The voivodship of Warsaw featured the highest value of this indicator (59.7 million PLN in 1998), followed by Katowice voivodship, where the revenue in question was more than twice lower (23.5 million PLN), the revenues in other provinces being yet several times smaller.

When analysing the spatial image of the dynamics of revenues from the market fee we can distinguish the following regions:

1. The western borderland, with the domination of voivodships, in which, after an initial period of increase of the revenues from the market fee, a decrease followed; exceptions are constituted by the provinces of Legnica, where the decrease encompassed the entire period under consideration, and Wrocław, where variable tendencies were observed;
2. The southern and eastern borderland, where upward tendencies dominated, with exception of a couple of provinces (Tarnów, Białystok and Łomża),

where the revenues decreased. The highest dynamics of increase were observed in the provinces of Opole, Cracow, Krosno and Zamość.

3. The central seacoast, that is – the voivodships of Słupsk and Gdańsk – was characterised, in distinction from the surrounding areas, by the decreasing tendencies.
4. The region, encompassing the central-eastern part of the country, is characterised by a continuing increase of revenues from the market fee.

When we wish to assess the entire course of considerations presented above, we can state that the marketplace and transboundary trade marked distinctly the space of Poland in the years 1993-98. All the parameters of features characterising the presence of marketplaces and bazaars in space increased their values. Constant increase of four out of six features accounted for was observed on the scale of the whole period studied (Tables 27 and 28). The transboundary trade was an essential component of the whole trade sector in Poland, as demonstrated, in particular, by the fact that the sales area on the permanent marketplaces constituted roughly 1/3 of the entire sales area of the retail trade in Poland. If we add to this the ad-hoc trade activity and the trade on the seasonal marketplaces, we can suppose that the marketplaces and bazaars were, especially at the beginning of the period under consideration, the primary area of Polish trade.

Certain regions developed a specific function of the transboundary trade. These are first of all the border adjacent territories, the region of Lodz, and the region of Warsaw. One can also indicate the provinces, for which the transboundary trade was an important factor of economic growth during the 1990s, although against the background of the entire country these voivodships may have not belonged to the group of those, in which the transboundary trade developed most dynamically.

During the period of more than a dozen years we could track the phenomenon of transboundary trade, starting with its appearance, through the consecutive stages, until its marginalisation. The phenomenon was very much inhomogeneous in time, and exerted a variable influence on the social and economic development, depending, in particular, on geographical location. It can be generally said that the phenomenon brought significant economic advantages for the country, and constituted a very important factor of mitigation of the negative effects from the transformation process in Poland. All in all, seven stages of development of the transboundary trade were distinguished.

Stage 1 – The initial stage, until 1989. This stage does not enter yet the proper period of study, but the phenomena, which were taking place at that time, had a significant influence upon the development of the transboundary trade in the 1990s. This initial period can be treated as a preparation of the space of our

country to the dynamic development of the transboundary trade, which took place after the political changes having occurred in 1989 and the following years, since it was starting with the last years of the 1970s that the process of development of transboundary trade begun in Poland, based on the existing marketplaces and urban bazaars. The commodity turnover, taking place in such a framework, was called then the “financial speculation”, and the persons involved were referred to as “profiteers”. Yet, in spite of the negative perception of the phenomenon, the unregistered commodity exchange, having developed especially in the second half of the 1980s, contributed to the growth of the private enterprise in Poland in the later period. Besides, owing to the then illegal financial and commodity transactions, quite a large group of persons appeared, having incomes sufficient for the start of the private economic activity already after the year 1989. It is now difficult to assess the scale of the phenomenon, because it was not registered nor reflected in the official statistics, nor analysed in terms of substance matter. Still, judging after the effects observed on a daily basis, this phenomenon attained significant dimensions, especially visible in large urban agglomerations.

Stage II – 1989-1992. Spontaneous, disorderly development of the phenomenon of transboundary trade. After the borders were opened in 1989, the dynamic development of the phenomenon of transboundary trade took off. At the beginning, though, similarly as in the previous period, the transboundary and the bazaar trade was treated as secondary phenomenon, its proper significance not being noticed at all. Additionally, the marginal perception of the phenomenon was due to the aesthetic aspect, since it often occurred that the space used for purposes of this trade was not adequate for the conduct of trade. Large amounts of waste, left by the tradesmen, devastation of the green areas and public spaces, additional crowding in the urban centres, occupation of the sidewalks, streetcar stops, etc., all this shaped the negative image of the then marketplace and transboundary trade. The goods offered were often poorly packed and dirty, but the shortages in supplies, as well as the abrupt increase of prices of consumption goods caused that the ones offered in the framework of transboundary trade found an increasing number of purchasers. During this stage bazaars appeared in the majority of towns, small towns and villages, and the peasant marketplaces, usually functioning twice a week, started to be open seven days a week.

The development of transboundary trade took a very dynamic course in this sub-period on the territory of the entire country, but the revenues from it were definitely the biggest within the areas adjacent to the Polish-German border. It was estimated that in the period 1991-93 approximately 4 billion German marks were flowing to Poland every year in the framework of transboundary trade.

Stage III – 1993-94. Inflow to Poland of the convertible currency through eastern and western borders. The beginning of the transboundary trade across the southern border. During this third stage the particularly important changes in the transboundary trade across the eastern border took place. The changes of price relations between Poland and its eastern neighbours caused that bringing goods to Poland ceased to be profitable, and higher benefits could be gained from purchase of goods in Poland and their sale on the post-Soviet markets. Thus, the citizens of the former Soviet republics, conducting this kind of activity, starting with 1993, would bring to Poland US dollars and other convertible currencies, and take with them the goods purchased. This was an exceptionally advantageous period in terms of influence exerted by the transboundary trade on our economy, since foreign currencies were flowing in both through the eastern and western borders. In the preceding sub-period this inflow was limited to the western border. The US dollars and German marks brought in constituted an essential component of the national income. It is namely estimated that the incomes accruing from the transboundary trade amounted in these years to a dozen or more per cent of the GDP in Poland. Besides, given the increasing demand for goods sold in Poland numerous workshops were established producing even relatively large quantities of garment and leather goods, eagerly taken in by the increasingly absorptive eastern markets. The developing crafts sector contributed to the decrease of the joblessness and the activation of enterprise. Starting with 1991 the growth of the number of enterprises was observed across Poland, and in the years 1993-94 this growth was already very steep indeed, particularly so in the border-adjacent areas and in the voivodships of Lodz, Radom and Piotrków. High profits achieved in transboundary trade caused that it ceased to be an embarrassing issue for the self-governmental authorities – to the contrary, special events started to be organised, meant to support it.

Stage IV – 1995-1996. The highest intensity of trade with the East. Development of transboundary trade across the southern border. Intensive development of wholesale trade. Decrease of trade intensity across the western border. The fourth sub-period was characterised by a general further intensive development of the transboundary trade, with a significant share of the wholesale transactions. The external aspect of the transboundary trade changed as well. The share of the persons travelling with enormous traveller bags, although still significant, decreased considerably. Their place was increasingly taken by the entrepreneurs – producers and merchants. This shift forced the concentration of locations of sales and purchases and of the commodity storage. Numerous wholesale companies and centres appeared, along with the bazaar areas specialising in wholesale trade, especially near Lodz and Warsaw. They were supplied by the small and medium enterprises located in central Poland. During this sub-period a further flowering of the Polish small crafts

firms took place, first of all in the garment and leather branches. The primary centres of the transboundary trade in this sub-period were located in:

1. Large urban agglomerations, in particular: Katowice, Łódź, Wrocław, Piotrków voivodship, Warsaw, Szczecin and its close vicinity, as well as Poznań;
2. Municipalities, in which border crossings on the western border of Poland are located;
3. Towns located along the A4 road and the sub-Carpathian road;
4. Localities along the sub-Carpathian transport axis;
5. Medium-sized towns, such as Jelenia Góra, Wałbrzych, Białystok, Olsztyn, and Lublin.

Stage V – 1997. The first decrease of significance of the transboundary trade. In 1997 the role of the large-area shopping centres, the super- and hypermarkets, in the supply of consumer goods to the population, started to become significant. They were quickly winning an increasing group of customers, especially through the introduction of lower prices. The development of the supermarket sector influenced, however, in a negative manner the intensity of trade in the private retail shops and contributed to the limitation of the reach of the marketplace and bazaar trade. The first to occur was the decrease of revenues from the marketplace and transboundary trade along the border with Germany, where supermarkets were being established on both sides of the border. At the same time there has been a polarisation within the marketplace and transboundary trade: the decrease of importance of the small and medium marketplaces was accompanied by the increase of the sales value on the large ones, first of all on the “Marketplace Europe” in Warsaw, and on the Łódź bazaars – Głuchów and Rzgów, as well as in Białystok. A curb on the transboundary trade in 1997 was expressed also through the decrease of the number of seasonal marketplaces. A change in the structure of trade with the East was observed in this sub-period as well. It was increasingly conducted on the basis of the transactions and purchases made on a large scale, with a clear decrease of the share in the transboundary trade of the individuals carrying suitcases, rucksacks, and bags, with small-scale purchases inside. Yet, observation of the border crossings indicated in this sub-period that these petty tradesmen still constituted altogether an important group of persons. Their trade activity was based upon the so-called “legal trafficking”, that is – crossing of the border several times over during the same day and carrying each time the allowed quantity of goods, to be sold on the Polish side. During the field observations carried out in this sub-period in the localities directly adjacent to the eastern border, the presence was noted of the persons offering alcoholic beverages and cigarettes, especially at the bus stations and other places frequented by Poles. Still, the spatial reach of the transboundary trade,

similarly as along the western border, was limited to the area of the territorial units located directly at the border crossings, or having a good transport connections to the crossings.

The economic transformations that took place in the countries neighbouring to the South with Poland brought the development of the transboundary trade along the southern border. Two interdependences: the price increase and the temporary supply shortages in Slovakia and Czechia, and on the other hand much higher prices in Poland on the goods taxed with excise tax (tobacco and spirits), entailed an intensification of trade across the southern border. Our neighbours would come to Poland in order to purchase such consumption goods as food products, home appliances, garments, etc., while bringing with them the excise goods. The issue of the so-called "ants" appeared here as well, that is – of the persons who would cross the border several times a day in order to buy things on the other side of the border. These persons were called "ants", because the phenomenon was taking on the aspect similar to that of the march of ants, especially during good weather, the border being crossed usually on feet, the "ants" doing shopping in the nearest shops, and then coming back. The shops on the other side of the border had prices and labels announced both in Polish zlotys and in Czech crowns, this situation having persisted, anyway, until today.

Stage VI – 1998-99. Further limitation of the scope of the phenomenon. Introduction of the regulations limiting the traffic of persons across the eastern border of Poland. The years 1998-99 can be referred to as the year of breakdown in the transboundary trade. The process of decrease of the role and significance of the marketplaces and bazaars was, however, spatially differentiated. The decrease was especially deep within the eastern borderland (more than 50% of decrease – the case of Białystok), and on other marketplaces associated with the trade with the East (around 50% - in Warsaw, Lodz, and the vicinity). The decrease was somewhat smaller, but still significant, along the western border – around 30%. The smallest rate of decline was observed in the South of the country (Cieszyn). The deepening crisis of the transboundary trade was additionally aggravated in 1998 by the new legal regulations, limiting the travels of the Russian and Belarusian citizens to Poland.

Stage VII – 2000-2001. Renewed spontaneous growth of the transboundary trade in the east and south. Stabilisation of the trade market in the West This stage of development in the transboundary trade was characterised by a distinct decrease of its scope, though its local significance persisted to a certain extent. In the western part of the country the transboundary trade connected with the marketplace trade had a decreasing significance, while there was quite an important commodity exchange conducted in the framework of retail trade. In both cases the groups of commodities could be distinguished that were purchased by Germans in Poland – fuels and food, and those brought to Poland

– first of all the home appliances, the cars, and the car parts. It can be generally stated, though, that there has been a further gradual decrease of the revenues from the peri-boundary trade, the decrease having started in 1997.

Although one can speak of an expansion of the transboundary trade in the South and East of Poland in this sub-period, this development had a negative impact on the socio-economic life of the country. This new expansion was characterised by a very low differentiation of commodities – it was mainly oriented at the excise goods (alcoholic beverages and cigarettes). The trade would most often take place on the illegal private marketplaces and because of this it did not find expression in any official statistics.

The spatial analysis of the transboundary trade confirmed the previously formulated proposition that the intensity of the marketplace trade in Poland in the decade of the 1990s depended largely upon three factors: distance to the border, transport-wise accessibility, and the population potential of the urban centres. That is why the transboundary trade concentrated in large urban centres, such as Katowice, Lodz and its surroundings, Warsaw, Szczecin, and Poznań. The border-adjacent municipalities, on whose area border crossings are located, occupied also an important place on the maps of the transboundary trade. A particular role was played by the border crossings on the western border. The towns located along the A4 road and the sub-Carpathian road, as well as some of the medium-sized centres, such as Jelenia Góra, Wałbrzych, Białystok, Olsztyn, Lublin, Wrocław, had a definite significance, too.

Very clearly visible changes took place in the space of individual localities under the impact of transboundary trade. These changes can be considered in two aspects: the direct changes, taking place in connection with the spread of the marketplace trade, and the indirect changes, taking place as the consequences of development the transboundary trade. The direct changes include the increase of surface area taken for the market and parking places, established for the purposes of the marketplace trade, dynamics of changes in space under the influence of opening of the border crossings, changes in the organisation of urban space, involving, in particular, changes in the setting of streets, transformation of the public utility premises into the marketplaces and bazaars (this applying in a particular manner to the sports stadiums), changes in spatial organisation introduced under the influence of development of the transboundary trade. The indirect changes include: modernisation and improvement of the roads leading to the border crossings, increase of the number of catering outlets, establishment of the trade enterprises and customs depots, as well as increase of the number of retail shops, trade centres, and the development of municipal infrastructure.

In many cases the transboundary trade had also a negative impact on the space and landscape of the respective localities. This was especially reflected through the liquidation of the green areas, devastation of the public premises,

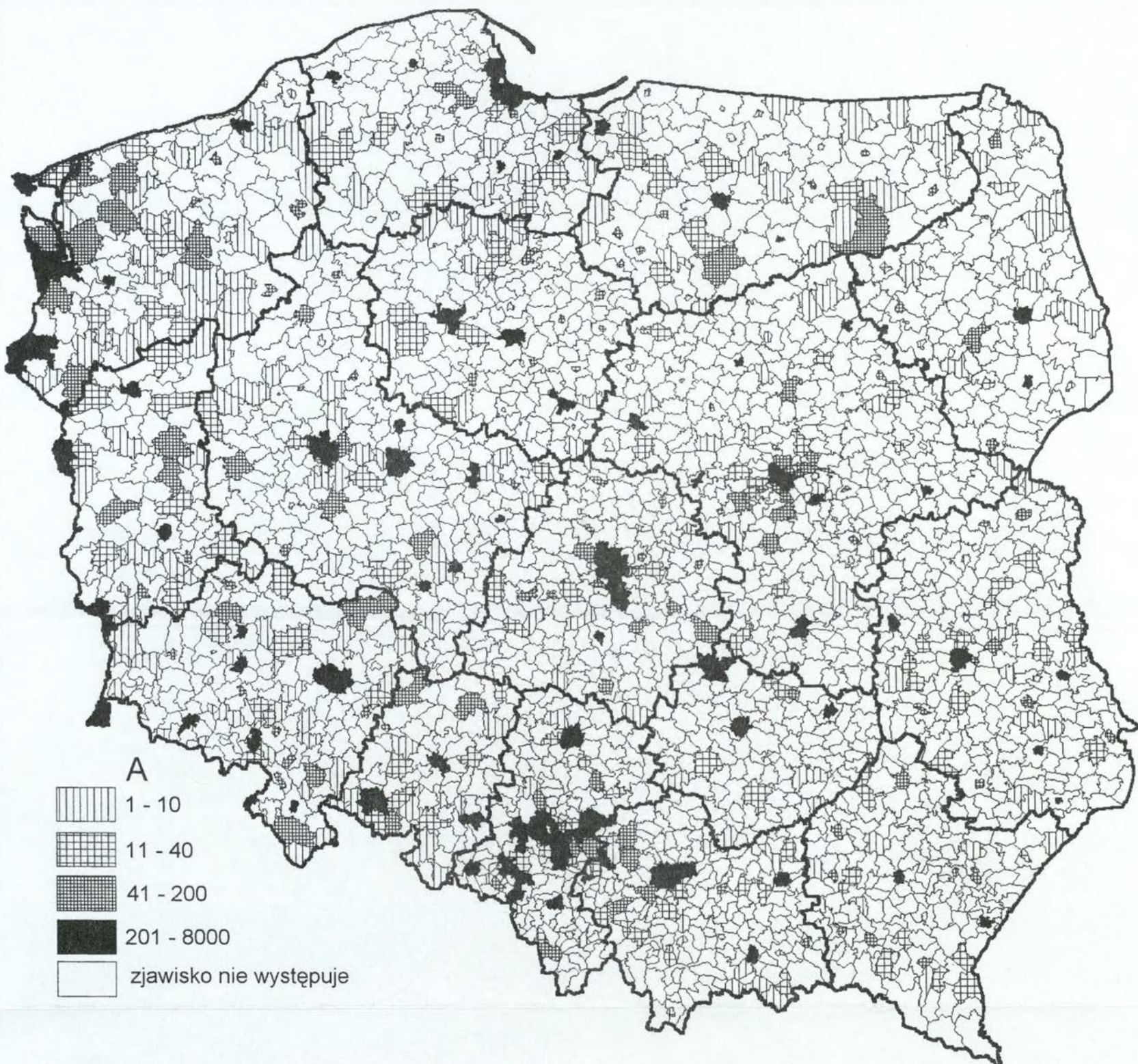
growth of various kinds of social pathology, most visible through the multiplication of the sex parlours and growing crime rates.

The analysis of the temporal variability of the transboundary trade made it possible to state that the dynamics of the respective phenomena was differentiated according to the geographic location. The transboundary trade developed at the earliest within the area adjacent to the border with Germany, and brought there the largest revenues. The centre of gravity moved gradually eastward, with a clear concentration of profits accruing from the transboundary trade associated with the eastern border relatively far from that border, namely in central Poland – in Lodz and Warsaw.

Translated by

Jan Owskiński

Ryc.9. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 1995 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 9. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 1995 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

Ryc.10. Liczba targowisk sezonowych w Polsce według gmin w 1995 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.10. The number of seasonal marketplaces in 1995 year in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

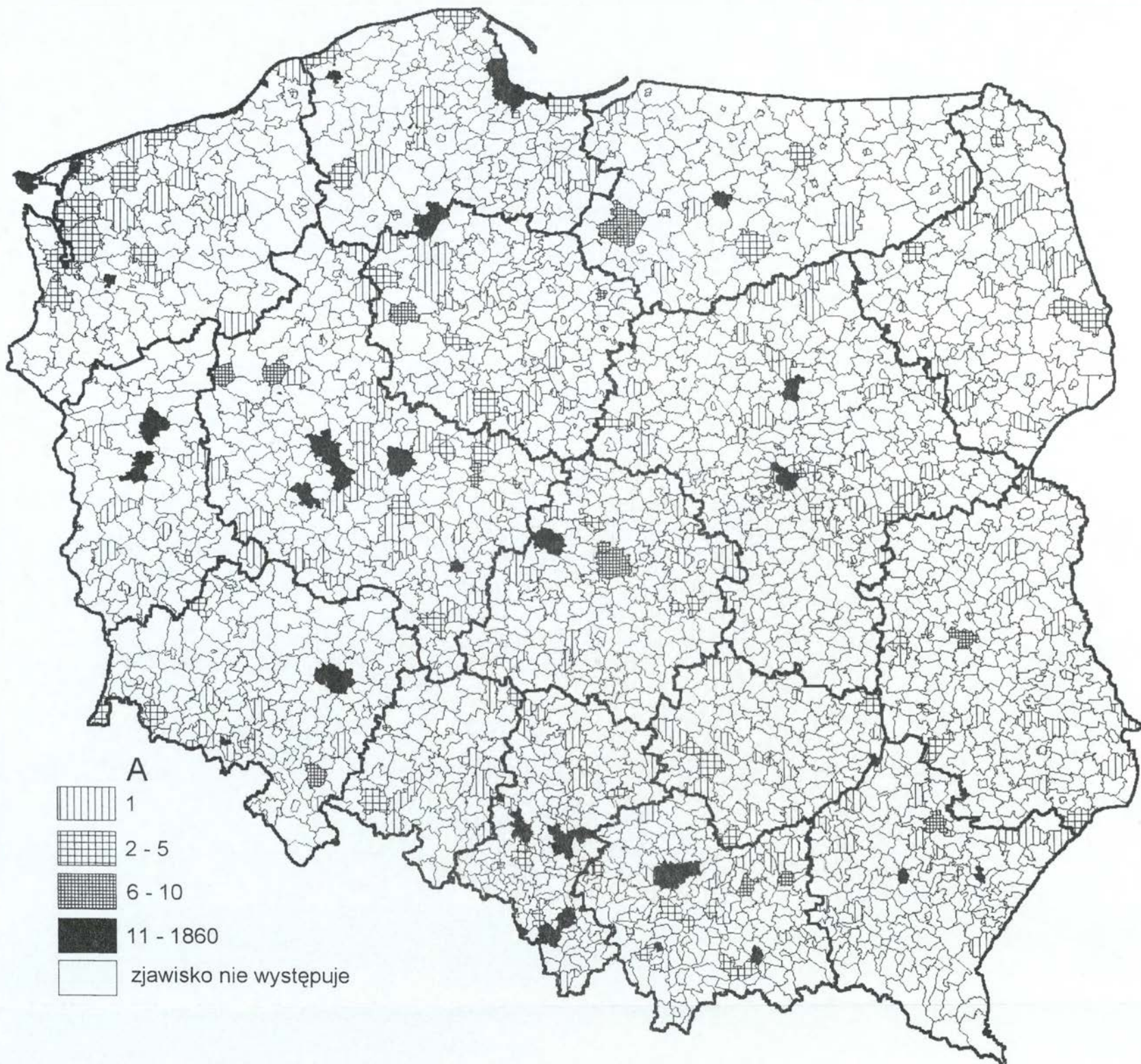

Ryc.11. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 1996 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 11. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 1996 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

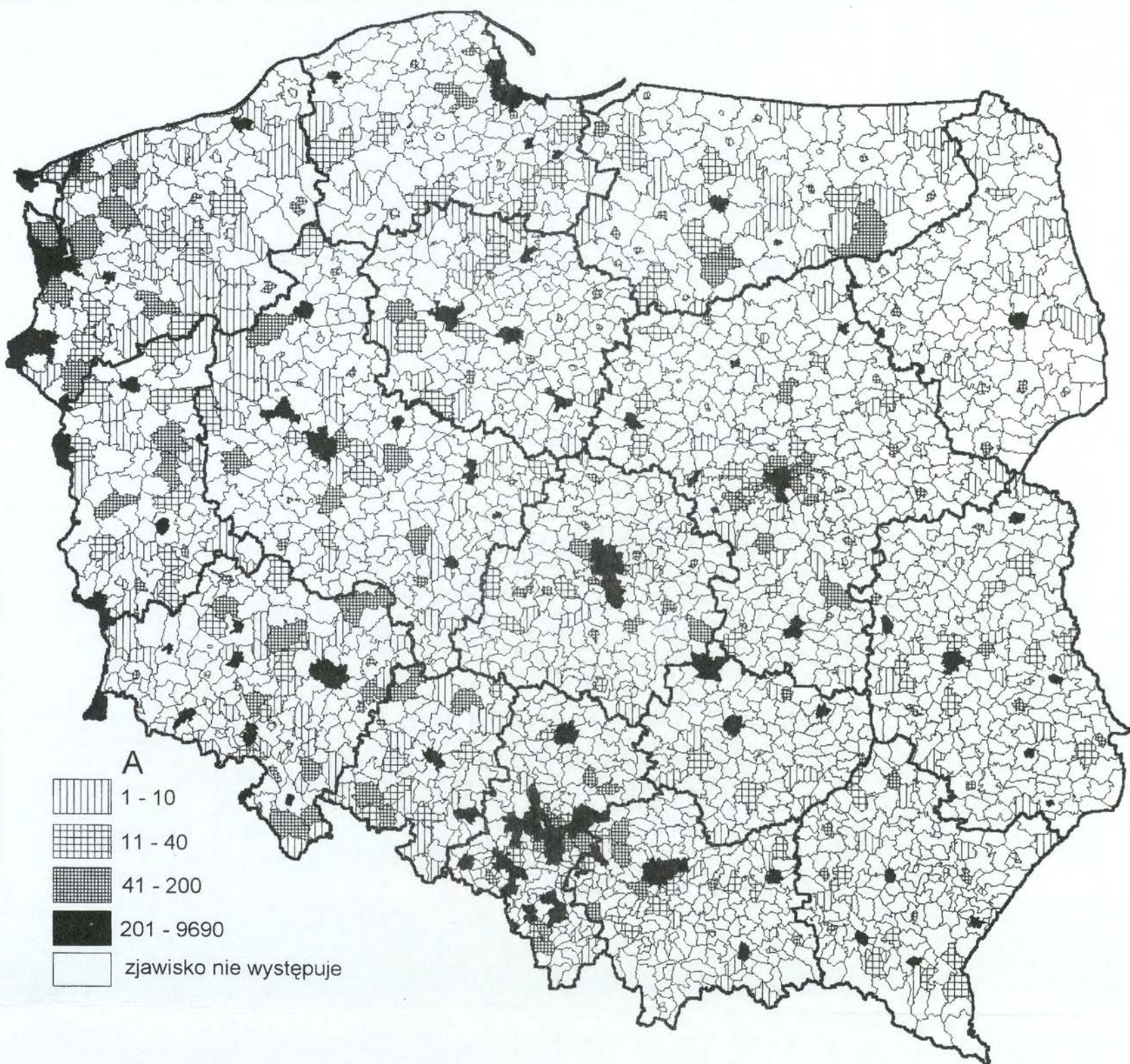

Ryc.12. Liczba targowisk sezonowych w Polsce
według gmin w 1996 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.12. The number of seasonal marketplaces in 1996 year
in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

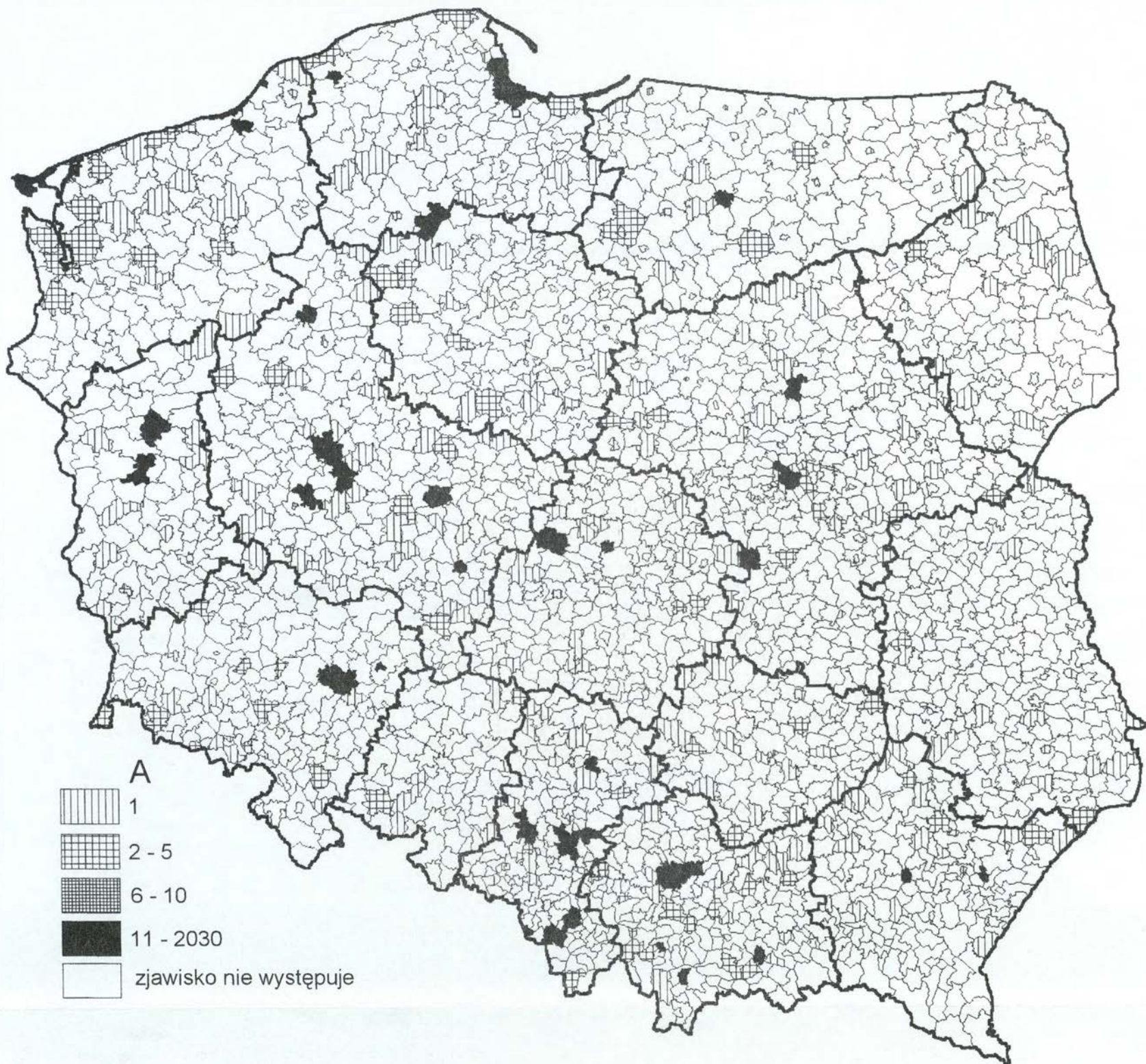

Ryc.13. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 1997 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 13. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 1997 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

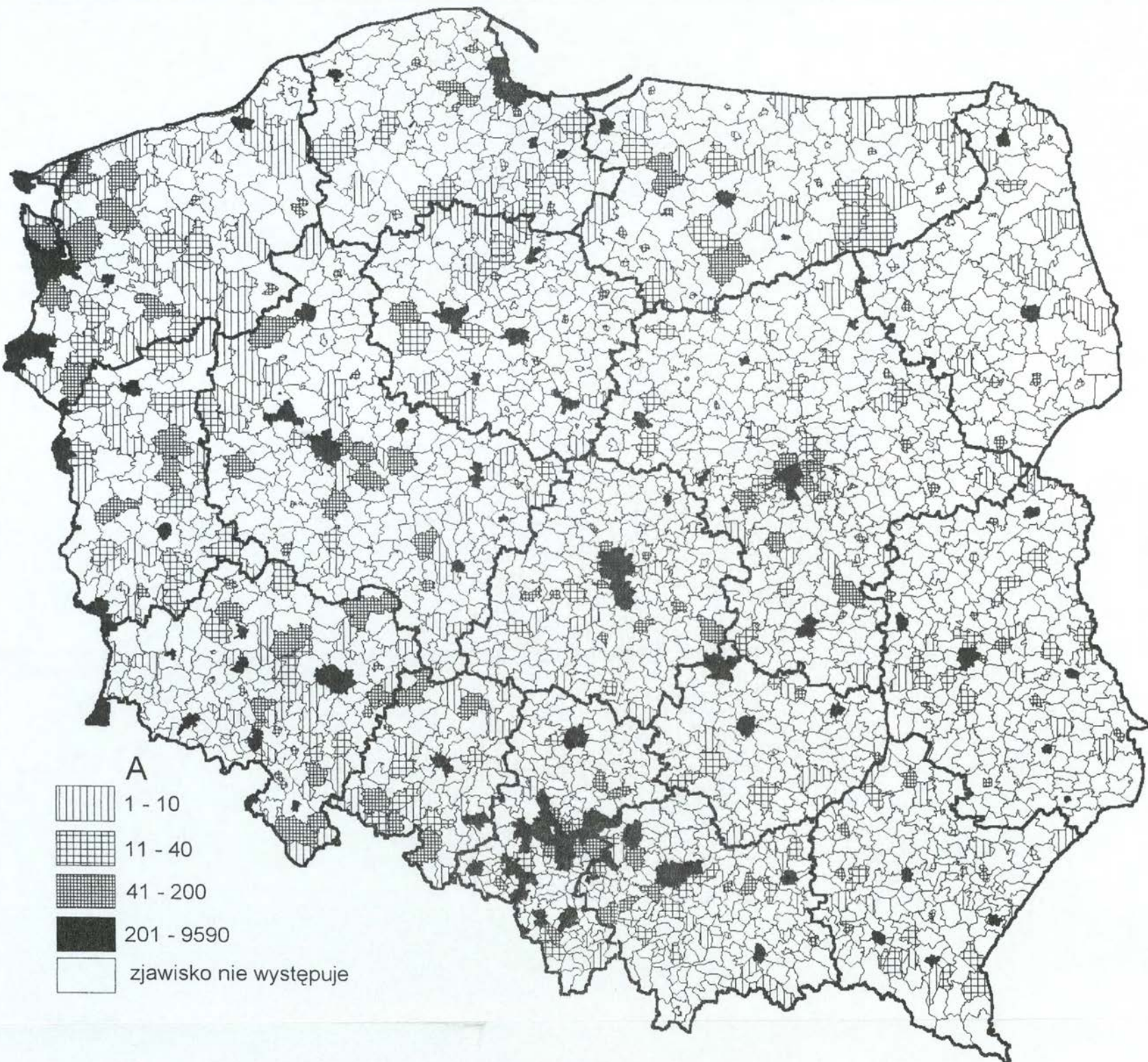

Ryc.14. Liczba targowisk sezonowych w Polsce według gmin w 1997 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.14. The number of seasonal marketplaces in 1997 year in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

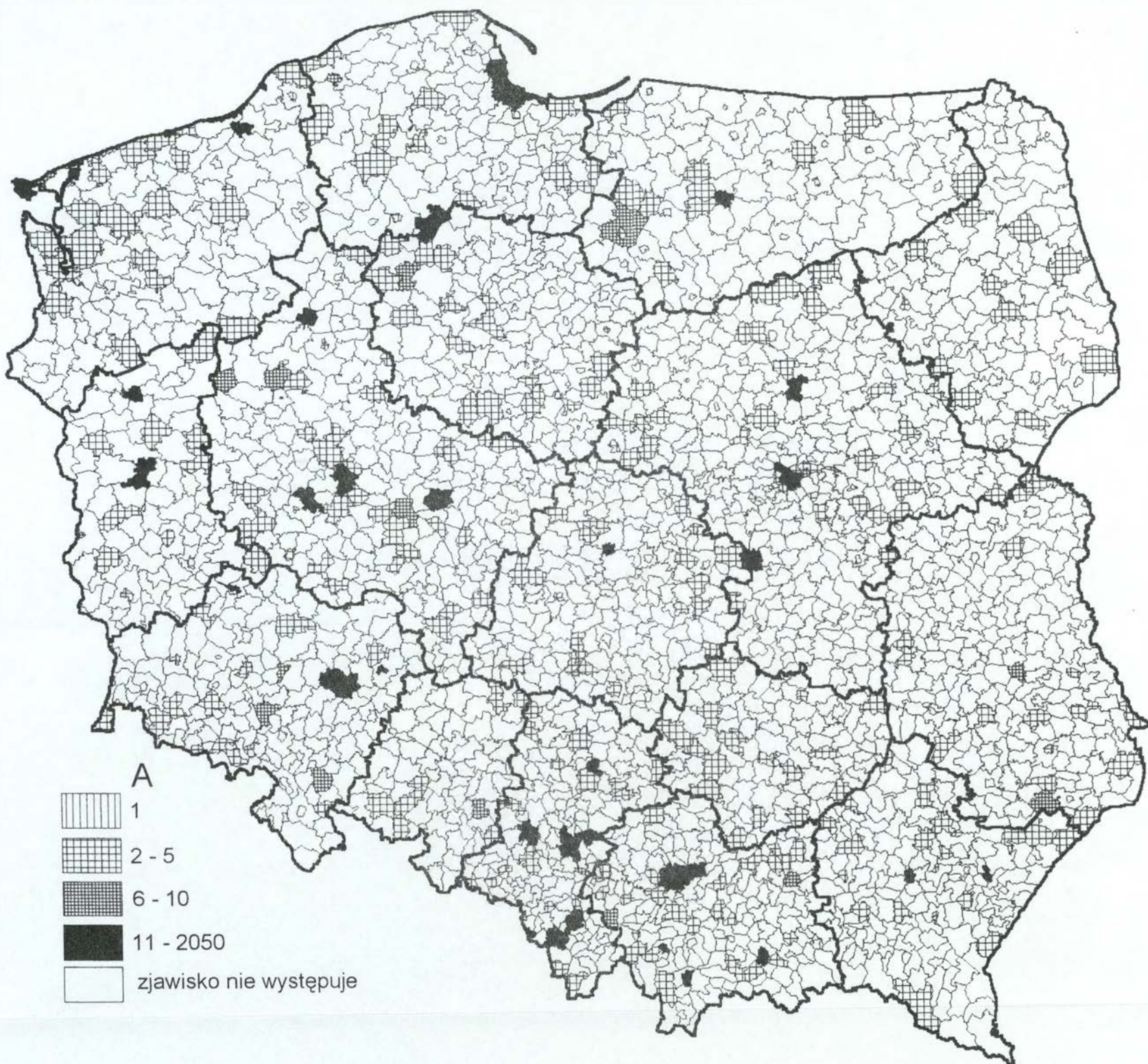

Ryc.15. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 1998 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 15. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 1998 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

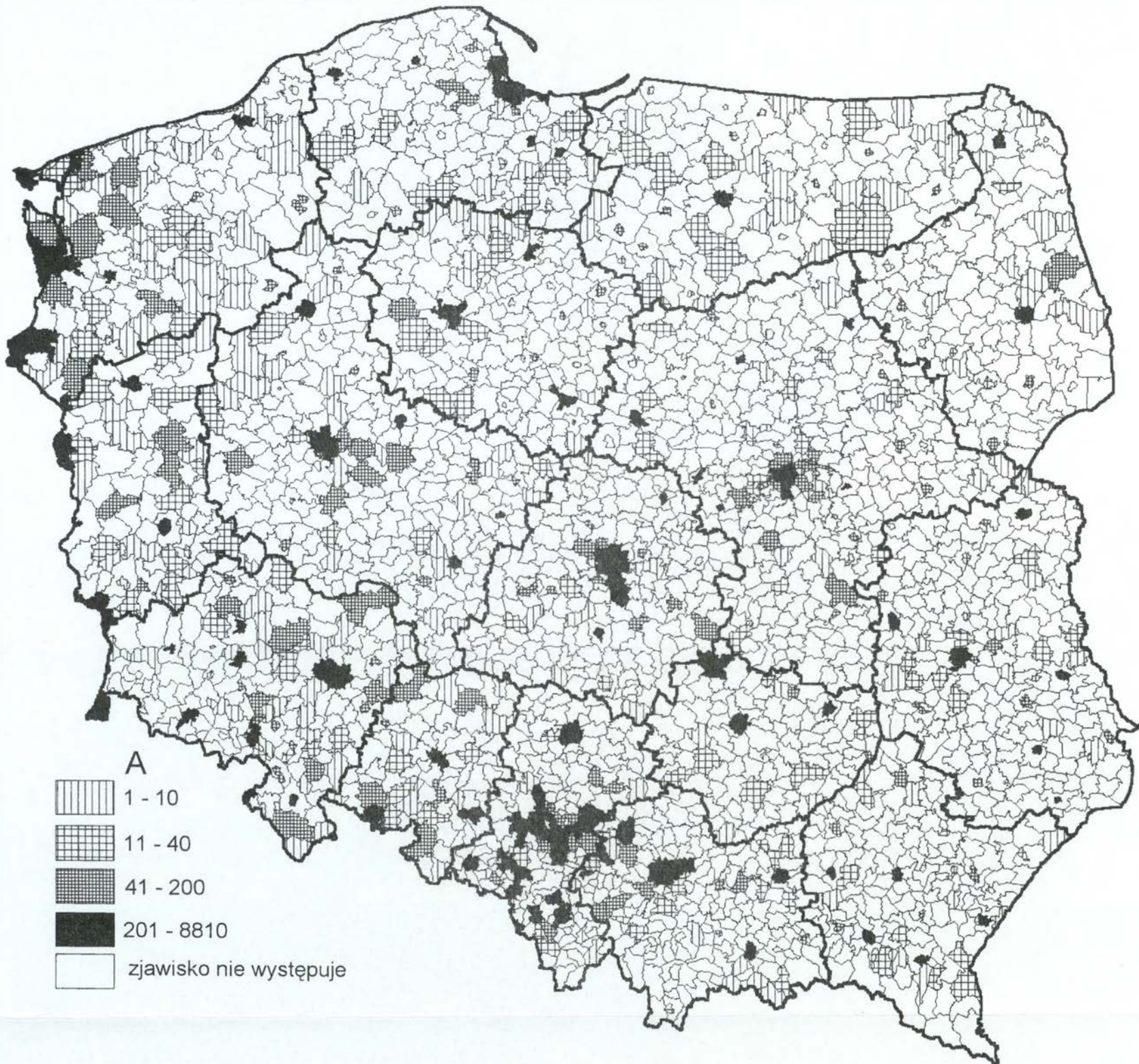
Ryc.16. Liczba targowisk sezonowych w Polsce według gmin w 1998 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.16. The number of seasonal marketplaces in 1998 year in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

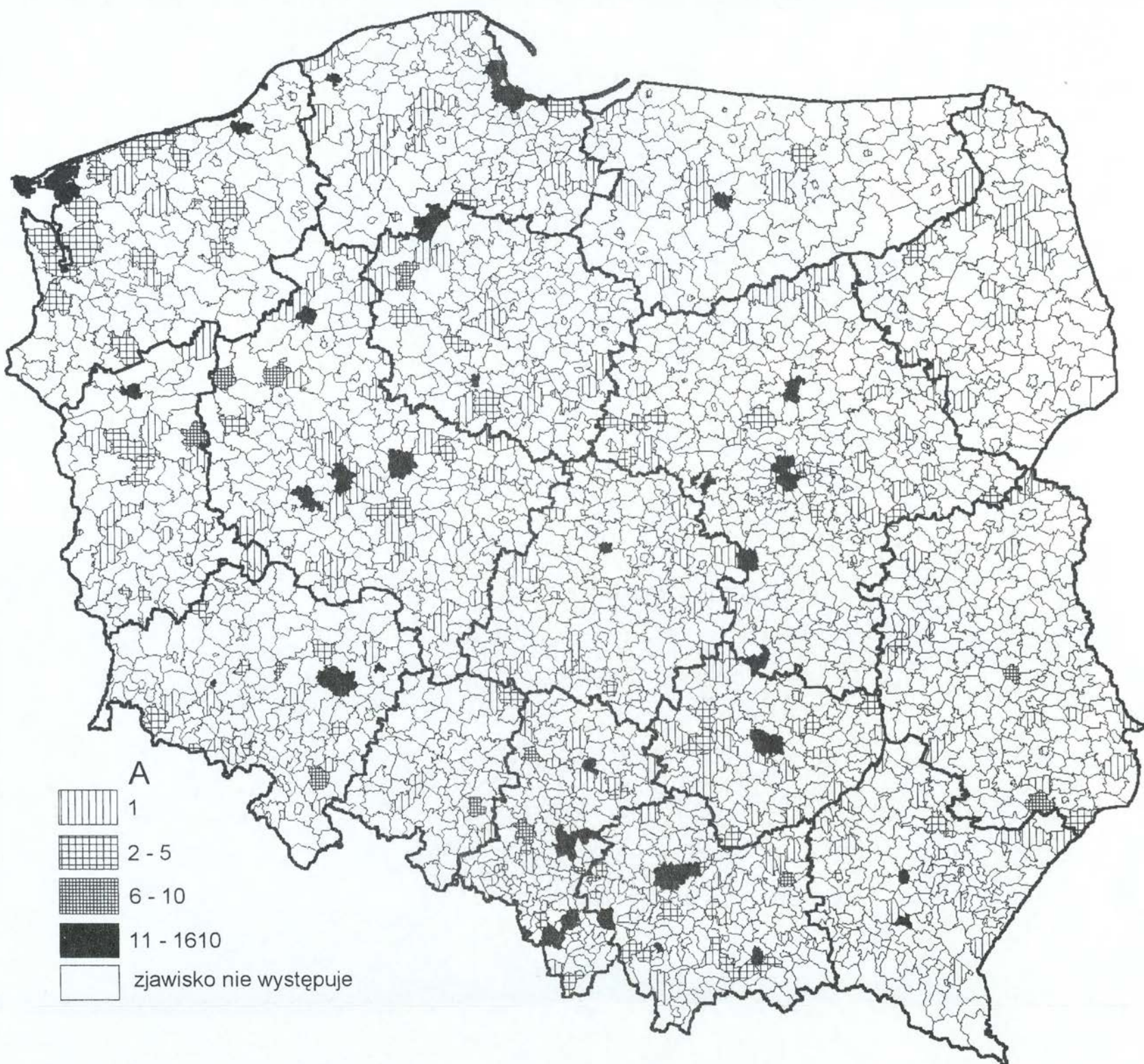

Ryc.17. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 1999 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 17. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 1999 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

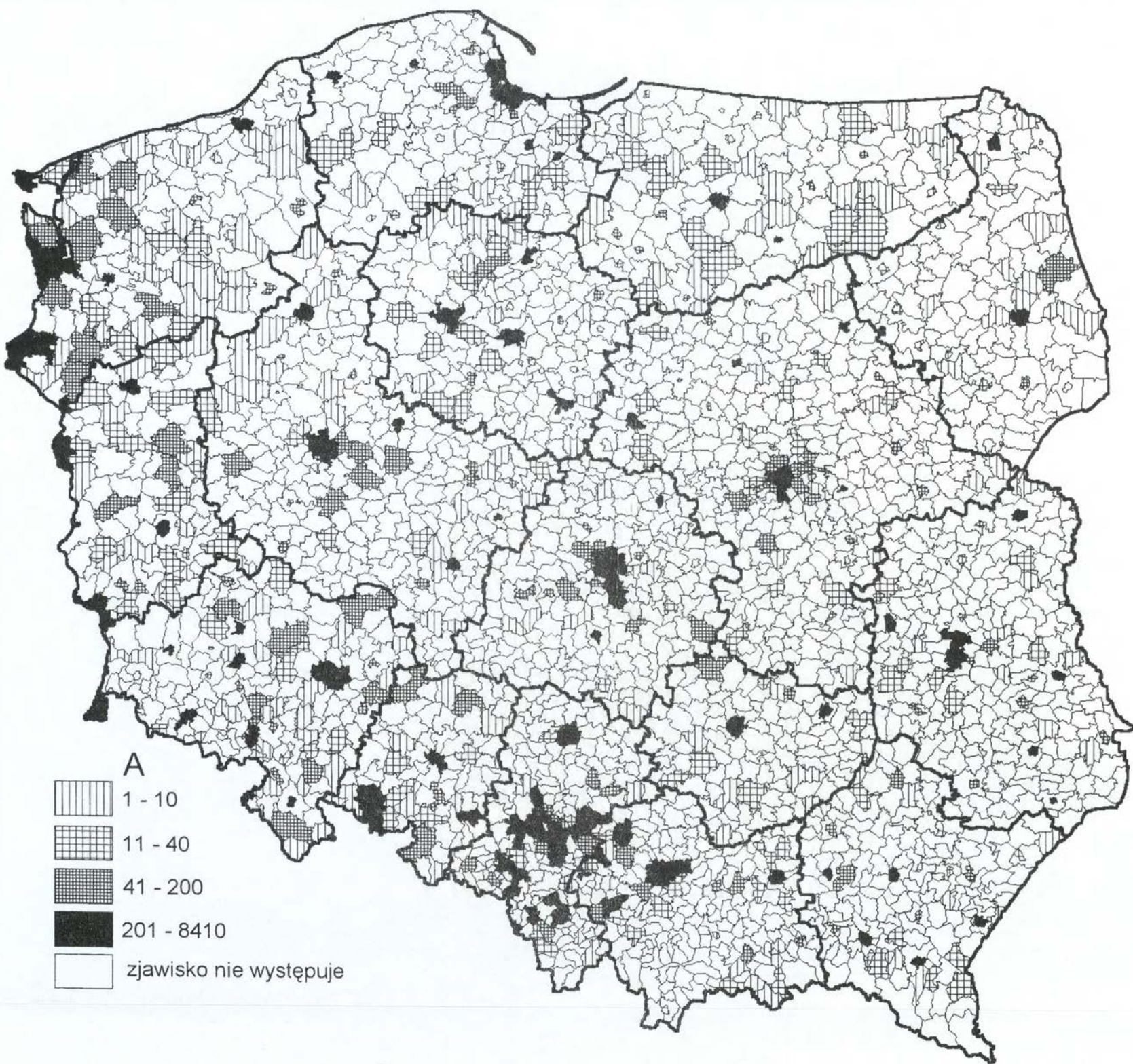

Ryc.18. Liczba targowisk sezonowych w Polsce według gmin w 1999 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.18. The number of seasonal marketplaces in 1999 year in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

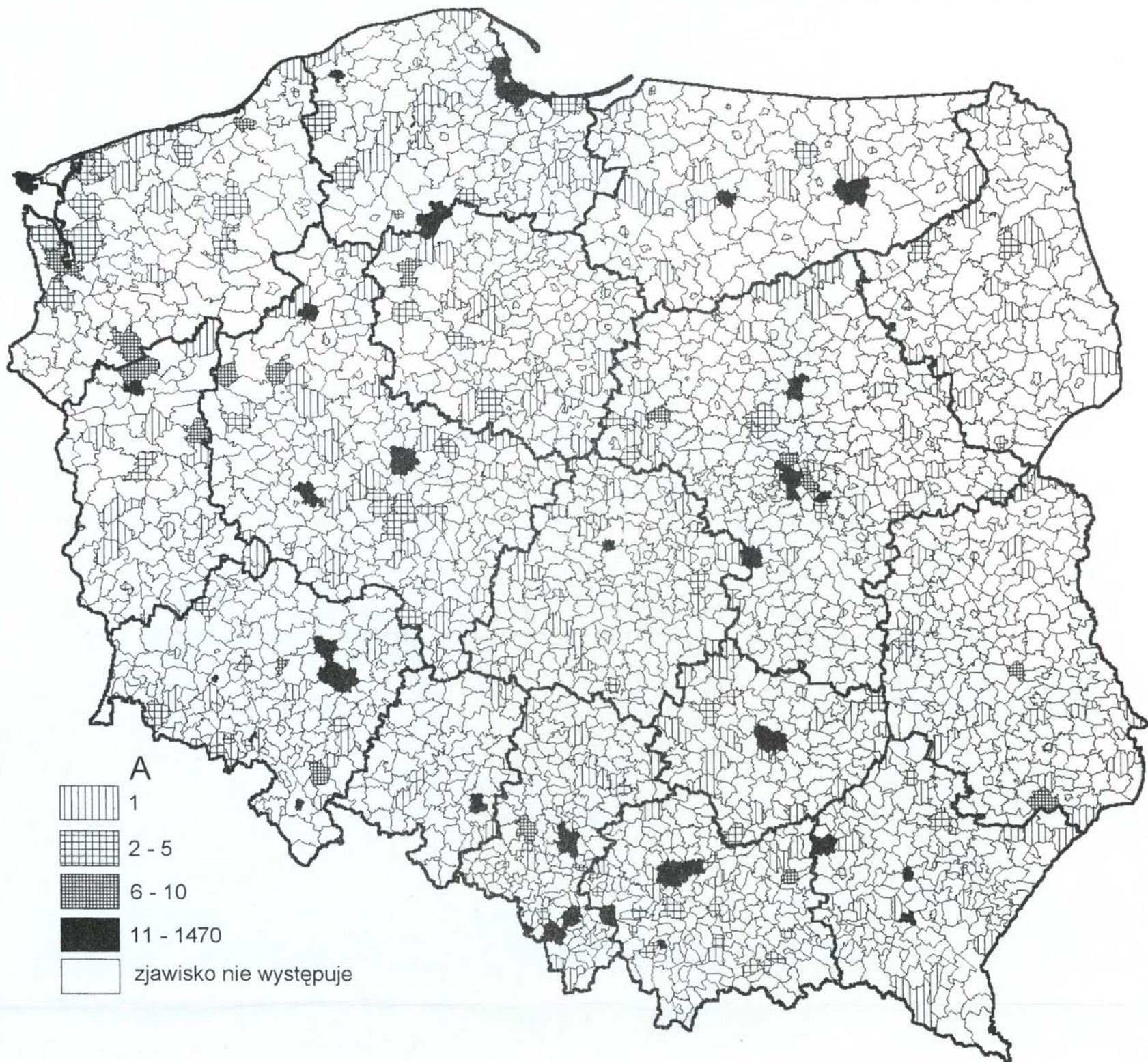

Ryc.19. Liczba stanowisk stałych na targowiskach czynnych codziennie w Polsce według gmin w 2000 r.

A – Liczba stanowisk stałych w gminach

Fig. 19. The number of permanent stands on the marketplaces open every day in 2000 year in the setting of communes

A- The number of permanent stands in communes

Ryc.20. Liczba targowisk sezonowych w Polsce według gmin w 2000 r.

A – Liczba targowisk sezonowych w gminach

Fig.20. The number of seasonal marketplaces in 2000 year in the setting of communes

A - The number of seasonal marketplaces in communes

Geopolitical Studies

- 1 - Polska granica wschodnia, 1997 - Marcin Rościszewski.
- 2 - The Polish-Lithuanian border region. Research problems and scientific co-operation, 1997.
- 3 - Strategiczne znaczenie polskiej granicy wschodniej i polskiego pogranicza wschodniego, 1997.
- 4 - Polska i jej sąsiedzi wobec przemian cywilizacyjnych i geopolitycznych, 1998.
- 5 - Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990-1996, 1999 - Tomasz Komornicki.
- 6 - Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej, 1999 - Jan Wendt.
- 7 - Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989-1998, 2000 - Mariusz Kowalski.
- 8 - Zmiany strukturalne w przemyśle wschodnich obszarów przygranicznych Polski w latach 1985-1997, 2001 - Hanna Dziakowska i Stanisław Osiński
- 9 - Przestrenny wymiar handlu transgranicznego w Polsce w ostatniej dekadzie XX wieku, 2002 - Halina Powęska

PL.-ISSN 1429-009X

PL. ISSN 1429 009X

